

TARTALOMJEGYZÉK

SOPRON ÉS TÉRSÉGE A KONFESSZIONALIZÁCIÓ KORÁBAN

NEMES GÁBOR: Zaccaria Delfino bíboros győri adminisztrátorsága és kapcsolata Sopron várossal	397
SZABÓ PÉTER: Brandenburgi Katalin Sopronba költözött udvara (1632–1634)	414
FAZEKAS ISTVÁN: Szenttamásy Máté erdélyi püspök, csornai prépost élete és működése	425

MŰHELY

KURTA JÓZSEF: „Könyvtábla-töltelék.” A Vizsolyi Biblia töredéke a soproni jezsuita kollégium egy könyvkötésében	437
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Soproni diákok Goethe és Schiller rajongói között	441
CSISZÁR ATTILA: Ismeretlen (?) barokk szobor Kapuváron	448
TURBULY ÉVA: Habent sua fata scholae. Iskola- és építéstörténeti adalékok a soproni Szent Mihály Római Katolikus Elemi Fiúiskola történetéhez	455
SZÉKELY ZOLTÁN: A soproni Katolikus Egyházművészeti Gyűjtemény	463

SOPRONI ARCOK

MÓZESSY GERGELY: Vajk Gyula (1908–1994)	467
---	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ (összeáll. és ford.): A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században. (ism.: Ötvös Péter)	484
NÁDASI ALFONZ (OSB): Hadinaplók. Szerk. és közr. Lukácsi Zoltán. Győr, 2009. (ism.: Borbély Tamás)	486
Közlemények	488

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

SOPRON UND SEINE UMGEBUNG IM ZEITALTER DER KONFESSIONALISIERUNG

GÁBOR NEMES: Die Tätigkeit des Erzbischofs Zaccaria Delfino als Administrator in Győr (Raab) und sein Kontakt zu Sopron	397
PÉTER SZABÓ: Katharina von Brandenburg und ihr Hof in Sopron	414
ISTVÁN FAZEKAS: Das Leben und die Tätigkeit von Máté Szenttamásy, Csornaer Propst, Bischof von Siebenbürgen	425

KLEINERE MITTEILUNGEN

JÓZSEF KURTA: Ein Fragment der Vizsolyer Bibel in einem Buchdeckel des Soproner Jesuitenkollegs	437
JÓZSEF LÁSZLÓ Kovács: Soproner Studenten unter den Verehrern von Goethe und Schiller	441
ATTILA CSISZÁR: Eine unbekannte (?) barocke Statue in Kapuvár	448
ÉVA TURBULY: Habent sua fata scholae. Angaben zur Schul- und Baugeschichte der römisch-katholischen Soproner Sankt Michaels Elementarschule für Knaben ...	455
ZOLTÁN SZÉKELY: Die katholische Soproner Kirchenkunstsammlung	463

ÖDENBURGER PORTRÄTS

GERGELY MÓZESSY: Gyula Vajk (1908–1994)	467
---	-----

BÜCHERSCHAU

PÉTER ÖTVÖS: Trauben sollen Scheiben zieren! Traubenfeste und Freyschiessen vom 16. bis 19. Jahrhundert in Ungarn. Zusammengestellt und übersetzt von József László Kovács. Red.: Róbert Horváth. Budapest, 2009.	484
TAMÁS BORBÉLY: Alfonz Nádas OSB: Kriegstagebücher. Redigiert und veröffentlicht von Zoltán Lukácsi. Győr, 2009.	486
Mitteilungen	488

SOPRON ÉS TÉRSÉGE A KONFESSIONALIZÁCIÓ KORÁBAN

NEMES GÁBOR

Zaccaria Delfino bíboros
győri adminisztrátorsága
és kapcsolata Sopron várossal¹

A magyar egyháztörténet nem sok olyan esetet ismer, amikor idegen származású bíboros magyar főpapi széket foglalt el. A középkorban Branda de Castiglione² és Pietro Isvalies³ a veszprémi püspökség,⁴ Aragóniai János (Giovanni d’Aragona)⁵ az esztergomi érsekség,⁶ Ascanio Sforza,⁷ Estei Hippolit (Ippolito d’Este)⁸ és Giulio de’ Medici⁹ az egri püspökség¹⁰ adminisztrátorságát viselte. Aragóniai János és Estei Hippolit az uralkodóval való rokonság, míg Branda és Isvalies bíborosok pápai legátusként kifejtett tevékenységük révén pápai kinevezésük

¹ Jelen írás egy része „Zaccaria Delfino bíboros és a győri káptalan” című előadás formájában elhangzott a XI. Győri Levéltári Napon 2008. okt. 29-én. Köszönettel tartozom C. Tóth Norbertnek, Dominkovits Péternek, Horváth Richárdnak, Neumann Tibornak, Tusor Péternek és Vajk Ádámnak, hogy tanácsaikkal, észrevételeikkel segítettek jelen írás elkészültét.

² Hierarchia Catholica medii aevi. I. Ed.: Conradus Eubel. Monasterii, 1913. (a továbbiakban: HC I.) 33., Hierarchia Catholica medii aevi. II. Ed.: Conradus Eubel. Monasterii, 1914. (a továbbiakban: HC II.) 4.

³ HC II. 24.

⁴ Branda bíboros a veszprémi püspökség adminisztrátorságát 1412–1424 között látta el. HC I. 524.; Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára. II. Bp., 1899, 365. Pietro Isvalies 1503-tól haláláig, 1511-ig töltötte be az adminisztrátori címet. HC II. 266. A kinevezés konzisztórium aktáját ld.: Archivio Segreto Vaticano (=ASV), Archivio Concistoriale (=Arch. Concist.), Acta Camerarii, vol. 1. fol. 138r. Isvalies működéséről ld.: *Solymosi László*: A veszprémi egyház 1515. évi zsinati határozatai. Bp., 1997, 15–16.

⁵ HC II. 18. *Beke Margit*: Aragóniai VI. János. In: Beke Margit (szerk.): Esztergomi érsekek 1001–2003 Bp., 2003. (a továbbiakban: Beke: Esztergomi) 219–222.

⁶ 1484. december 20-án nyerte el az esztergomi érsekség adminisztrátorságát, melynek hamarosan 1485-ben bekövetkezett halála vetett véget. HC II. 242.

⁷ HC II. 20.

⁸ HC II. 23. *Laczlavik György*: Estei Hippolit. In: Beke: Esztergomi, 222–228.

⁹ Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi. III. Ed.: Guilelmus van Gulik, Conradus Eubel. Monasterii, 1923. (a továbbiakban: HC III. 14.)

¹⁰ Ascanio Sforza 1492-ben nyerte el a pápától a Nagylucei Orbán halálával megüresedett egri egyházmegye adminisztrátorságát (erről a konzisztórium aktákat ld.: ASV, Arch. Concist., Acta Camerarii, vol. 1, fol. 47v, ill. Acta Vicecancellarii, vol. 1A, fol. 1v), és egészen 1497-ig, Bakócz Tamás győri püspök egri püspöki székbe való áthelyezéséig töltötte be. Bakócz még ebben az évben Estei Hippolit bíborossal, esztergomi érsekkal széket cserélt (a konzisztórium aktákat erről ld.: ASV, Arch. Concist., Acta Camerarii, vol. 1, fol. 82r), így Estei Hippolit haláláig, 1520-ig ismét bíboros adminisztrátor bírta az egri püspökséget. Utóbbi halála után ismét itáliai bíboros került az egri püspökség élére, mégpedig Giulio de’ Medici bíboros, vicecancellár (a konzisztórium aktát ld.: ASV, Arch. Concist., Acta Vicecancellarii, vol. 2, fol. 160r) 1523-ben történt lemondásáig. HC II. 82. ill. HC III. 98. Ld. erre: *Sugár István*: Az egri püspökök története. Budapest. 1984. 201–210.

mellett királyi beleegyezéssel is rendelkeztek, így ténylegesen elfoglalhatták egyházmegyéiket és élvezhették annak javadalmait. Velük ellentétben Sforza és Giulio de' Medici bíborosok a király támogatása nélkül csak névleg voltak egyházmegyéjük főpásztorai.¹¹ Mohács után a 16. században mindössze egyszer került bíboros egy magyar egyházmegye élére: Zaccaria Delfino esetében.¹²

Zaccaria Delfino 1527-ben született Velencében neves arisztokrata család sarjaként. A padovai egyetemen filozófiát és jogot tanult, majd Rómába ment, ahol a Kúria szolgálatába állt. 1550-től pápai familiárisként tűnt fel.¹³ Hamar elnyerte III. Gyula pápa (1550–1555) bizalmát, aki 1553. május 5-én a dalmáciai farai, más néven lesinai püspökségre nevezte ki.¹⁴ Bár az korántsem mondható, hogy jelentős egyházmegye főpásztorra lett, de az egyházi hierarchiában elfoglalt helyét jelentősen megerősítette.¹⁵ Ennek egyik legszembetűnőbb bizonyítéka az volt, hogy III. Gyula pápa – a Fráter György halálának vizsgálatával megbízott Hieronymo Martinengo nuncius sorozatos kéréseinek engedve – 1553. október 17-én Delfinót nevezte ki Ferdinánd magyar és cseh királyhoz küldendő nunciusává, az uralkodót pedig erről november 20-án kelt levelében értesítette.¹⁶ Első nunciusi megbízatását az V. Károly császár és a birodalmi rendek közötti nézeteltéréseket rendező augsburgi birodalmi gyűlésig látta el, mert az új pápa, IV. Pál (1555–1559) 1555 júliusában visszahívta Rómába.¹⁷ Ferdinánd Delfino tevékenységével

¹¹ *Fraknoi Vilmos*: A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig. Budapest. 1895. (a továbbiakban: Fraknoi: Kegyúri jog), 222–223. A magyar vonatkozású bíborosokat összegyűjtötte: *Timon, Samuel*: Purpura Pannonica sive vitae et res gestae S.R.E. cardinalium, qui aut in ditionibus Sacrae Coronae Hungaricae nati, cum regibus sanguine coniuncti aut episcopatus Hungaricis potiti fuerunt. Claudiopoli, 1746. (a továbbiakban: Timon: Purpura) és *Szvorényi, Michael*: Purpura Pannonica. Agriae, 1811. (a továbbiakban: Szvorényi: Purpura) Ld. még erre: *Tusor Péter*: Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században. Budapest–Róma, 2005. 206 (Collectanea Vaticana Hungariae I/3.).

¹² A 17. században négy bíboros is viselt magyar püspöki méltóságot: Friedrich von Althan és Cristoforo Migazzi váci, Philipp Ludwig von Sinzendorf győri, Alvarez de Cienfuegos pedig pécsi püspök volt. Mindnyájan Habsburg-nomináció révén lettek bíborosok. CVH I/3. 206.

¹³ *Steinherz, Samuel*: Die Nuntien Hosius und Delfino 1560–1561 Wien, 1897. (Nuntiaturreichte aus Deutschland II/1.) (a továbbiakban: NbD II/1.) XXXII.; *Dizionario biografico degli Italiani*. XL. Roma, 1991. 576. (a továbbiakban: DBI XL). Rövidebb életrajzokat ld.: *Carella, Lorenzo*: Memorie storiche de' cardinali della Santa Romana Chiesa. IV. Roma. 1793. 71–72.; Timon: Purpura, 163–168.; Szvorényi: Purpura, 29–30.

¹⁴ HC III. 273.; NbD II/XXXIII.; DBI XL. 576. A kinevezésről szóló konzisztórium aktát ld.: ASV, Acta Concist., Acta Vicecanc. vol. 7., fol. 179r: „Referente reverendissimo Mafeo. Providit ecclesie Farenis per obitum Martii Maripetri, olim episcopi Farenis extra Romanam Curiam defuncti de persona domini Zacharie Delphini, clerici Venetiarum, sanctitatis sue familiaris in XXXmo vel circa sue etatis anno constituti cum retentione omnium et clausulis consuetis. Absolvens etc. Fructus. Tax. XXXIII.”

¹⁵ A farai püspökség ekkor – amint az utódja, Martino de Martini, 1574-ben kinevezett farai püspök propositiójából kitűnik – velencei fennhatóság alatt állt, de jövedelmeit a törökök és a kalózok erősen megapaszították, mindössze évi 1800 scudot tett ki. ASV Arch. Concist., Acta Miscellanea (a továbbiakban: Acta Misc.), vol. 95., fol. 642rv ill. ASV Miscellanea, Arm. XII., vol. 144., fol. 511rv.

¹⁶ NbD II/1. XXXIII.; DBI XL. 576.; *Barta Gábor*: Vajon kié az ország? Bp., 1988. 81.

¹⁷ NbD II/1. XXXIII–XXXIV.; DBI XL. 576–577. Ekkori nunciusi tevékenységéről ld.: *Goetz, Helmut*: Nuntiaturreichte aus Delfino, Legation Morones, Sendung Lippomanos (1554–1556). Tübingen, 1970. (Nuntiaturreichte aus Deutschland I/17.) IV. Pál pápa 1555. július 9-én Delfinonak és utódjának, Aloisio Lippomanonak, illetve 10-én Ferdinándnak írott levelét ld.: Luigi Nanni: Epistolae ad principes. I. Città del Vaticano, 1992. (Collectanea

olyannyira meg volt elégedve, hogy augusztus 8-án, mikor a Rómába visszatérő nunciust elbúcsúztatta, IV. Pálhoz írott levelében reményét fejezte ki, hogy öszentsége hamarosan visszaküldi.¹⁸ Ezt a kérését akkor is megismételte, mikor a Delfino helyett küldött nunciust, Aloisio Lippomanót a pápa II. Zsigmond lengyel királyhoz (1548–1572) átküldte, és a nuncius nélkül maradt magyar király kifejtette: pápai követként legszívesebben Delfinót látná.¹⁹ Ferdinánd közbenjárása meghallgatásra talált, mert IV. Pál 1555 decemberében ismét Delfinót küldte.²⁰ Követi ténykedése azonban most rövidebb ideig tartott, fél év múlva a pápa ismét Rómába szólította.²¹ Mivel IV. Pál pápa háborút viselt a Habsburgok ellen, a diplomáciai kapcsolatok megszakadása miatt Delfino Rómában maradt, és a pápai famíliában tevékenykedett.²² Következő jelentős megbízatását már az új pápától, IV. Piustól (1559–1565) kapta, aki azzal a feladattal bízta meg, hogy vegye rá Ferdinándot, hogy a trienti zsinaton követi útján részt vegyen, illetve a zsinaton közvetítsen a császár, a protestáns rendek és a Szentszék között.²³

A bíborosi címre vágyakozó Delfino a császári udvarban egyszerre próbálta a Szentszék érdekeit képviselni, valamint a Habsburgok kegyeit megnyerni, és 1563-ban Miksa római királlyá választásakor elérkezettnek látta az időt arra, hogy a vörös kalapot fondorlatosan megszerezze. Borromeo bíborosnak írott levelében hangsúlyozta, hogy a frankfurti választógyűlésre célszerűbb lenne inkább bíboros-legátus küldése. Ezzel egy időben a császár – nyilván a nuncius sugalmazására – római követén, Arco grófon keresztül kérte a pápát Delfino bíborosi kinevezésére. A nuncius azonban rosszul mérte fel a helyzetet: a pápa egy bíboros-legátus küldésével Miksa választását legitímálta volna, amire akkor nem volt hajlandó. A császári promóció elől pedig úgy tért ki IV. Pius, hogy kijelentette: a trienti zsinat lezárultáig nem kíván bíborost kreálni, de megígérte, hogy ha a zsinat véget ér, Delfinót a bíborosok közé emeli. Mindeközben Delfinót egy másik csapás is érte. Velencei kapcsolatait felhasználva a köztársaság konstantinápolyi bailójának dragomanjával (tolmácsával), Michael Černović-csal

Archivi Vaticani 28.) (a továbbiakban: Nanni I.) 303. nr. 1855–1857. A Ferdinándnak írott levél a bécsi eredetiről részben kiadva: NbD II/1. XXXIV. 2. jegyz.

¹⁸ A levél részben kiadva: NbD II/1. XXXIV. 3. jegyz.

¹⁹ IV. Pál 1555. augusztus 14-én Lippomano átküldéséről Ferdinándnak írott levele: Nanni I. 308. nr. 1893. Ferdinánd válaszelevele: *Theiner, Augustin*: Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia. II. Romae. 1861. 812–813.

²⁰ NbD II/1. XXXV.; DBI XL. 578. A pápa Albert bajor hercegnek már október 26-án megírta, hogy Delfinot hamarosan vissza fogja küldeni. Nanni I. 316. nr. 1957. A Delfino számára kiadott pápai ajánlóleveleket ld.: Nanni I. 320. nr. 1986–1999.

²¹ NbD II/1. XXXV.

²² NbD II/1. XXXVI–XXXIX.; DBI 579–580.

²³ NbD II/1. XL–XLI.; DBI 580. A pápa által Delfino számára 1560 augusztus 25. és szeptember 1. között kiállított ajánlóleveleket ld.: Nanni I. 385–386. nr. 2489–2498, 2500, 2504–2505. Nunciusi tevékenységéről: NbD II/1. helyenként. A kőtetet és Delfino tevékenységét röviden Áldásy Antal ismerteti: Századok 34 (1900), 810–813. Ld. még: Nanni I. 392. nr. 2549, 2551–2552., 393. nr. 2564., 402. nr. 2642., 403. nr. 2647–2648., 404. nr. 2653.

folytatott levelezését felhasználva kémtevékenységet folytatott a császár számára. Erre 1563 márciusában fény derült, ezért Velencében felfüggesztett börtönbüntetésre, javainak és püspöki jövedelmeinek konfiskálására ítélték. Ráadásul félő volt, hogy a velenceiekkel jó kapcsolatot ápoló pápa Delfinót visszarendeli Rómába, azonban többek között a császári közbenjárás miatt IV. Pius ettől eltekintett.²⁴

Delfino – a bécsi nunciusoktól nem szokatlan módon – a császári udvar segítségével kívánt bíborhoz jutni. Ferdinánd császár után Miksa római király személyében – akinek a pápa általi, római királyi címében való megerősítése érdekében a nunciusnak nagy erőfeszítéseket kellett tennie – újabb támogatót szemelt ki magának.²⁵ Miksa, bár idegenkedett a követ praktikáitól, a pápától mégis Delfino bíborossá kreálását kérte, mely elől a pápa először még kitért.²⁶ A trienti zsinat lezárulta után azonban már nem mondhatott nemet az ismételt császári kérésre, így Delfino 1565. szeptember 7-én a Santa Maria in Aquiro bíborosa lett.²⁷

Az állandó pénzzavarral küzdő bíboros elérkezettnek látta az időt, hogy szolgálataiért cserébe Miksa császártól tetemes összegeket is kérjen. 1565 októberében a császár 10 000 forintot adott neki – melyből ki tudta fizetni Bécsben felhalmozódott adósságait – és e mellé 150 forint havi járadékot is kapott.²⁸ Söt Biglia nuncius Borromeo bíborosnak írott, november 1-jén kelt leveléből kiderül, hogy a már említett pénzösszegek mellett Károly főhercegtől két stájer kolostor (Seiz és Geirach) javadalmát is elnyerte.²⁹ Delfino azonban nem érte be ennyivel. Ez év október 21-én elhunyt Gregoriánczi Pál győri püspök, így adott volt a lehetőség, hogy egy tetemes jövedelmet ígérő püspöki székkal orvosolja folyamatos pénzhiányát. Ezért már október 23-án írt Miksának, hogy a megüresedett püspökségre őt nevezze ki. Levelében – Vergilius Aeneiséből vett

²⁴ *Steinherz, [Samuel]: Nuntius Delfino 1562–1563. Wien, 1903. (Nuntiatuerberichte aus Deutschland II/3.) (a továbbiakban: NbD II/3.) XXXIII–XXXIV., XLIII–XLIV., ill. 320–322. A pápa ez ügyben írt levele: Nanni I. 438. nr. 2947–2948. Ld. még: DBI 582–583.*

²⁵ Erről ld. NbD II/3. XLI–LVIII.

²⁶ NbD III/3. XXXVIII, ill. 481–485.

²⁷ „Qui titulus Sancte Marie in Aquiro sic vacans fuit assignatus reverendissimo domino cardinali Delphino absentis petente reverendissimo domino cardinale Sancti Clementis pro eo.” ASV Arch Concist., Acta Cam., vol. 9. 128v, Acta Cam. vol. 10, fol. 223v. HC III. 40. A kinevezés itthon is visszhangra talált, Verancsics Antal Dionisio Pioppio egri prépostnak írott levelében megemlíti: *Szalay László – Wenzel Gusztáv*: Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái I–XII. Pest–Budapest, 1857–1875. IX. 84–91. nr. 35., 89. (Monumenta Hungariae Historica II/2–6., 9–10., 19–20., 25–26., 32.) (a továbbiakban: Verancsics).

²⁸ *Steinherz, [Samuel]: Nuntius Delfino 1564–1565. Wien, 1914. (Nuntiatuerberichte aus Deutschland II/4.) (a továbbiakban: NbD II/4.) CXIX. Október 13-án jelentette IV. Pius pápának, hogy a 10 000 guldent megkapta, de a havi járadékot csak akkor veszi át, ha öszentsége erre engedélyt ad. Delfino ennek ellenére a választ meg sem várva, már október 21-én felvette az összeget. (Uo.) Ugyanakkor Arco gróf október 27-i jelentéséből kiderül, hogy Pius pápa beleegyezését adta, hogy a leköszönő nuncius elfogadja a pénzbeli ajándékokat, sőt kifejtette, hogy kifejezetten támogatja, hogy a keresztény fejedelmek a bíborosokat dotálják. *Ignaz Philipp Dengel* (bearb.): Nuntius Biglia 1565–1566 (Juni). Commendone als legat auf dem Reichstag zu Augsburg 1566. (Nuntiatuerberichte aus Deutschland II/5.) (a továbbiakban: NbD II/5.) 23.*

²⁹ NbD II/5. 23.

idézettel³⁰ – azzal próbálta a császárt kedvező döntésre rábírní, hogy szegénysége és nyomorúsága oly nagy, hogy már csak az ő könyörületében bízunk.³¹

Miksa még aznap a titkos tanács elé tárta az ügyet, ott azonban a kérelem visszautasítását javasolták neki, ugyanis a tanács szerint a magyar törvények tiltják rangos hivatalok külföldieknek adományozását. A tanács ülésének jegyzőkönyve szerint a császár fontolóra vette a javaslatot.³² Mivel az uralkodó úgy gondolta, hogy Delfinót a győri püspöki szék felé csak anyagi érdekek vonzzák, így megpróbálta a bíborost – egy újabb 5000 forintos összeggel – tervéről „lebeszélni”. A kívánt célt azonban nem érte el, hiszen Delfino az összeget elfogadta ugyan, de a püspökség megszerzéséről nem tett le.³³

Delfino november 9-én kötelezvényt adott ki, melyben megígérte, hogy ha a püspökséget elnyeri, a következőkhöz fogja tartani magát: figyelembe veszi az ország törvényeit, a káptalant oltalma alá veszi, elismeri az esztergomi érsek joghatóságát, a püspöki javak kezelésére idegeneket nem alkalmaz, az országos terhek viselése tekintetében bíborosi jogaira hivatkozva nem emel kifogást,³⁴ az uralkodó felszólítására – ha kell – lemond, és végül a pápától ígérvényt eszközöl ki arra nézve, hogy ha Rómában hal meg, az utód kinevezése akkor is az uralkodót illeti majd meg.³⁵ Mindeközben Rómában egyre türelmetlenebbül sürgették Delfino hazatérését.³⁶ Biglia nuncius no-venber 9-én Altemps bíborosnak arról számolt be, hogy amíg a császár nem döntött a győri püspökség betöltéséről, addig Delfino nem hagyhatja el Bécsset.³⁷

Látva a nagy ellenállást, kiváló diplomáciai képességeit kamatoztatva engedményeket is kész volt tenni sikere érdekében. Mindent meg akart tenni a püspökség javadalmainak megszerzésért, így november 13-án Francesco de' Medicinek írott levelében azt taglalta, javasolta Miksának, hogy csak

³⁰ „miserere laborum tantorum, miserere animi non digna ferentis”. Vergilius, Aeneis, II, 143–144.

³¹ Österreichisches Staatsarchiv Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, (=ÖStA HHStA Ung. Akt. Allg. Akt.) Fz. 90. Konv. D. fol. 34–35. A levél kiadva: NbD II/4. CXX. 3. jegyz. A bécsi levéltári jelzetek Tusor Péter szíves közlései, akinek segítségét ez úton is köszönöm.

³² Uo.

³³ NbD II/4. CXXI. Eközben (október 31-én) a magyar királyi kamara átvette a győri püspökség birtokait. *Fraknói Vilmos*: Oklevéltár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez. Budapest, 1899. 104. (a továbbiakban: *Fraknói*: Oklevéltár). A kamarai átvétel forrásai: Magyar Országos Levéltár (=MOL), Magyar Kamara Archivuma, Acta ecclesiastica (E 150) fasc. 8. nr. 43–45., fasc. 9. nr. 4–6. Erről ld. *Horváth Richárd*: A győri püspökség kamarai kézbe vételei 1526–1592 között címmel, 2003-ban a Győri Levéltári Napon elhangzott előadását.

³⁴ A 16. században a győri püspökök csak úgy vehették át birtokaikat, ha jövedelmükből évente egy meghatározott összeget „felajánlottak” a végek fenntartására. Vö. *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest, 2010. 199. Köszönöm Horváth Richárdnak, hogy erre az adatra felhívta figyelmemet.

³⁵ ÖStA HHStA Ung. Akt. Allg. Akt. Fz. 90. Konv. D. fol. 42–43. Az ígérvény kiadva: *Fraknói*: Oklevéltár, 105, nr. 82. Idézi: *Fraknói*: *Kegyúri jog*, 256.; *Fraknói Vilmos*: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel. III. Budapest, 1903. 145. (a továbbiakban: *Fraknói*: *Mo. és a Szentszék*); NbD II/4. CXXI.

³⁶ Delfino már szeptember 25-én, hogy elbúcsúzzon Ferdinánd főhercegtől. Altemps bíboros már október 5-én afelől tapogatózott, hogy mikor szándékozik visszatérni Rómába. NbD II/5. 23.

³⁷ NbD II/5. 20–23, nr. 6., 21. Biglia Delfino Rómába érkezését december 10-12-re jelezte.

adminisztrátorrá nevezze ki, de a magyar tanácsosok természetesen ez ellen is tiltakoztak.³⁸ Miksa tanácsosainak egy részét pedig úgy próbálta megnyerni, hogy megígérte nekik, hogy amint Rómába ér, lépéseket tesz a papi házasság ügyének előmozdítása érdekében.³⁹

A magyar tanácsosok tehát – látva, hogy Delfino kinevezését megakadályozni már nem tudják – november 16-án⁴⁰ tiltakozó nyilatkozatot adtak ki, mely szerint Delfino kinevezése az ország törvényeivel ellenkezik. Bár elismerik, hogy Magyarország megüresedett püspökségeinek betöltése kétségkívül a királyt illeti, de azt köteles – és ezt koronázási esküjében meg is ígéri – az ország érdemes szülötteivel és nem „velenceiekkel és lengyelekkel” betölteni.⁴¹ Ezenkívül figyelmeztették Miksát, hogy az országgyűlésen döntése nagy ellenállást fog szülni, és ők ezért a felelősséget nem vállalják.⁴² Ennek ellenére 1565. november 17-én a király kegyúri jogára hivatkozva Zaccaria Delfinót nevezte ki a győri püspökség adminisztrátorává azokkal a kondíciókkal, amiket a már fent említett, november 9-én kiállított kötelezvényében a bíboros megígért.⁴³

A kinevezés miatti felháborodásnak⁴⁴ nem Delfino velencei származása volt a fő oka. Forgách Ferenc váradi püspöktől – aki a bíborosról írt jellemzésében nem kis ellenszenvről tesz tanúbizonyságot – megtudhatjuk, hogy több magyar püspök – főleg olyanok, akiknek egyházmegyéjét a török tartotta megszállva – pályázott a győri püspökségre.⁴⁵ Bár Forgách szemérmesen hallgatott róla, de

³⁸ Nbd II/4. CXXII. Thomas Perrot de Chantonny, II. Fülöp spanyol király bécsi követe szerint Miksa a magyar nemeselek felzúdulása miatt nevezte ki csak adminisztrátorrá, erről ld.: *Almás Gábor*: Variációk az értelmiségi útkeresés témájára a 16. században: Forgách Ferenc és társai. Századok 140 (2006), 1405–1440, itt: 1416. (a továbbiakban: Almási: Variációk).

³⁹ Nbd II/4. CXXI.

⁴⁰ Biglia nuncius Altemps bíborosnak november 15-én írott jelentésében már részletesen beszámol a magyar főméltóságok tiltakozásáról, részletesen idézve annak tartalmát. Nem lehetetlen tehát, hogy a november 15-én szóban, a tanácson elhangzott tiltakozást másnap kiadták. Nbd II/5. 23–27., nr. 7., 25.

⁴¹ A prelátusok itt II. Ulászló 1492-ben kiadott I. decretumának 32. cikkelyére hivatkoztak, mely megtiltja, hogy velenceieknek és lengyeleknek fekvő jószágot és várat átadjanak és ajándékozzanak.

⁴² Az irat kiadva: Fraknoi: Oklevéltár 106–109, nr. 83. Részletesen ismerteti: Fraknoi: Kegyúri jog, 256–257., idézi még: Fraknoi: Mo. és a Szentszék, 146., Nbd II/5. 25. Figyelemre méltó még a tanácsosoknak a törvény megsértéséhez hozott történelmi példa helyenként sántító értelmezése. Szerintük ugyanis ez a törvény egyszer szenvedett csak csorbát, Mátyás király idején, amikor a királyné testvére (frater carnalis, valójában unokaöccse), Estei Hippolit esztergomi érsek lett, az ország rendjei azonban lemondásra kényszerítették és csak a királynéra való tekintettel kaphatta meg az egrí püspökséget.

⁴³ MOL Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii (A 57), vol. 3. pag. 873–874. nr. 1158. (Libri regii – Királyi könyvek 1527–1918. DVD-ROM. Budapest. 2006.) Fraknoi Vilmos tévesen november 11-i dátummal idézi: Fraknoi: Kegyúri jog, 257.; Fraknoi: Mo. és a Szentszék, 145. Delfino kinevezéséről beszámol a firenzei követ is: Nbd II/4. CXXIII. 2. jegyz.

⁴⁴ Ezzel részletesen foglalkozik: Almási: Variációk 1416–1418.

⁴⁵ *Majer Fidél*: Ghymesí Forgách Ferenc nagyváradi püspök magyar történelme 1540–1572. Pest, 1866. 300–301. (Magyar Történelmi Emlékek II/16.). Fordítása: *Forgách Ferenc*: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemé alatt. Ford.: Borzsák István. Bp., 1982. 249–250. Nbd II/4. CXXI.; *Ignaz Philipp Dengel* (bearb.): Nuntius Biglia 1566 (Juni) – 1569 (Dezember). Commendense als Legat bei Kaiser Maximilian II. 1568. Wien, 1939. 81–83, nr. 49., 82. (Nuntiatuberichte aus Deutschland II/6.) (a továbbiakban: Nbd II/6.); Almási: Variációk i. m. 1416.

többek között ő maga is reménykedett a püspöki szék megszerzésében. A csalódott püspökök között láthatjuk még a szintén esélyesnek számító Dudith András pécsi püspököt is, akivel Delfino kinevezése után három nappal maga Miksa közölte a csalódást keltő hírt.⁴⁶ A botrány irodalmi műalkotásokat is eredményezett: Kovacsóczy Farkas és Radéczy István kérésére Istvánffy Miklós remek *pasquillus*-ban⁴⁷ gúnyolta ki a szerintük pajzán, fajtalan, szodomita, szentségtörő és áruló bíborost. A váradi püspök leírásának is mintát adó versek – nem mintha a megsértett főpap nem tudott volna maga is hasonló „erénylistát” kreálni – kiemelik, hogy Delfino egy kis pénzért még hazáját is képes elárulni, s ebben nem is tévedtek túl sokat.⁴⁸

A magyar prelátusok mellett voltak még, akik kételkedve figyelték az eseményeket. II. Fülöp spanyol király bécsi követétől, Thomas Perrot de Chantonnay-tól tudjuk, hogy Miksa nem volt éppen kedvező véleménnyel Delfinóról, így a követ a császár lépése mögött két szándékot sejtett. Miksa akkoriban igen rossz viszonyban volt a velenceiekkel, és Delfinót – akit száműztek Velencéből – püspökké tenni jó fricskának számíthatott. Ezenkívül a császár meg akarta mutatni Delfino utódának, Melchior Bigliának, hogy a jó szolgálatért cserébe bizony busás jutalom jár.⁴⁹

Delfino nem ült elégedetten a babérjain, még a kinevező irat kelte napján a császár nevében levelet fogalmazott a pápának és a császári követnek, Arco grófnak, melyeket ugyan végül nem küldtek el, mégis betekintést engednek szándékaiba. A fogalmazvány szerint Miksa kinevezte a nemrég megürült győri püspökség adminisztrátorává Delfino bíborost, akit mihamarabb püspökké kíván nominálni, és arra kérte a követet, hogy eszközölje ki öszentségétől a megerősítést.⁵⁰ Nem mulasztott el természetesen Miksának köszönetet mondani, aki a Rómába induló bíboros kissé tolakodó levelével szemben Arco grófnak csak annyit írt, hogy a bíborost a pápa előtt méltassa, és ajánlja őt szolgálataiba.⁵¹

⁴⁶ *Dudith, Andreas*: Epistulae. Ed.: Lech Szczucki – Szepessy Tibor. I. Bp., 1992. 251–254. nr. 101., 253. Almási: Variációk, 1417.

⁴⁷ *pasquillus*: támadó jellegű, vélt vagy valós sérelmeket ostorozó gúnyvers. A műfajt egy 16. századi római vargáról, Pasquinusról nevezték el, aki naponta ragasztott ki gúnyolódó írásokat. Magyar művelődéstörténeti lexikon. IX. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2009. 66–68.

⁴⁸ *Ritók Zsigmondné*: Politikai szatíra Magyarországon a XVI. században. Irodalomtörténeti Közlemények 75 (1971), 265–277., 274.; Almási: Variációk, 1417–1418. Hasonlóképp jellemezte Szentgyörgyi Gábor, Nádaszy Ferenc titkára: „...Isten önmagát is megvehetnök tőle pénzen. Megismerni rajta az velencés természetet.” *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp., 1928². (a továbbiakban: Takáts: Kapitányok) 148.

⁴⁹ *M. Ch. Weiss* (ed.): Papiers d'état du cardinal de Granvelle. IX. Paris, 1852., idézi: NbD II/4. CXXI. Az első okot Forgács is megemlíti, ld. i. h.

⁵⁰ NbD II/4. CXXIII. 3. jegyz. A pápának szánt levelet – melyben a hivatalos formulák mellett pusztán arra utalt, hogy Arco gróf fog majd beszámolni az ügy részleteiről – ld. ugyanitt.

⁵¹ NbD II/4. CXXIV–CXXV.; NbD II/5. 26. Delfino november 19-én hagyta el Bécsset, Miksa válaszelevele pedig november 29-én kelt. Samuel Steinerz ettől függetlenül azt feltételezi, hogy a bíboros hátrahagyott egy fogalmazványt, amely alapján a császár Arco grófnak a levelét megírta.

A bíboros hiába indult útnak az Örök Városba, az ajánlólevél már nem ért célt: 1565. december 9-én elhunyt IV. Pius. Delfinót Mantovában érte a halálhír, és december 13-án már Firenzéből írt Borromeo bíborosnak kondoleáló levelet, december 18-án pedig már Rómában volt.⁵² Bíborosként részt vett a konklávé, ahol 1566. január 7-én egyhangúan Antonio Michele Ghislierit választották pápává, aki V. Pius (1566–1572) néven lépett a trónra.⁵³ Ezt követően vált lehetségessé Delfino bíborossá avatása, melynek végső aktusát, az *aperitio oris* szertartását február 8-án végezte el immáron az új egyházfő.⁵⁴

Delfino igyekezett az új pápánál a császári udvarban megszerzett tekintélyét kamatoztatni, erre pedig lehetőséget is kapott: január 12-én V. Pius beválasztotta tanácsadó testületébe. Helyzete azonban nem úgy alakult, ahogyan elképzelte, ugyanis nem őt, hanem Giovanni Francesco Commendonét küldte a pápa legátusként a császárhoz. Márpedig Delfinónak szándékában állt visszatérni, hiszen tisztában volt azzal, hogy távollétében a győri püspökség jövedelmeire nehezen tud majd szert tenni.⁵⁵

A visszatérést kellő körütekintéssel kezdte előkészíteni. 1566 májusában hagyta el Rómát, de utazását V. Pius csak úgy engedélyezte, ha június 3-ra visszatér.⁵⁶ Június 8-án azonban jelentették a pápának, hogy a bíboros beteg, és emberei szerint a rezidenciakötelezettség miatt vissza akar térni a győri püspökségbe. Lépése egyértelmű nemtetszést váltott ki, így vissza kellett térnie Rómába. Első „szökési kísérlete” sikertelenül végződött.⁵⁷

Nem sokkal később, augusztus 9-én Delfino bizalmasan közölte Francesco de' Medicivel, hogy szeptember első hetében Bécsbe akar utazni, de ellenségei ebben megpróbálják majd megakadályozni. Minden óvatossága ellenére az augsburgi birodalmi gyűlésen lévő Commendone bíboros legátus Delfino egy bécsi barátjától már tudomást szerzett tervéről.⁵⁸ A hónap végén egyik firenzei bizalmasának, Concinónak azt írta, hogy a pápa az egyik audiencián megengedte neki, hogy Papozzéban élő édesanyját és rokonait felkeresse, és ezzel az ürüggyel fog útra kelni. Tisztában volt vele, hogy a pápa nemtetszését vonja ezzel magára,

⁵² NbD II/5. 26.

⁵³ A konklávé részt vevő bíborosok névsora: ASV, Arch Concist., Acta Cam., vol. 9. 134r.

⁵⁴ ASV, Arch Concist., Acta Cam., vol. 9. 137v: „Item in eo consistorio in primis sanctissimus dominus noster de more clavit os reverendissimo domino Antonio cardinali Grantuelio, deinde vero aperuit os reverendissimis dominis cardinalibus Paduano, Sanctacrucio, Delphino, Cribello, Bobbe, Vercellensi, Castelliono et Crasso, et cuilibet eorum dedit cum solitis ceremoniis annulum zephiri et assignavit titulos.”

⁵⁵ NbDII/5. 40–41. Sigismondo Descalzi Modena bécsi követe Alfonz hercegnek már 1565. november 22-én megjósolta, hogy Delfino hamarosan vissza fog térni. I. m. 26. Magyarországi ügyeit Bécsben titkára, Francesco Spadario intézte, akivel Verancsics Antal is – amint 1566. június 3-án kelt levelében megemlíti – találkozott. Verancsics IX. 142. nr. 57.

⁵⁶ Delfinónak a császárhoz és a pápához 1566/67-ben fűződő viszonyát firenzei, vatikáni és bécsi források alapján részletesen taglalja: NbD II/6. 390–405.

⁵⁷ Uo. 390.

⁵⁸ Uo. 27.

de győri és stájerországi jövedelmei miatt kénytelen a császárvárosba utazni.⁵⁹ Végül szeptember 6-án kelt útra Delfino, amiről Giovanni Andrea Caligari Commendone bíborosnak írott leveléből értesülünk. Október első hetét már Papozzéban, édesanyja és testvérei mellett töltötte. Innen írt a pápának és Carlo Michele Bonelli bíborosnak október 8-án, hogy oly sok adóssága van már, hogy nem tud bíboroshoz méltóan fellépni, ezért 3-4 hónapot kér, amely alatt bevételei beszédésével rendezheti tartozásait.⁶⁰

Kedvező válasz reményében tovább folytatta az utazást, éppen ezért Trientben meglepetésként érte, hogy a bolognai kormányzó küldönce V. Pius október 10-én kelt kemény hangú brévéjével várta. A pápa felszólította, hogy legkésőbb Mindenszentek ünnepére vissza kell érkeznie az Örök Városba. Mivel Delfino abban a hiszemben volt, hogy V. Pius még az előtt rendelte vissza őt, hogy a levele Rómába ért volna, ezért írt egy újabbat, melyben részletesebben leírta kérelmét. Ebben bevallotta, hogy egyedül Rómában 6000 scudo tartozása van, továbbá máshol még 8000. Ha viszont öszentsége megengedné neki, hogy a győri püspökségbe visszatérjen, az ott lévő jövedelmeiből az említett tartozásokat ki tudná fizetni.⁶¹

Delfino – megnyugodva levele biztos sikerében – tovább utazott, és Biglia nuncius jelentése szerint november 13-án este érkezett Bécsbe. A nuncius – akit nyugtalanított az állandóan ellene intrikáló Delfino megjelenése – intette a bíborost, hogy a hitelezőit nyugtassa meg, mert igen kínos, hogy egy ilyen magas rangú prelátusról ennyire sok panaszt hall. Delfino biztosította Bigliát, hogy jelenléte megszünteti a győri püspökség jövedelmeinek beszédésében eddig mutatkozó nehézségeket.⁶²

Delfino tehát 1566 november végén – miután Miksa császárral és Károly főherceggel találkozott – egyházmegyéjébe indult. Úticélja Sopron volt, melyről a nunciusnak nem kis túlzással „*terra buona, commoda et catholica nella sua diocesi*” beszélt. Francesco de’ Medicinek írott levelében arról is beszámolt, hogy a császártól az egyházmegyei javakat bitorlók ellen mandátumot eszközölt ki, így nagybőjt idejére már újra Rómában lehet. Soproni tartózkodása azonban nem nyúlt hosszúra: kólika lett úrrá rajta, kénytelen volt Bécsből császári orvosokat hívatni. Eközben Bécsben már halálhíre is elterjedt, Verancsics Antal 1566. december 28-án kelt levelében Oláh Miklósnak legalábbis erről írt, bár az információt inkább pletykának minősítette.⁶³

December 31-én már újra a császárvárosban tartózkodott, betegsége azonban nem javult. Eközben Rómából is rossz hírek érkeztek, melyeket hozzá utazó

⁵⁹ 1566. augusztus 21-én még részt vesz a konzisztóriumon: ASV, Arch Concist., Acta Cam., vol. 9. 153v.

⁶⁰ NbD II/6. 390. A levél keltét tekintve kétségeink is lehetnek, nem kizárt, hogy ekkor már útban volt Trient felé.

⁶¹ Uo. 391.

⁶² Uo. 25–27, nr. 17, nr. 26.

⁶³ Verancsics IX. 197–198. nr. 81.

titkára, Francesco Spadario tolmácsolt. Eszerint a pápa megelégedve az engedély nélküli elutazást, december 11-én ultimátumot adott Delfinónak: ha a következő év január 13-ig nem tér vissza az Örök Városba, megfosztja a konzisztóriumon való hozzászólás jogától.⁶⁴ Delfino azonban betegsége miatt nem tudott útra kelni.⁶⁵ Ehelyett leveleket küldött szét Rómában tartózkodó bíborosokhoz, valamint a Mediciekhez, hogy mentsek ki a pápánál. A szent életű Pius⁶⁶ – aki mély ellenszenvvel viseltetett Delfino iránt – azonban hajthatatlan maradt. A bíboros utazása további halogatásával a pápa haragjának csillapodását remélte.⁶⁷ Végül május 17-én kelt útra, de mivel felkereste stájerországi kolostorait, és hosszabb időt töltött Firenzében barátjánál és támogatójánál, Francesco de' Medicinél is, csak július közepén érkezett meg Rómába. Miksa császár ajánlólevele, amely hosszasan sorolta Delfino érdemeit és még Bécsből való elindulásakor kelt, messze megelőzte a pápai haragtól óvakodó bíborost.⁶⁸

Betegsége és a pápával való konfliktusa ellenére nem feledkezett meg arról, amiért valójában jött, vagyis győri püspöki jövedelmeinek begyűjtéséről. A püspökség éves jövedelméről több különböző adat áll rendelkezésünkre. A legpontosabb egy 1571-ben készült – valószínűleg a bíboros titkára, Francesco Spadario által készített – kimutatás, mely tételesen felsorolja Delfino bevételeit, és 14 114 tallérban állapította meg azokat.⁶⁹ Érdemes azonban ezt összevetni más forrásokkal is. Delfino püspöki kinevezéséről beszámoló itáliai követek jelentéseiben több eltérő összeg szerepel: Biglia nuncius és Ricasoli fizenzei követ 10 000 scudot, Caligari 12 000 scudot említ.⁷⁰ Sőt Biglia nuncius néhány nappal később Altamps bíborosnak írott jelentésében 15 000 forint szerepel.⁷¹ Az éves bevételekre nézve jó adatokkal szolgálnak a püspökkinevezések során készült iratok.⁷² 1554-ben Gregoriánczi Pál kinevezésekor a konzisztórium aktában csak 2000 dukátot írtak, mely a fent említett adatokhoz képest igen kevésnek tűnik.⁷³ A követek állításaival közel megegyező bevételi összegeket nyerhetünk a Delfinót követő győri püspökök *propositio consistorialis*aiból. A propozíciók – melyeket a

⁶⁴ NbD II/6. 27., 392–394. A konzisztórium aktát ld.: HC II. 40. 10. jegyzet.

⁶⁵ Biglia nuncius január 2-i jelentésében beszámolt, hogy épp akkor járt a bíborosnál, mikor az orvosok is szobájában voltak. A bíboros fájdalomában mindössze néhány szót tudott szólni. NbD II/6. 27.

⁶⁶ V. Pius pápát 1712-ben avatták szentté. Magyar Katolikus Lexikon X. Budapest, 2005.

⁶⁷ NbD II/6. 394–400.

⁶⁸ NbD II/6. 400–403. A levelet ld.: Schwarz, W. E.: Der Briefwechsel des Kaisers Maximilian II. mit Papst Pius V. Paderborn. 1889, 44–45, nr. 37. (a továbbiakban: Schwarz: Briefwechsel).

⁶⁹ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29. Az irat címe: „Proventus, quos illustrissimus dominus cardinalis Delphinus ex episcopatu Jauriensis annuatim percipit, excepto anno preterito M^oD^oLXX^o.” Az összeírás 1571. április 2-a után készült, ui. Thury Györgyöt már néhány nap múlva említik.

⁷⁰ NbD II/5. 21., 26., NbD II/6. 390.

⁷¹ NbD II/5. 25.

⁷² Ezekről ld.: Tusor Péter: A barokk pápaság. Budapest, 2004, 222–227.; ill. Tusor Péter – Nemes Gábor: Documenta Consistorialia Pontificia de Regno Hungariae (1426–1605). Budapest – Róma, 2011. (s. a.) (Collectanea Vaticana Hungariae I/7) (a továbbiakban: CVH I/7.)

⁷³ ASV, Acta Concist., Acta Vicecanc. vol. 7. fol. 219v.

konzisztóriumon a kinevezést előterjesztő bíboros olvasott fel – általában az egyházmegye viszonyait ismerő tanúk vallomásait rögzítő kánoni jegyzőkönyvek kivonataiként többé-kevésbé megbízható információkat tartalmaztak.⁷⁴ 1573-ban Liszthy János kinevezésekor 8-9000 tallérra,⁷⁵ 1578-ban Draskovich Györgyénél 12 000 tallérra, azaz 8000 forintra becsülték a püspökség jövedelmeit.⁷⁶ Az összeg a későbbiekben sem változik sokat, hiszen 1582-ben 10 000 forint, 1587-ben 9-10 000, 1592-ben 8-10 000 tallér szerepelt.⁷⁷

Lássuk részletesen, hogy milyen tételekből tevődött össze a jövedelem. A bíboros kétféleképpen próbálta bevételeit minél inkább megnövelni. Egyrészt igyekezett a már meglévő kintlévőségeket behajtani, másrészt új szerződések kötésére is törekedett, melyre számtalan példát láthatunk majd.

A bevétel nagy része Nádasdy Tamás nádor özvegyétől, Kanizsai Orsolyától érkezett.⁷⁸ Először a tetemes összeggel kecsegtető soproni tized ügyét látta jónak megoldani, és 1567. január 28-án levélben értesítette Kanizsai Orsolyát, hogy küldjön embert, akivel a tized beszedéséről és az árendáról egyeztetethet.⁷⁹ Ezt kihasználva – az eddigi tizedszedési gyakorlatot, s így Delfino és Kanizsai Orsolya közti megegyezést ellenző – Sopron városa is tárgyalásokba kezdett vele. 1567. március 9-én Szántó Gergely révén levél küldtek Delfinónak a tizedekről,⁸⁰ március 16-án Nemes Miklós polgármester és Artner Erhardt tanácsos Pozsonyba, Nagyszombatba és más, a városi számadáskönyv által meg nem nevezett helyre utaztak, hogy a tizeddel kapcsolatban magyar uraktól tanácsot kérjenek.⁸¹ Néhány nappal később, március 23-án Gaspitz Gergely városi jegyző és a már említett Artner Erhardt Bécsbe utaztak, hogy a bíborossal tárgyaljanak.⁸² A tárgyalás kimeneteléről nem tudunk sokat, az azonban biztos, hogy csaknem egy hónapra leálltak az egyeztetések. Erről Delfinónak Sopronhoz írt, türelmetlen hangú levele tanúskodik, melyben leírta, hogy már régóta válaszra vár, és haladék nélkül küldjenek valakit, akivel tanácskozni tud.⁸³ A kemény hangú

⁷⁴ A vonatkozó szakirodalommal ld.: Tusor: Barokk, 225. ill. CVH I/7. Bevezető.

⁷⁵ ASV, Arch. Concist., Acta Misc., vol. 95. fol. 718rv, kiadva: CVH I/7. nr. 167.

⁷⁶ ASV, Arch. Concist., Acta Misc., vol. 95. fol. 737rv, kiadva: CVH I/7. nr. 183.

⁷⁷ Draskovich György kalocsai érseki kinevezése a győri egyházmegye adminisztrációjával: ASV, Arch. Concist., Acta Misc., vol. 95. fol. 458rv, kiadva: CVH I/7. nr. 188. Heresinczy Péter kinevezése: ASV, Arch. Concist., Acta Misc., vol. 49. fol. 397rv, kiadva: CVH I/7. nr. 207. Kutassy János kinevezése: ASV, Arch. Concist., Acta Misc., vol. 95. fol. 721rv, kiadva: *Koller, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis*. VI. Posonii – Pestini. 1806. 356–358.; CVH I/7. nr. 221.

⁷⁸ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „Ex Sabaria talleri quatuor mille et trecenti. [...] A domina palatina de decimis in bonis suis talleri quingenti. [...] Ab eadem pro cultura de Lukmankes talleri quadringenti. [...] Ab eadem pro decimis Soprony talleri nongenti.”

⁷⁹ MOL E 150 fasc. 9. nr. 7. Emellett természetesen felhívta a figyelmét, hogy az előző évi tizedből pénzben és borban meglévő tartozását egyenlítsé ki.

⁸⁰ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron Város Levéltára (=GyMSMSL SVL) Sopron város Kamarási Hivatalának iratai, Számadáskönyv / Kammeramtsraittung (=KH ir. KR), 1567. pag. 130.

⁸¹ GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1567. pag. 131.

⁸² GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1567. pag. 132.

⁸³ GyMSMSL SVL Lad. XXIV et Y. fasc. 4. nr. 260.

üzenetre már másnap válasz ment Gaspitz Gergely tollából, a tárgyalások azonban minden bizonnyal kudarcba fulladtak.⁸⁴

A bíboros és az özvegy nádorné közti megállapodás végül április 29-én köttetett meg, amelyben a következőket rögzítették. A város tizedét a néhai nádor még Ferdinánd királytól váltotta meg, a zálogösszegeből pedig évente 200 forintot vont le. Ugyanakkor kötelezte magát, hogy a győri püspöknek ebből átenged 100 urna bort, mely Gregoriánczi Pál győri püspök alatt 200-ra, Nádasdy halála pedig után 300-ra emelkedett.⁸⁵ Delfinónak szándékában állt a jövedelem visszaváltása, ennek viszont két akadály is volt. Egyrészt a Nádasdy Tamás által kifizetett zálogösszegeből még 3000 forint maradt, valamint Kanizsai Orsolya több végvárát is e jövedelemből szándékozott fenntartani. Ennek ellenére sikerült kompromisszumos megállapodást kötni, mely szerint a tizedet elfelezik, a fél rész után Delfinót illető bor helyett pedig 900 tallérért köteles az özvegy nádorné, halála esetén pedig fia, Nádasdy Ferenc fizetni. Az összesen felül még 15 urna bort, 30 köből búzát és zabot kellett átadni embereik útján a bíborosnak vagy megbízottjának Bécsben. Megállapodtak arról is, hogy a tizedszedést továbbra is Kanizsai Orsolya dézsaszedői végzik.⁸⁶

Sopron viszont nem nyugodott bele, hogy a város tizedét a Nádasdy család bérelje, és pert indítottak Kanizsai Orsolya ellen, akinek halála után azt fia, Nádasdy Ferenc folytatta. Az 1569-ben indult per alatt⁸⁷ a soproniak ismét élénk tárgyalásokba kezdtek, 1570-ben két ízben keresték fel a tizedek beszedése és az özvegy nádorné ellen indított per miatt Delfinót. Június 18-án Klebelsperger Kristóf polgármester, Gaspitz Gergely és a városi jegyző Bécsben, augusztus 15-én a városi jegyző és Wirth Mihály Bécsújhelyen látogatta meg a bíborost.⁸⁸ A per Delfino távozása után is hosszú ideig folytatódott, de a város számára nem hozott eredményt.⁸⁹

A soproni tized mellett Kanizsai Orsolya bérbe vette a saját kezén lévő Sárvár, Kapuvár és Léka uradalmak tizedeit 500, valamint Locsmándkés tizedét 400 tallérért.⁹⁰ A Delfinónak igazán nagy pénzt hozó „üzlet” azonban a szombathelyi

⁸⁴ GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1567. pag. 136.

⁸⁵ 1563. január 21-én Gregoriánczi Pál a tizedbérletekben meglévő adósságok törlesztésére szólítja fel Kanizsai Orsolyát, amit az úrnő március 1-jén teljesített is. MOL E 150 fasc. 8. nr. 39. és 40.

⁸⁶ Delfino eredeti példánya: MOL E 150 fasc. 9. nr. 11. II. Miksa 1567. május 12-i átiratában: MOL A 57 vol. 3. pag. 882–884. ill. MOL E 150 fasc. 9. nr. 16. Delfino a megállapodás után néhány héttel, május 15-én Kanizsai Orsolyától Zernovich János felé fennálló tartozásának a soproni tizedbérlet terhére történő kiegyenlítését kérte. MOL E 150 fasc. 9. nr. 17.

⁸⁷ A per 1572-ben lefolyt processzusának csonkán fennmaradt jegyzőkönyvét ld.: MOL E 150 fasc. 10. nr. 24.

⁸⁸ GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1570. pag. 155., 160. A perre ld. még a 162–164. ill. 168. és 171. oldalakat.

⁸⁹ 1577-ben a szombathelyi provizor szerint Nádasdy Ferenc szedte be a tizedet (MOL E 150 fasc. 9. nr. 38.), 1588-ban pedig Heresinczy Péter győri püspök igazolta, hogy Nádasdy Ferenc a soproni tizedbérletből meglévő tartozását, 1100 forintot megfizette. MOL E 150 fasc. 10. nr. 53.

⁹⁰ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29. 1567. március 5-én minden bizonnyal e két árenda együttes kifizetését igazolta Delfino: MOL E 150. fasc. 9. nr. 12. A sárvári, kapuvári és lékai tizedek 1570-ben történő kifizetését igazoló

váruadalom és a hozzá tartozó tizedek⁹¹ bérbé adása volt évi 4300 tallérért,⁹² melynek feltételeit 1567. május 9-én az özvegy nádorné által kiadott kötelezvény részletesen szabályozta.⁹³ A kiválóan jövedelmező bérlet tetemes összegét Kanizsai Orsolya a következő évben még a megadott időben kifizette a bíboros titkárának, Francesco Spadariónak,⁹⁴ a későbbiekben azonban sem ő, sem fia, Nádasdy Ferenc – bizonyára a bíboros távolléte miatt – nem kívánta törleszteni adósságát, Delfino lemondása után pedig nem meglepő, hogy erre még kevesebb hajlandóságot mutattak.⁹⁵

Számos főúr akadt még, aki a birtokában lévő uradalmak dézsmáinak bérlésére vállalkozott. Devecseri Choron János a kaboldi,⁹⁶ Zrínyi György a monyorókeréki,⁹⁷ Batthyány Ferenc özvegye, Svetkovics Katalin a németújvári,⁹⁸

nyugta: MOL E 150 fasc. 9. nr. 20. Delfino távozása után Liszthy János püspökkel is ugyanezen összegben állapodott meg Nádasdy Ferenc: MOL E 150 fasc. 9. nr. 33., 34.

⁹¹ A szombathelyi várhoz Szombathelykés, Locsmándkés, Árokközkés és Olajközkés tartozott, a tizedek eloszlásáról ld.: *Bedy Vince: A győri székeskáptalan története.* Győr. 1938. (Győregyházmegye múltjából 3.) (a továbbiakban: *Bedy: Győri káptalan*) 231–251., ezekhez különösen: 237–244.

⁹² MOL E 150. fasc. 9. nr. 29. Kivételt képeztek a külön tizedbérlet alá tartozó Lánzsér, Kabold, Monyorókerék, Vörösvár, Németújvár uradalmak, valamint a Kanizsai Orsolya által bérbé vett és már fent említett Sárvár, Kapuvár, Léka és Locsmándkés. Az összeg továbbá tartalmazta a szalónaki váruadalom bortizedének kétharmadát is, erről ld. alább.

⁹³ MOL E 150 fasc. 9. nr. 15. A fizetés elmaradását sem a török betörések, sem császári hadjárat nem indokolhatja. Az összeg mellett Delfino 25 urna nem decimális bort és 30 köből tiszta búzát és zabot kért.

⁹⁴ MOL E 150 fasc. 9. nr. 19.

⁹⁵ 1570. december 1-jén Delfino a fentebb már említett seizi monostorból inti fizetésre Kanizsai Orsolyát, és ezt a következő év márciusában megismételte. MOL E 150 fasc. 9. nr. 21. és 22. (Ugyanebben a témában írt Spadario is Kanizsai Orsolyának: MOL E 150 fasc. 8. nr. 26.). Végül a császár sietett Delfino segítségére, átvállalta a fennmaradó adósságot, így a Nádasdyaknak ezután már Miksával és a magyar királyi kamarával kellett szembenézniük. MOL E 150. fasc. 9. nr. 24., 25. ill. 32.

⁹⁶ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domino Joanne C̄yoron, uti apparat in contractum secum facto computando decimas in Kabold cum decimis quibusdam aliarum villarum, que fuerunt locate talleri quingenti.” 1567-ben a győri vár új provizorának készült feljegyzés szerint Choron János három évre vette bérbé 500 tallérért a kaboldi uradalom tizedét („Universe decime in ratione castrī Kabold ad ecclesiam Jauriensem pertinentis unacum decimis omnibus infrascriptarum villarum Nempe, Doba, Saagh, Pereztegh, Hozzwfalw, Thasskand, Kamond, Nagy Berssen, Kysomlyo, Marthonfalwa, Thylaÿ, Chekÿ, Dobron locate sunt ab illustrissimo et reverendissimo domino cardinali magnifico domino Joanni Choron de Dewecher pro pretio quingentorum florenorum tallerorum quotannis in triennium solvendorum.” – MOL E 150 fasc. 9. nr. 18.). 1570-ben azonban a káptalan panaszára az esztergomi szentszék elé idézték, mert már négy éve nem fizette meg a káptalannak járó negyedét. Ezért ez év július 16-án Máthéy István nagypréposttól számon kérte, hogy miért tettek panaszt ellene, amikor ő állítása szerint minden évben azt megfizette (Egyházmegyei Levéltár, Győr [=GyEL], Győri Káptalan Magánlevéltára [=GyKMLt], Theca [=Th] 45. nr. 5545 A és B). A káptalan fenyegetése végül is hatásosnak bizonyult, hiszen Choron János kifizette adósságát (GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2108.). A per elhúzóására ld.: GyEL GyKMLt Cimeliotheca (=Cth) VI. nr. 292. A káptalanon kívül Delfinonak is adós maradt: 1571. december 28-án pedig már a kamaránál tiltakozott, állítása szerint a dézsma összegét Francesco Spadariónak adta. MOL E 150 fasc. 9. nr. 27. 1577-ben is ő bérlé ezt a tizedet: MOL E 150 fasc. 9. nr. 41. ill. 43.

⁹⁷ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domino comite Srynÿ talleri trecenti”. Delfino 1567. január 28-án Zrínyi Györgynek a tizedbérlésről való megállapodás megkötését sürgeti (MOL P. 1314. Batthyány család levéltára, Missiles, nr. 10081.), válaszul a táromkimester titkárát, Patachich Jánost küldte a tárgyalások lefolytatására (MOL E 150 fasc. 9. nr. 8.). A néhány nap múlva megkötött megegyezés értelmében a monyorókeréki uradalom tizedeit 300 tallérért vette bérbé Zrínyi György. Az összegben kívül – amit a bíboroshoz Bécsbe kell vinni – fákkel kell hozzájárulnia Szombathely megerősítéséhez. MOL E 150 fasc. 9. nr. 10. A dézsmabérlet 1577-ben még fennállt: MOL E 150 fasc. 9. nr. 38.

Batthyány Boldizsár a szalónaki,⁹⁹ Zluni Anna a láncséri uradalom¹⁰⁰ és Polhaim Miksa özvegye a Lajta-folyó és a Lajta-hegység közötti, ekkor már Alsó-Ausztriához, egyház-igazgatásilag viszont még a győri püspökséghez tartozó Mannesdorf, Hoff és Sommerein¹⁰¹ mezővárosok tizedét,¹⁰² Hans von Weispriach pedig a birtokai után járó tizedeket vette bérbe. Ez utóbbiról a forrás még azt is elárulja, hogy a bíborosnak fizetendő 500 forinton túl Hieronymus Peck élelmészeti főtiszt és a bíboros közti megállapodás szerint – melynek részleteit sajnos nem ismerjük – még legalább 2000 tallér öfelségét illeti.¹⁰³ Emellett a mosoni tizedekből 2000 tallér,¹⁰⁴ Bruck an der Leitha városának a győri

⁹⁸ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domina vidua Bottiani talleri quadrigenti”. Svetkovicz Katalin a németújvári uradalom tizedét 400 tallérért vette bérbé, emellett a pénzzel együtt Bécsbe küldenie 15 urna nem decimális bort is (MOL E 150 fasc. 9. nr. 13.). 1571 decemberében Miksának írott levelében mentegeti magát, hogy ő tizeddel nem tartozik, 1572 februárjában a kamaránál teszi ugyanezt a káptalant illető tizednegyedről. MOL E 150 fasc. 9. nr. 27. ill. 30.

⁹⁹ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domino Balthasaro Bottiani pro decimis pertinentibus ad castrum N. si bene sacra maiestas poterit percipere plus quam mille quingentos talleros, nihilominus hic estimabitur pro tantum quantum fuit solutum anno 67, 68 et 69 scilicet talleri tricenti annuatim.” Batthyány Boldizsárnak a szalónaki uradalom terménytizedeit és a bortized harmadát adta bérbe 300 tallérért, a maradék kétharmadot viszont magának reserválta, ezt a szombathelyi uradalommal együtt Kanizsai Orsolyáé lett. Az összeg mellett – melyet neki is Bécsbe kell – azt is vállalta, hogy a teljes bortizedet emberei szedik be, és átadják a bíboros embereinek, és ezenkívül 15 urna nem decimális borral is adózott. MOL E 150 fasc. 9. nr. 14. A tizedbérlet még 1577-ben is fennállt: MOL E 150 fasc. 9. nr. 38.

¹⁰⁰ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domina de Lanser, uti apparet in contractu talleri ducenti.” Nem árulja el a bérlő személyét Kapronczay Zsigmond szombathelyi provizor sem, aki 1577-ben a magyar kamarának a tizedszedéstről szóló levelében is csak „a domina N. arcis Lanser”-ként említi (MOL E 150 fasc. 9. nr. 38.). A láncséri úrhölgy valószínűleg Zluni Anna, aki Oláh Miklós esztergomi érsek Orsolya nevű nővérétől született unokaöccsének, Császár Miklósnak a felesége volt. Láncsér várát 1553-ban vásárolta meg Oláh Miklós (*Nagy Iván: Magyarország családai I–XII. Pest. 1857–1868. III. 106.*), 1557-ben az uradalom káptalani tizednegyedét is bérbe vette (GyEL GyKMLt Cth VIII. nr. 553.). 1561-ben a vár Császár Miklósé lett. (A vár sorsát ezt követően is szíven viselte, 1565-ben Visi Székely Lőrinc láncséri vármagyot szolgálataiért Répcevis birtokával jutalmazta, mivel azonban az a győri káptalané volt, per kerekedett belőle. GyEL GyKMLt Cth IX. nr. 636–638.). Annára Oláh Miklós másik testvérének, Ilonának végrendeletében szereplő passzusból következtethetünk: „Attam volt az én szerelmes nénémnek a néhai Oláh Orsola asszonynak kölcsön ezer forintot, kiről több adóslevelem vagyon, mellyet Csoron Jánosnak többel együtt adott volt kölcsön. Mely summát Zluny Anna asszony vett fel Csoron Jánostól asszonyom néném halála után Császár Miklós halálakor a láncséri dézsmának megvételére a győri püspöktől.” (*Merényi Lajos: Oláh Ilona végrendelete 1579. Történelmi Tár 20 [1897], 361–373., 362. Regesztája: Házi Jenő: XVI. századi magyar nyelvű levelek Sopron sz. kir. város levéltárából. Sopron 1928. 108.*) A forrásban szereplő püspök Gregoriáncai Pál vagy Delfino lehetett.

¹⁰¹ Erről ld.: *Nagy Imre: A Lajta mint határfolyam. Századok 5 (1871), 369–387. ill. 449–464., különösen 452–453.; Sin Aranka: Magyarország történeti helységnévtára. Moson megye (1773–1808). Budapest, 1993. 15.; Dóka Klára: A Győri Egyházmegye területi változásai. In: Kiss Tamás (szerk.): A Győri Egyházmegye Ezer éve. Győr, 2000. 9–21., 13.*

¹⁰² MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domina de Polhaim talleri centum et septuaginta”. Polhaim Miksa régóta bérelte ezeket a tizedeket, egy 1561. szeptember 12-én kelt levél szerint három évre bérbe vette Gregoriáncai Pál püspöktől. GyEL GYKMLt Th 15. nr. 2593. 1577-ben még mindig az özvegy bérlő a tizedet („a vidua Polhaim” – MOL E 150 fasc. 9. nr. 38.)

¹⁰³ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „Item habet percipere a domino Weissprach pro anno preterito talleros ad minus duo mille, quos sacra maiestas potest accipere, et domino cardinali iuxta concordiam cum domino Hieronymo Peck factam dare solummodo talleros quingentos, qui faciunt.”

¹⁰⁴ A jövedelemlista szűkszávu bejegyzései („A Mossoniensibus uti apparet in contractibus talleri duo mille”, illetve „Item habet percipere a domino Petro de Par pro locatione culture Mossoniensis” – MOL E 150 fasc. 9.

egyházmegye területén, főleg a Fertő északnyugati partján lévő szőlői után fizetendő dézsmából 353 tallér folyt be.¹⁰⁵ Delfino a tizedek mellett a püspökség birtokait is bérbe adta: az Eck zu Salm győri főkapitánnyal¹⁰⁶ történt megegyezés révén a győri püspökvárhoz tartozó uradalomért évi 1250 tallért,¹⁰⁷ Thúry Györgytől pedig a keszői uradalomért évente 1100 tallért kapott,¹⁰⁸ és további 1000 tallért jövedelmezett Rákos és Himod bérbe adása.¹⁰⁹

Áttekintve Zaccaria Delfinónak a győri püspökségből származó jövedelmét a következő táblázat állítható össze:

Jövedelmek fizetői	Tizedkerületek, uradalmak	Pénzösszeg ¹¹⁰
Kanizsai Orsolya	Szombathelyi uradalom	4300
I. Miksa magyar király (?)	Mosoni tizedkés	2000
Eck zu Salm	Győri uradalom	1250
Thúry György	Keszői uradalom	1100
?	Rákos és Himod	1000
Kanizsai Orsolya	Soproni tized	900

nr. 29.) nem árul el sokat a bérlő személyéről, Pár/Pári Péter ezen kívül sehol sem szerepel a forrásokban. Ugyanakkor Erasmus Praun óvári várnagy 1571-ben a zurányi/zurndorfi, valamint a nyulasi, nezsideri és védenyi tizedről a kamarának írott levelei arra engednek következtetni, hogy a tizedeket Praun szedte be, sőt az sem tartható kizártnak, hogy a dézsmákat maga az uralkodó bérelte. Ezt támasztja alá az is, hogy a győri káptalan több ízben panaszkodott Miksa császárnak, hogy az óvári kapitány a püspöki tizedekből őket megillető részt nem akarja átadni nekik (GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2088., 2120., 2121.). Az uralkodói béltre egyértelmű adat csak 1587-ből származik, amikor Heresinczy Péter győri püspök Moson megye tizedét 1800 forintért Rudolf császárnak adta bérbe (MOL E 150 fasc. 9. nr. 52.)

¹⁰⁵ „Ex decimis in Prugk, uti apparet in contractibus florenos quadringentos, qui faciunt talleros.” Delfino 1567. május 12-én kelt levelében a bruckiaknak bérlési díj gyanánt 400 rénesforintot és 15 urna ruszti bort állapított meg. GyEL A győri püspökség levéltára (a továbbiakban: PL) Capsarium, Capsa K. fasc. 4. nr. 4.

¹⁰⁶ Rövid életrajzát ld.: Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598. Győr, 1999. 232. (a továbbiakban: Pálffy: Császárváros).

¹⁰⁷ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „De pertinentibus ad Jaurinum, uti apparet in contractu facto cum domino Comite del Salmis talleri mille ducenti et quinquaginta.”, alább pedig „pro locatione Jaurini” szerepel.

¹⁰⁸ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „A domino quondam Georgio Thuri talleri mille et centum.” Az 1567-ben az új győri provizornak adott tájékoztatásból azonban részletesen beszámol a bérbe vett javadalmakról: „Castrum Kezzew cum molendinis et allodium, quod est prope arcem et in subditis inquilinis prope allodium id est Waross Kezzew, cum villis Bogyók, Ffewlssew Kezzew, Zenth Mýlosfalwa et eorum omnibus proventibus arendatum est egregio domino Gerogio Thwry in triennium pro pretio sexingentoum tallerorum quotannis solvendorum. Item sunt locate in triennium eidem egregio domino Georgio Thwry ville Zaný et Chýanak ad arcem Kezzew spectantes, Ghechýe atque decimis frumenti et agnellorum et possessionibus Magassý, Kenýery, Zenth Andrassfalwa magnifici domini Francisci Thörök et ex villa Ghencz domini Demetri Ladoni pro anno quingentorum tallerorum.” (MOL E 150 fasc. 9. nr. 18.) Delfino Miksának írott levele szerint február 12-én egyeztek meg Thúry Györggyel a keszői uradalom árendájáról. Delfino viszont több, jól jövedelmező települést nem akart átengedni, ezekről külön szerződést kellett kötni. Takáts: Kapitányok 147–149. Ld. még: Bedy: Győri káptalan, 230.; Pálffy: Császárváros, 119. valamint Horváth Richárd: Egy kevésbé ismert püspöki vár: Várkesző 1592-ben. Levéltári Szemle 51. (2001) 2. sz. 51–59. (a továbbiakban: Horváth: Várkesző) 55. 24. jegyz. Thúry György keszői, szanyi és rábacsanaki javaira: *Eőr-Darmay Zsolt*: Törökverő Thúry György ingóságai. Századok 4. (1870) 721–727.

¹⁰⁹ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.: „De duabus villis Rackos et Hýmeten, uti apparet in contractu talleri mille.” A bérlő személyéről sajnos nincs adatunk.

¹¹⁰ Az összegek tallérban szerepelnek.

Kanizsai Orsolya	Sárvári, kapuvári és lékai uradalmak tizedei	500
Devecseri Choron János	Kaboldi uradalom tizedei	500
Weispriach János	?	441
Kanizsai Orsolya	Locsmándkés tizede	400
Svetkovicz Katalin, Batthány Ferenc özvegye	Németújvári uradalom tizede	400
Bruck an der Leitha	Bruck város Fertő-menti szőlőinek tizede	353
Zrínyi György	Monyorókeréki uradalom tizede	300
Batthány Boldizsár	Szalonaki uradalom tizede	300
Zluni Anna	Lánzséri uradalom tizede	200
Polhaim Miksa özvegye	Mannesdorff, Hoff, Sommerein tizede	170
	Összesen:	14114

A többségében három évre kötött bérletek kellő nyugalommal tölthették el a Rómába visszatérni szándékozó bíborost, utolsó elintéznivaló ügye már csak a káptalannal való megegyezés volt, melynek tagjait az egyházmegyei tizedek negyed része illette meg.¹¹¹

Az egyre kilátástalanabb helyzetbe kerülő kanonokoknak már a bíboros megjelenése előtt is sokszor támadt gondjuk a negyedet nem vagy csak részben fizető bérlőkkel, akik között hatalmasságok és vidéki kisnemesek egyaránt voltak. Ferdinánd királynak már 1528-ban mandátumot kellett kiadnia a tizednegyedekkel való visszaélések ellen.¹¹² 1535-ben a Szentgyörgyiek maradtak adósak a lajtakörtvélyesi tizedekkel,¹¹³ 1536-ban pedig Thurzó Elek rövidítette meg a káptalant a belmurai tizednegyed egy részével.¹¹⁴ A Bakithok hosszú éveken keresztül tartoztak a káptalannak több tizedkés jövedelmével,¹¹⁵ többek között a szombathelyiével is, melyet később az azt tőlük bérbe vevő Nádasdy Tamás, valamint Erdődy Péter sem óhajtott fizetni.¹¹⁶ Vita támadt Batthány Ferencsel is a németújvári tizedek bérlése körül,¹¹⁷ ezenkívül többször gyűlt meg a káptalan a baja az óvári kapitányokkal,¹¹⁸ illetve a Viczay családdal.¹¹⁹ 1566 januárjában pedig Máthésy István nagyprépost panaszkodott a magyar királyi

¹¹¹ A negyedet, más néven quartát általában a püspök fizette, vagy a tized bérlője elkülönítve egyenesen a káptalannak adta azt. Bedy: Győri káptalan, 225–231. Sőt arra is van példa, hogy a káptalan a negyedére külön bérlőt alkalmazott. Pl. Locsmándkés tizednegyedét 1565-ben Jurisith Miklós községi kapitány (GyEL GyKMLt Cth VIII. nr. 568.), a belmurai kését pedig Széchy István (GyEL GyKMLt Th 38. nr. 4919.) vette bérbe.

¹¹² GyEL GyKMLt Cth II. nr. 39.; Th 9. nr. 1833. Előbbit kiadta: Horváth: Várkesző 55. 22. jegyz.

¹¹³ GyEL GyKMLt Cth II. nr. 48.

¹¹⁴ GyEL GyKMLt Cth X. nr. 798.

¹¹⁵ GyEL GyKMLt Cth II. nr. 53.; V. nr. 174.; V. nr. 218.; IX. nr. 646.; IX. nr. 648.; X. nr. 802.; Th 11. nr. 2098.; 15. nr. 2587.; 15. nr. 2595.

¹¹⁶ GyEL GyKMLt Cth II. nr. 50. ill. 51.

¹¹⁷ GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2079., 38. nr. 4811.

¹¹⁸ GyEL GyKMLt Cth VIII. nr. 586., IX. nr. 654.

¹¹⁹ GyEL GyKMLt Cth II. nr. 61., IX. 683., 684., X. 775.

kamarának, hogy a Gregoriánczi Pál halála után a kamara által átvett püspökség javaiból nem kapták meg a tizednegyedét.¹²⁰

1567. május 11-én, tehát indulása előtt néhány nappal a bíborosnak sikerült megegyeznie a káptalannal, mely szerint Tornatapolcakés, Rábaközkés, Vaszarkés, Szombathelykés, Árokközkés és Locsmándkés tizedeiből – a bortizedet kivéve – a káptalant illető negyedét átadja.¹²¹ Delfino – akinek nyilvánvalóan nem volt szándéka a szerződés betartása – augusztus 23-án Rómából már azzal fordult Máthésy István nagypréposthoz, hogy a negyedét nem tudja kiutalni.¹²² A káptalant a már említett okokból igen érzékenyen érintette, hogy a bíboros ilyen hamar ki akar bújni az egyezés alól, ezért panaszukkal egyenesen Miksához fordultak. Az uralkodóhoz írott levelükben elpanaszolták, hogy Delfino a püspökség tizedéből az őket megillető negyedét adminisztrátorságának első évében szükségleteire hivatkozva lefoglalta, azonban kötelezvényekkel megígérte, hogy a tizedet akár emberei, akár az azokat bérbbe vevő bárók vagy nemesek szedik be, a quartát rezerválja és kifizetteti. A káptalan folyamodványából azt is megtudhatjuk, hogy eddig a negyednek csak kis része folyt be, az is Delfino győri provizorától, és ez a teljes összegnek alig egy tizedét tette ki.¹²³ A bíboros ugyanis a negyedét is magának szedette be és offciálisaival Rómába küldette.¹²⁴ Az uralkodó 1568. március 31-jén kelt levelében közölte is a Rómában tartózkodó¹²⁵ bíborossal a győri káptalan panaszát, és a kanonokok kártalanítására kötelezte őt.¹²⁶

A helyzet rendezésével Delfino ágensét, Francesco Spadariót bízta meg, aki 1568. augusztus 5-én a káptalannal megegyezést hozott tető alá, melyen többek között Fejérkövy István knini püspök és Dionisio Pioppio modrusi püspök, egri prépost is jelen voltak. Spadario Delfino nevében megígérte, hogy az elmaradt negyedeket törleszti, és ettől fogva az évi négyszáz forintban megállapított negyedét a győri provizor által két 200 forintos részletben – karácsonykor és

¹²⁰ MOL E 150. fasc. 9. nr. 3.

¹²¹ GyEL GyKMLt Cth VI. nr. 258.; GyEL A győri káptalan hiteleshelyi levéltára, Cth VII. nr. 387. – A konfliktusról összefoglalóan: Bedy: Győri káptalan, 229–230.

¹²² GyEL GyKMLt Cth VI. nr. 259.

¹²³ A káptalan számadáskönyveiben sajnos 1550 és 1600 közötti bejegyzés nem található, így ez az információ nem ellenőrizhető.

¹²⁴ GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2081. Egy másik Miksához írott datálatlan kérvényében – mely talán még ez előtt kelt – a káptalan elpanaszolja, hogy Gregoriánczi Pál idején önként ajánlották fel a szombathelyi tizedekéből származó negyedüket, hogy a szombathelyi uradalmat a püspök Révay Ferentől ki tudja váltani, míg Delfino – aki szintén áldozatokat vár tőlük – semmit sem tesz a püspökségért. GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2081b. Idézi Bedy: Győri káptalan 230. Szombathely Révay Ferenc általi zálogba vételéről bővebben: *Dominkovits Péter: Szombathely privilegizált mezőváros gazdasága, társadalma a 17. században (1605/1606–1685). Doktori disszertáció. Bp., 2009. 16–17. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/dominkovitspeter/diss.pdf> (letöltés: 2010. júl. 20.)*

¹²⁵ 1567 tavaszán történő hazautazásától nem áll rendelkezésünkre a korábban gyakran idézett feldolgozás (Nbd II/6. 390–405.) Delfino utazásairól, így csak az általa írt levelekre támaszkodhatunk. Verancsics Antalnak küldött levelei (1568. szept. 4., 1569. szept. 18., nov. 12., dec. 16., Verancsics IX. 242–243. nr. 104., 311. nr. 138., X. 17–18. nr. 5., 31–33. nr. 15.) mind Rómában keltek.

¹²⁶ GyEL GyKMLt Cth III. nr. 74.

húsvétkor – kifizeti. Az összegzen felül Tornatapolca-, Vaszar- és Rábaközkés, valamint a győri püspökvárhoz tartozó falvak terménytizedeinek negyedét régi szokás szerint a győri provizor adja át a káptalannak, valamint ezen felül fizetendő az egykor Hans von Weispriachnak és Polhaim Miksának bérbe adott, saját birtokaik után szedett tizedek negyede is.¹²⁷ Még ha figyelembe is vesszük a 400 forinton túl még beérkező jövedelmeket, akkor is hamar megállapíthatjuk, hogy az összeg nevétségesen kicsi, hiszen a bíboros csak tizedbérletek-ből több mint 6000 tallért szedett be.¹²⁸

Hiába az uralkodói parancs és az egyezés, ennek sem lett foganatja, mivel ez év december 8-án Leonhard von Harrach főudvarmester mint a káptalan jó barátja az egyezés betartására és a győri kanonokok – akik olyan szegények már, hogy alig tudnak a székesegyházban¹²⁹ istentiszteleteket végezni – negyedének megfizetésére kérte Delfinót. Emellett felhívta a figyelmét arra, hogy a legközelebbi országgyűlésen biztosan szóba fog kerülni az eset.¹³⁰

Harrach fenyegetése beigazolódott, ugyanis az 1569. évi országgyűlésen a rendek arra kérték a királyt, hogy a győri püspökséget arra érdemes és magyar egyházi személynek adja. Amíg ez nem teljesül, tiltakozásul nem fizetnek tizedet.¹³¹ Delfino minden bizonnyal hamar tudomást szerzett az országgyűlésen történekről, és nyomban támogatót is keresett magának. Az egyik kiszemeltje Verancsics Antal lett, akitől no-vember 12-én – mikor gratulált neki esztergomi érsekké való kinevezéséhez – és de-cember 16-án írott leveleiben ügyének támogatását kérte, és tudatta vele, hogy amint tud, győri püspöksége miatt útra kel.¹³²

Erre csakhamar sort is kerített, hiszen 1570 júniusában már újra Bécsben találjuk: 18-án a soproniak küldöttségével tárgyalt,¹³³ 26-án pedig Kanizsai Orsolyának állított ki nyugtát a tizedbérlet kifizetéséről.¹³⁴ Augusztusban Bécsújhelyen tartózkodott,¹³⁵ itt érhetette Miksa császár levele, melyben ismét a győri káptalannak járó negyed kifizetésére szólította fel.¹³⁶ December 1-jén a már említett Seiz

¹²⁷ GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2082. – Weispriachról és Polhaimról ld. fent.

¹²⁸ Ld. a táblázatot fentebb.

¹²⁹ A székesegyház egy részét ráadásul a katonaság raktárnak használta, így a káptalan kórusban misézett. Ld. erre *Nemes Gábor*: Adalékok a középkori győri székesegyház pusztulásához. *Arrabona* 47 (2009), 1. sz. 29–41.

¹³⁰ GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2080. – A Harrach család a Lajta menti Nádvár tizedeit bérelte hosszú időn keresztül: GyEL GyKMLt Th 11. nr. 2131–2135., Th 38. nr. 4864.

¹³¹ *Fraknói Vilmos*: Magyar Országgyűlési Emlékek. V. Budapest. 1879. 181–182. ill. 269. (1569. XXXV. c.) Az esetről Biglia nuncius is beszámolt: Nbd II/6. 359–361. nr. 141., 360. Ld. még: Fraknói: *Kegyúri jog*, 257–258.; Fraknói: *Mo. és Szentszék* 146. – A törvénycikk kéziratát ld.: GyMSMSL SVL Lad. X et K. fasc. 8. nr. 245/1. pag. 16.

¹³² Verancsics X. 17–18. nr. 5. ill. 31–33. nr. 15. – Szeptember 18-án kelt levele szerint Verancsics római ágensét, Francesco Diotalevit küldte hozzá, talán már tőle tudomást szerzett az eseményekről, ld. Verancsics IX. 311. nr. 138.

¹³³ GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1570. pag. 155.

¹³⁴ MOL E 150 fasc. 9. nr. 20.

¹³⁵ GyMSMSL SVL KH ir. KR, 1570. pag. 160.

¹³⁶ GyEL GyKMLt Cth III. nr. 77.

monostorából írt levelet, ide is nyilván pénzügyei szólították.¹³⁷ Minden bizonnyal itt sem töltött sok időt, ugyanis 1571. március 4-én újra Bécsben volt.¹³⁸ Delfino itt sem időzött sokat, hiszen ezt követően Prágába ment, ahol – amint azt Biglia nuncius jelentéséből tudjuk – április 2-án fogadta őt a császár.¹³⁹ Hogy miről tárgyaltak, arról nincsenek bővebb információink, de eredményét tekintve biztosak lehetünk: Delfino lemondott a győri adminisztrátorságról.

Amennyi forrás szól adminisztrátori kinevezéséről, olyannyira hallgatnak távozásáról. Május 13-án Miksa az érintetteknek kiküldött mandátumában tudatta, hogy az országlakosok hozzá sűrűn benyújtott kérvényei miatt Delfino bíboros adminisztrátorságáról lemondott, és így a győri püspökség minden tizedét a magyar királyi kamara fogja beszedni.¹⁴⁰ Ennek okairól valamivel bővebben írt a császár május 23-án a pápának írott levelében. Ebben az áll, hogy Delfino azért mondott le, hogy a győri püspökséget olyan személynek adományozhassák, aki a magyarok beszédjét és szokásait ismeri és így az egyházmegye kormányzására alkalmasabb.¹⁴¹ További adalékot szolgáltat – és talán közelebb áll az igazsághoz –, hogy Arco gróf, római császári követ július 6-án egy újabb császári iratot adott át a pápának, aki a gróf jelentése szerint igencsak ingerült lett, és megbotránkozott a győri püspökség jövedelmeinek Delfino általi felélésén, és kijelentette: csak a császár iránti tisztelete miatt hajlandó eltűnni az efféle visszaéléseket.¹⁴²

Miért mondott le valójában Delfino? Nem valószínű, hogy azért, hogy átadhassa helyét egy, a trienti püspökideálnak jobban megfelelő személynek. Az talán elképzelhetőbb, hogy belátta: Rómából – dacolva a pápával és az iránta egyre nagyobb ellenszenvet tápláló egyházmegyével – egyre nehezebben fogja tudni behajtani jövedelmeit. Ha neki nem is, Miksának két, igen alapos oka volt arra, hogy a bíborost lemondásra bírja.¹⁴³ Egyrészt minden bizonnyal kellemetlenné vált számára, hogy az országgyűléseken, valamint a sértettek (főleg a káptalan) folyamodványaikban sorozatosan Delfino távozását követelték. Másrészt – és ez lehetett a fő mozgatórugó – a pénzéhes bíboros által rendbe szedett jövedelem Miksa számára a tetemes hadi kiadások fedezésére igencsak kapóra jött.¹⁴⁴

¹³⁷ MOL E 150 fasc. 9. nr. 21.

¹³⁸ MOL E 150 fasc. 9. nr. 22.

¹³⁹ A jelentés szerint március 26-án érkezett Prágába és húsvét harmadik vasárnapjáig szándékozott maradni, ami 1571-ben május 6-ra esett. *Ignaz Philipp Dengel* (hrsg.): *Nuntius Biglia 1570 (Jänner) – 1571 (April)*. Graz–Köln, 1952. (*Nuntiaturreichweite aus Deutschland II/7.*) (a továbbiakban: *NbD II/7.*) 89.

¹⁴⁰ Nádasdy Ferencnek: MOL E 150 fasc. 9. nr. 23., Sopron városnak: GyMSMSL SVL Lad. I. fasc. 1. nr. 33.

¹⁴¹ Schwarz: *Briefwechsel*, 174–176. nr. 135.

¹⁴² *NbD II/7.* 89.

¹⁴³ Mint fentebb láttuk, Delfino kinevezésekor kötelezvényben vállalta, hogy ha az uralkodó kéri, lemond.

¹⁴⁴ Máthésy István prépost Hieronymus Peck győri élelmészeti főtisztnek 1569. május 23-án írott levelében beszámol arról, hogy őfelsége a győri püspökség tizedeit Győr védelmére szándékozik lefoglalni. GyEL GyKMLt Th 43. nr. 385.

Delfino fő célján, a püspökség jövedelmeinek behajtásán kívül mindössze két ízben jelenik meg előttünk igazi főpásztorként. Egyszer a jáki egyház körül élő lakosok megvédelmezésére kérte Zrínyi György tárnokmestert.¹⁴⁵ Másik alkalommal pedig Sopron városát kötelezte arra, hogy az újonnan kinevezett hitszónokokat be kell mutatniuk neki is, és minden olyan beneficiálist, aki még nem nyert püspöki megerősítést, magához rendelt.¹⁴⁶

Távozásakor még felmérte az 1570. év, illetve az 1571. évben az egyházmegye élén eltöltött kevesebb mint öt hónap öt illető járandóságait, és – mivel a kamara átvállalta e tartozásokat – csaknem húszezer tallérral gyarapodva tért vissza Rómába.¹⁴⁷ Delfino győri kudarcának oka a trienti zsinat után megváltozott viszonyokban keresendő: a megújulást szorgalmazó reformok világában – sem Rómában, sem egyházmegyéjében – nem hunytak szemet a bíboros reneszánsz jellegű életmódja felett.

¹⁴⁵ MOL P 1314 nr. 10081.

¹⁴⁶ 1567. ápr. 20. GyMSMSL SVL Lad. LI. fasc. 1. nr. 8., 18. századi másolata: GyEL PL Capsarium, Capsa P, fasc. 5. sine numero. Erről részletesen ld.: *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. (Győregyházmegye multjából 4/2.). 49–51.

¹⁴⁷ MOL E 150 fasc. 9. nr. 29.

Brandenburgi Katalin Erdélyből való távozását nehezebb nyomon követni, mint az ehhez képest egyszerűbben rekonstruálható fejedelemszonyi elődök emigrációját. Izabella királynő 1551. augusztus 6-án, fiával, János Zsigmonddal és Petrovics Péter kíséretében elindult Kolozsvárról Kassára, majd 1552 márciusában továbbmentek a nyírbátori szerződésben nekik kárpótlásul kijelölt sziléziai oppelni hercegségbe s ezt lakhatatlannak tartva a krakkói királyi udvarban telepedtek le.² Mária Krisztiána, Báthory Zsigmond felesége 1599 április közepén Erdélyből távozva egyenesen Grazba, szülőhazájába ment.³

Brandenburgi Katalin kivonulása Erdélyből azonban nem ilyen egyszerű. Eltávozása után még sokáig időzött a Magyar Királyságban, „emigráns” udvartartása, politikai kapcsolattartása feltárásra szorul. A kolozsvári országgyűlésen, 1630. szeptember 28-án történt lemondatása utáni sorsát, tevékenységét Erdélyben és a Magyar Királyságban mozaikszerű adatokból rekonstruálhatjuk. Segesvári Bálint krónikája híven rögzíti a Brandenburgi Katalinnal kapcsolatos eseményeket. „30. sept. Mene el Bethlen Gáborné Kolozsvárról Fogarasba lakóul, minthogy az ura Bethlen Gábor testamentumban neki hagyta volt minden tartományával ilyen conditioval, hogy ha az nemes ország vissza akarja váltani Fogarast Bethlen Gábornétól, tehát az nemes ország Bethlen Gábornénak Brandenburgi Catharinának 300 000 forintot tegyen le, azután az országnak Fogarast kezében bocsájtja Bethlen Gáborné. Munkácsot azonképpen hagyta volt testamentumban 500 000 forintban, azt is ha ki akarják váltani, tehát Bethlen Gábornénak letegyék az megnevezett 500 000 forintot.”⁴ Szádeczky Lajos úgy nyugtázza és „kerekíti le” Brandenburgi Katalin fogarasi időzésének történetét, hogy „Brandenburgi Katalin rövid fejedelemsége idején maga is sokat tartózkodott Fogarasban, mint erdélyi főbirtokán, ahová Rákóczi György megválasztása után visszavonult, s azt csak hosszas alkudozás és kiegyezés után adta át az új fejedelemnek, aki annak kapitányává 1631-ben Kemény Jánost nevezte ki.”⁵ Kemény János – aki már a Brandenburgi Katalin és I.

¹ Tanulmányunk a K 68 967. számú, „Az erdélyi fejedelmek udvari reprezentációja” című OTKA pályázat (2007–2011) keretében született. Három kollégám nélkül aligha vállalkoztam volna megírására. Fazekas István a bécsi, Dominkovits Péter a soproni levéltári források feltárásában nyújtott önzetlen támogatást, Tóth Krisztina a német és latin források fogós kérdéseinek értelmezésében, a szövegközlésben segített. Mindhármuknak őszinte köszönetemet fejezem ki. Brandenburgi Katalin fejedelemségére, a témakör további irodalmára: *Szabó Péter: Brandenburgi Katalin tettei a hit és a török hűség dolgában*. In: Színlelés és rejtőzködés. A kora újkori magyar politika szerepjátékai. Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Bp., 2010. 109–123.

² Bernardo de Aldana Magyarországi hadjárata [1548–1552] Kiadja: Szakály Ferenc., Ford. Scholz László. Bp., 1986. 140., *Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt*. Ford. Borzsák István. Bp., 1982. 36.

³ *Benda Kálmán: Erdély végzetes asszonya*. Bp., 1986. 70.

⁴ Segesvári Bálint krónikája. In: Erdélyi Történelmi Adatok. Szerk. Mikó Imre. III. köt. Kolozsvár, 1858. 198. Ezek Bethlen halála előtti intézkedései, a végrendeletben nem szerepelnek. Bethlen Gábor végrendelete, 1629. In: Magyar gondolkodók. 17. század. Szerk. Tarnóc Márton. Bp., 1979. 104–119.

⁵ *Szádeczky Lajos: Fogarasi történeti emlékek V*. In: Erdélyi Múzeum (1892), 10. sz., 637.

Rákóczi György közötti alkudozásoknak is közvetítője volt – sok információval szolgál Brandenburgi Katalin fogarasi udvaráról. Leírja, hogy Fogarasban megbeszélte Rákóczi „kívánságait és egyéb actákat” a fejedelemsasszonnyal, aki „igen örömet hajla Rákóczihoz való jóakaratra, mert Bethlen István ellen igen nagy gyűlölségben vala.”⁶ Kemény szerezte Katalin fogarasi német udvarának udvarmester-nőjét, özvegy Belényesi Györgynét. A hopmesterasszonyt később az a Görgey Jób vette feleségül, aki aztán I. Rákóczi Györgynek, majd feleségének, Lórántffy Zsuzsannának udvarmestere lett.⁷ A magyar udvar hopmestere Fogarason Kun Ferenc, udvarbírája Felvinczy Márton volt.⁸ A fejedelemsasszony fogarasi vagyonát Csáky István alaposan megcsapolta, de az udvartartás maga is igen költséges volt. A „kártyára”, de különösen az asztalra rengeteg pénz folyt el: „három vala az konyha, egyik német, másik magyar, harmadrendbeli belső konyha, hol német szakácsasszonyok, leányok főztek vala német módon, maga ebédlő házában az fraucimerek asztala, hová egyenlőképpen tálaztak, szabad volt böcsületes főember szolgálknak, mind magyarnak, mind németnek odaülni, jó kívánatos állapot vala ifiú embernek.”⁹ Brandenburgi Katalin viszonylag jól megtanult magyarul, így nyelvtudása megkönnyíthette a „német és magyar udvarok” közötti érintkezést.¹⁰ 1630. őszén és 1631 tavaszán Brandenburgi Katalin fogarasi udvara külön diplomáciát folytatott s egy kis államot képviselt az államban. „Különb vala akkorban az az hely és udvar mint egy kis porta” – írta Kemény János.¹¹ Nyüzsgöttek itt I. Rákóczi György, idősebb Bethlen István, Zólyomi Dávid, Csáky István, Esterházy Miklós, a számkivetett havasalföldi vajdafi, Iván követei. Itt kötötte meg 1631. április 13-án Brandenburgi Katalin I. Rákóczi György megbízottjaival azt az egyezséget, mely szerint a munkácsi várat rajta

⁶ Kemény János és Bethlen Miklós művei. Kemény János önéletírása. Szerk. V. Windisch Éva. Bp., 1980. 131. (Magyar Remekírók) (a továbbiakban: Kemény: Önéletírás).

⁷ „Feleségét [Belényesi Györgynét] az fejedelemsasszony sok kérésére hopmesterasszonnyak szerzettem vala, kit azután az hopmester Görgei Jób vón el feleségül.” Kemény: Önéletírás 131., Nagy Iván tévesen Görgey Jóbba tette meg Brandenburgi Katalin ekkori főudvarmesterének. „A család egy tagja Görgey Jób a XVII. században Erdély földén is ismeretessé tévé e nevet, lévén Bethlen Gábor fejedelemlének Brandenburgi Katalinnak udvarmestere, midőn Belényesi... özvegyét vevé nőül.” Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. III. köt. Pest. 1858. 445. Brandenburgi Katalin korábbi főudvarmesterei: „Gerhardus Romilian de Chalthin, az asszonyunk öfsége hopmestere.” Kerekes György: Kassa város jegyzőkönyveiből. 1628. Történelmi Tár, (1908) 85–118. 110. jegyzet., Szunyogh Gáspár, Brandenburgi Katalin főhopmestere. In. Kemény: Önéletírás 108., Horváth György, hopmester. Kemény: Önéletírás 110., Macskási Mihályné, hopmesterasszony. In: Kemény: Önéletírás 113., Görgey Jób előbb I. Rákóczi György fejedelem sárospataki udvarmestere volt. Makkai László: I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648) Budapest. 1955. 669. Görgey Jób az „öreg fejedelemsasszony hopmestere” 1652. február . 5. A források egy része Kolozsvár Város Levéltárában, a városi számadáskönyvekben található: Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár / Archivele Naționale, Direcția Județeană Cluj (=KmOL., Kv, Kolozsvár Város Levéltára (=KvLt), Számadáskönyvek (=KvSzám), a Görgey Jóbba vonatkozó adat: uo. KvSzám. 27/VI. 4. 58.

⁸ Kemény: Önéletírás 137.

⁹ Kemény: Önéletírás 141.

¹⁰ Krauss, Georg: Erdélyi krónika 1608–1665. Ford.: Vogel Sándor. Bp. 1994. (a továbbiakban: Krauss: Erdélyi krónika) 125. *Horn Illdikő*: Nyelvtanulás, nyelvtudás az Erdélyi Fejedelemségben. Történelmi Szemle. 51 (2009), 65–79.

¹¹ Kemény János: i.m. 136–137.

kívül senkinek nem adja.¹² Katalint szinte az egész „szász egyetem” támogatta¹³ és ezért is mozdult ki szívesen az erdélyi románok tömörülési helyéről, a fogarasi vártartományból Szászföldre. Medgyesen 1631. május 26-án még tovább finomította a fogarasi szerződést I. Rákóczi Györggyel s halála esetére – bizonyos feltételek mellett – Munkácsot a fejedelem középső fiára, Zsigmondra ruházta.¹⁴

Miután I. Rákóczi György megbékélt vele, a fejedelemasszonyt óhajának megfelelően kikísértette Erdélyből. Valószínű, hogy Brandenburgi Katalin a fejedelem költségén utazott, mert „kimenő útjára is nem vala költsége”.¹⁵ Ibrányi Mihály váradi alkapitány katonai díszkísérettel messze a Partiumon túli királysági területekre is elkísérte a lemondott fejedelemasszonyt.¹⁶ Mintha érezte volna, hogy Katalin a Magyar Királyság területén már csak Csáky István és a királypárti urak szavára hallgat. Brandenburgi Katalin ugyanis a munkácsi vár végleges megszerzése érdekében alkudozásokba bo-csátkozott királysági kegyeltjével, Csáky Istvánnal. Rákóczi a leleszi konvent előtt tiltakozott a háta mögött folyó tárgyalások miatt.¹⁷ Brandenburgi Katalin a Munkácshoz közeli Beregszászra ment és valószínű, hogy a ma is meglévő Bethlen-házba szállt meg, ahol harmadnapig mulatott.¹⁸ Ismeretes azonban, hogy az év nyarán Munkács várának kapitánya, Balling János, a várat az új fejedelem, I. Rákóczi György hűségén tartotta és becsukta az erődítmény kapuját Csáky előtt.¹⁹ Kovács András ezt az időszakot „Brandenburgi Katalin pártja” részéről a Rákóczi „megbuktatására irányuló cselszövés” korának minősíti, amelybe Brandenburgi Katalin csoportja oldalán sokan, akár még egy sienai származású építész, Landi János is belekeveredett.²⁰

Csáky munkácsi kudarca, valamint a Katalin ügyét is felkaroló, katonai megoldást sürgető Esterházy Miklós nádor leszerelése a bécsi kormányzat és Pázmány Péter részéről a békés megegyezés felé hajlította Bethlen Gábor özvegyét.²¹ A lemondott fejedelemasszony Tokajba ment, melyet még Bethlen Gábor hagyományozott reá. Tokaj várát 1630. december 26-án Csáky István tanácsára Katalin átadta II. Ferdinándnak és őrségét hűsége alól felmentette.²² Itt

¹² *Lehoczki Tivadar*: Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye közti egyezkedés a munkácsi vár s uradalom iránt 1631. Történelmi Tár. (1878) (a továbbiakban: *Lehoczki* : Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye) 197–198. *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711. Bp., 1918. 290. (a továbbiakban: *Lukinich*: Erdély területi változásai).

¹³ Krauss: Erdélyi krónika, 126.

¹⁴ *Lehoczki*: Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye, 195.

¹⁵ Kemény Önéletírás, 141.

¹⁶ *Angyal Dávid*: Versengés Bethlen Gábor örökségéért. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinándig. (A magyar nemzet története tíz kötetben. Főszerk. Szilágyi Sándor) VI. köt. Bp., 1898. 438.

¹⁷ *Lehoczki*: Rákóczi György és Bethlen Gábor özvegye 197–198.

¹⁸ Kemény: Önéletírás 143–144. A beregszászi Bethlen kastély 1629-ben épült. *Lengyel János*: Beregszász évszázadai. Zempléni Múza. (2008) 3. sz., (31). 28–35.

¹⁹ *Szalárdi János*: Siralmas magyar krónikája. Sajtó alá rendezte: Szakály Ferenc. Bp., 1980. 142. (a továbbiakban: *Szalárdi*: Siralmas magyar krónikája).

²⁰ *Kovács András*: Szabályos alaprajzú, olaszbástyás várkastélyok Erdélyben. In: Művelődéstörténeti tanulmányok. Szerk. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor. Bukarest. 1980. 77–98., 277–280.

²¹ Erről: *Szabó Péter*: Pázmány Péter, I. Rákóczi György, Bethlen Péter. In: Pázmány Péter és kora. Szerk. Hargittay Emil. Píliscsaba. 2001. 92–101.

²² *Soós Elemér*: A tokaji vár története I. Közlemény. Hadtörténelmi Közlemények 14 (1913), 85.

egy darabig Csáky István tartott udvart számára.²³ Brandenburgi Katalin 1631. augusztus 22-én már biztosan Tokajban volt. Itt adott ki kötelezvényt 12 800 tallerről Melkau Fülöp berlini kereskedő javára, a tőle átvett ékszerekért.²⁴

Még az 1633. szeptember 28-án megkötött eperjesi egyezség előtt, amelyben II. Ferdinánd 200 000 magyar forintban elzálogosította Munkácsot a fejedelemeinek és fiainak, valamint rendelkeztek Katalin ingóságainak kiadásáról,²⁵ megindultak Brandenburgi Katalin és I. Rákóczi György között a szinte végeláthatatlan tárgyalások az özvegy fejedelemszony Munkácson „rekedt” javainak kiszolgáltatásáról. Az 1636-ig elhúzódó vagyonviták iratanyagát Radvánszky Béla közölte. Mi most itt csupán az özvegy fejedelemszony vándorló udvartartásának személyi állományát vizsgálva az I. Rákóczi Györggyel tárgyaló udvari kamarás, Vajai Vay Péter (*cubicularius*) szerepét emeljük ki.²⁶ Ez idő tájt lett Katalin udvarmestere az a Templai Horváth Ferenc, akit „sok practicákkal, szolgálat-keresésnek színe alatt expediáltak volt palatinus [Esterházy Miklós] és Csáki [István] Catherina fejedelemszonyhoz”²⁷ még fogarasi tartózkodásának idején s, aki a bécsi források szerint még 1634 elején is a fejedelemszony „udvari prefektusa” volt.²⁸ Miközben folytak a tapogatózó tárgyalások Munkács s Katalin ingóságainak sorsáról Tokaj vára, Brandenburgi Katalin tartózkodási helye 1631 őszén, – akárcsak korábban Fogaras – nagyigényű, korántsem provinciális udvarként működött, mi több fölvette a török diplomáciai szálát.

Fennmaradt egy Brandenburgi Katalin által szignált, Löben András részére kiállított, Tokajban 1631. november 12-én datált menlevél. Ez a főuraknak, főpapoknak, minden egyházi és világi tisztviselőnek a Német-Római Birodalom területén, továbbá minden gyalogos és lovas katonai vezetőnek, századosnak, tizedesnek, valamint a városok előljáróinak, polgárainak, mezővárosok és falvak lakóinak szól és arra kéri őket, hogy jelen oklevél bemutatóját, nemes *Andreas a Löbent*, a királynéi udvar tagját (*aulae nostrae familiaris*), akit a lemondott fejedelemszony bizonyos ügyekben a török portához, Konstantinápolyba küldött, minden címzett engedje szabadon átvonulni a területén mind odafelé, mind visszafelé.²⁹ Brandenburgi Katalin valószínűleg azért tartotta fenn még ekkor is portai kapcsolatait, mert érezte, hogy Munkács megszerzése érdekében a fejedelem nem riad vissza személyének portai lejáratásától. I. Rákóczi György ebbéli törekvéseire bőven találhatunk példákat. 1632. április 14-én Szalánczi István

²³ Krauss: Erdélyi krónika, 139.

²⁴ Brandenburgi Katalin kötelezvénye 12 800 tallerről Melkau Fülöp javára. Tokaj, 1631. augusztus 22. In: *Radvánszky Béla: Udvartartás és számadáskönyvek*. I. köt. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Bp., 1883. (a továbbiakban: *Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek*) 263.

²⁵ Lukinich: Erdély területi változásai, 292.

²⁶ I. Rákóczi György nyilatkozata Vajai Vay Péterrel való tárgyalásairól, Gyulafehérvár, 1636. június 8. In: *Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek*, 374.

²⁷ Kemény: Önéletírás 137.

²⁸ Udvari Kamara a Magyar Kamarához, Bécs, 1634. jan. 24. Utasítsák Paulus Hirsch magyaróvári főharcinadost, hogy Brandenburgi Katalin részére fizesse a havi 200 ft-os deputátumot, amely elmaradása miatt Horváth Ferenc, a fejedelemszony udvari prefektusa (*Serenissimae Principissae aulae praefectus agens*) panaszkodott. Österreichisches Staatsarchiv (=ÖStA), Finanz- und Hofkammerarchiv (=HKA) Hofffinanz-Ungarn (=HFU) r. Nr. 149. Konv. 1634. Jan. Fol. 44–45.

²⁹ Vas Megyei Levéltár, XIII. 22. Lukinich család levéltára, 1. doboz, 2. tétel.

követének portai utasításába bekerült, hogy „Bethlen Gábor halála után az német fejedelemasszonyt el altatván, némely németes urak által, csak az isten és egynéhány urak, s főemberek kik hatalmas császárunknak igaz hívei most is, oltalmazza meg bennönket, hogy az egész ország német kézben nem esék”.³⁰ Katalin személyét válogatott képekben kezdték el illusztrálni. 1633. szeptember 21-én Körösy István, a fejedelem követe így rögzítette a nagyvezírrrel folytatott tárgyalásait: „Annak utána viszont azt kérdé szép-e [Brandenburgi Katalin]. Mondanám, hogy szép ember volna, ha jó volna. Öltözeti is occurála Kgls uram. Arra én azt mondanám, hogy az melljét mezítelen hagyván félig, úgy viseli köntösét. Kérdé, ha minden láthatja-e azt. Én mondanám, hogy igen is. (...) Annak utána Kgls uram Csáky és ez asszony felől oly dolgot is kérde, mely nem ide való megírom.”³¹ S végül I. Rákóczi György Munkács megszerzéséért a török csapatok behívását is latolgatta. „Ha azt akarják, hogy megtartsuk Munkácsot, az hadak minjárt üljenek fel halogatás nélkül, tatár segítségre legyen. (...) Bizton, ha most serénkedünk, úgy forgolódhatunk, nemcsak Munkács, de több is miénk leszen.”³²

Wesselényi Anna, Csáky István anyja arról tájékoztat, hogy a tokaji rezidencia a gyulafehérvári fejedelmi udvar ellenudvaraként működött ez idő tájt. „Ha lehetne azt akarnám, minden gonosz akaród helyett száz jóakaród volna. Meg vagyok rémülve, ha ismét Erdélyből követség megy ő felségéhez Katalinhoz [Tokajba], mert (...) mind neked tulajdonítják (...) ha ő felsége valamiben fogytakozást szenved.”³³ A Gyulafehérvári Érseki Levéltárban fennmaradt ez idő tájból Wesselényi Anna levele I. Rákóczi Györgyhez, amelyet Csáky István idézése ügyében írt, és le akarta beszélni az új fejedelmet az ellenségeskedésekről. Fia, Csáky István, írta, a fejedelemnek „soha nem vétet, nemis akar vétetni” sőt kész a fejedelemnek „hiteles Szolgálatat leni.”³⁴

Szalárdi János, I. Rákóczi György levéltárosa úgy magyarázta Brandenburgi Katalin Erdélyből történt távoztának az okát, hogy az özvegy fejedelemasszony „nemzete közé kívánkozván” hagyta el Erdélyt.³⁵ Valójában ez azt jelentette, hogy az özvegy fejedelemasszony egyelőre a Magyar Királyság azon városaiba vágyott, ahol a német vezető réteg meghatározó szerepet játszott. Brandenburgi Katalin és udvara Tokajról elköltözve 1632 októberében már egészen biztos, hogy Sopronban tartózkodott.

³⁰ Szalánci István portai utasítása. Gyulafehérvár. 1632. április 14. In: *Szilágyi Sándor*: Levelek és okiratok I. Rákóczi György keleti összeköttetései történetéhez. Bp., 1883, 17. (a továbbiakban: Szilágyi: Levelek és okiratok).

³¹ Körösy István a fejedelemnek. Konstantinápoly, 1633. szeptember 21., Szilágyi: Levelek és okiratok, 150.

³² Szalánci István követutasítása. Gyulafehérvár, 1633. február 22., Szilágyi: Levelek és okiratok, 83.

³³ Wesselényi Anna 1631. évi leveleiből idéz pontos datálás nélkül: [*Közlő nélkül*:] Egy magyar nő harmadfél száz év előtt. Vasárnapi Újság 22 (1875) 35. sz., 1875. augusztus 29. 550.

³⁴ Csáky István (Csáky Istvan) özvegye Wesselényi Anna levele a fejedelemhez Csáky István ... idézése ügyében. Almás, 1631. október 10. 137. Papír. Magyar. Eredeti. Jó állapot. II. 1/c. 7885. Repertórium: *Bernád Ríta*: A Gyulafehérvári Érseki Levéltár és az Erdélyi Katolikus Státus Levéltára (Erdélyi Római Katolikus Levéltárak 2.). Gyulafehérvár – Budapest, 2006. 33., A Csáky család erdélyi szerepével újabban Papp Klára foglalkozik. *Papp Klára*: Csáky István és a Bocskai-felkelés. In: Tanulmányok Bocskai Istvánról. Szerk. Horváth Zoltán. Debrecen, 2006. 111–126.

³⁵ Szalárdi: *Siralmas magyar krónikája*, 142.

A város és az erdélyi fejedelmek kapcsolata nem volt előzmény nélküli. Bethlen Gábor első hadjárata idején 1619. november 30-án jelent meg seregével a város falainál. A fejedelem a Bécshez közeli város elfoglalásának különös stratégiai jelentőséget tulajdonított. Sopron város tanácsa örök hűséget fogadott a fejedelemnek. A zömében evangélikus polgárság a vallásszabadság biztosítóját tisztelte Bethlen Gáborban. Bethlen Gábor a neki járó adó elmaradása miatt azonban 1620. április 4-én, Kassán kelt levelében panaszt tett a város előtt. Az erről szóló tanulmány kiváló, ám tanulságos, hogy a szerző nem tér ki a fejedelem és kísérete szálláshelyeinek feltárására.³⁶ Erről ugyanis nem talált forrást. Nagy kár, hiszen a lemondott fejedelemasszonyt – férje után – a város kínálta „lakályosság”, „belakottság” is vonzhatta udvarának Sopronba helyezésekor. Sajnos Eggenberg hercegnő, a brandenburgi örgróf rokonának korábbi soproni kapcsolatait nem ismerjük. Ő volt az, aki 1674-ben megvásárolta Resch Erhard Ádám soproni polgár Szent György utca 12. szám alatti házát (Eggenberg-ház), s itt a Habsburg kormányzat tiltása ellenére 1676-ig evangélikus istentiszteletek tartására biztosított helyet.³⁷ A források mennyisége tehát Brandenburgi Katalin soproni tartózkodásáról nem túl bőséges. Erre talán magyarázatot adhat az is, hogy a városi polgári képviselőlet úgynevezett községi tárgyalásairól nem szivároghattak ki a hírek. Ugyanez jellemezte a városi tanácsot is, amely a kényes ügyekben jó, ha egy szűkszavú nyilatkozatot tett. Az 1632. évi községi jegyzőkönyv 6. pontja például pénzbüntetéssel szankcionálta azokat, akik megszellőztetik a községi tárgyalások híreit.³⁸ Nagy feszültséggel járhatott a városban tartózkodó nemesek életmódjának elviselése a polgárok részéről. Az 1634. évi községi jegyzőkönyvek 30. pontjába bekerült, hogy a városban tartózkodó nemes uraknak az „önkéntes” vadászat, kivált lóháton és kutyák kíséretében nem engedélyeztetik.³⁹ A polgárok nemesi életmóddal kapcsolatos averzióját azonban egyedül csak ez a rövid határozat szögezi le. Valószínű, hogy a feszültség gerjesztésének elkerülése végett Sopron polgárai a nemesek túlkapásairól nyilvánosan nem szívesen beszéltek. Ezért sem tudhatunk sokat Katalin soproni udvarának mindennapjairól.

Az akkori soproniak szempontjából „rémálom”, az utókor szemlélője számára akár Jókai, vagy Mikszáth tollára vágyó történet 1632. október 15-én kezdődött, amikor Brandenburgi Katalin udvara valósággal megszállta a várost. II. Ferdinándnak már tudomása lehetett a vándor-udvar érkezéséről. Bécsben ugyanis 1632. október 9-én utasítást adott Hirsch Pál magyaróvári főharmincadosnak, hogy késedelem nélkül fizessen ki havonta 100 tallért a harmincad-jövedelemből a Sopronban tartózkodó fejedelemasszonynak.⁴⁰

³⁶ *Vinkler Bálint*: Bethlen Gábor és Sopron kapcsolatáról. SSz. 59 (2005), 242–251. Vinkler Bálint a Károli Gáspár Református Egyetemen kedves tanítványom volt. E tárgyú szakdolgozatának vezető tanára voltam.

³⁷ Az Eggenberg-házról: Sopron és környéke műemlékei. Főszerk.: Dercsényi Dezső. Írta: Csatkai Endre et al. Budapest. 1953. 196.; *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 178–179.

³⁸ [*Póda Endre*.] Sopron szabad királyi város monographiája. Forrásanyag. Régi községi jegyzőkönyvek (1496–1507., 1523–1777). Sopron, 1890, 79. (a továbbiakban: Póda: Sopron).

³⁹ Póda: Sopron, 82.

⁴⁰ II. Ferdinánd a Magyar Kamarának. Bécs. 1632. október 9. ÖStA, HKA, HFU, r. Nr. 146. Konv. 1632. Okt. Fol. 25.

(„quondam Gabrielis Bethlhely principis Transylvaniae relictae viduae Catharinae natae marchionissae a Brandenburg iam Sopronii commoranti pro sua sustentatione menstruatim centum talleros ex proventibus tricesimalibus ibidem gratiose deputasse.”).

II. Ferdinánd, úgy tűnik, mindent megtett a vándor-udvar anyagi alapjainak előteremtéséért. 1633. november 21-én a Magyar Kamarához intézett levelében Bethlen Gábor özvegye, Brandenburgi Katalin részére Pozsony és Nagyszombat város részéről gabonát és bort rendelt, a magyaróvári harmincadból pedig pénzt.⁴¹ 1634. január 24-én az Udvari Kamara utasította a Magyar Kamarát; Hirsch Pál magyaróvári főharmincadostól meg kell követelni, hogy Brandenburgi Katalin részére fizesse ki a havi 200 forintos deputátumot.⁴²

Brandenburgi Katalin Sopronba települt udvara rendkívül költséges volt. Sopron város tanácsa már 1632. október 28-án rövid határozatot hozott Bethlen Gábor özvegye tartózkodási költségeinek áthárításával kapcsolatban.⁴³ Sopronban tette meg a borivással kapcsolatos híres mértékletességi fogadalmát a Brandenburgi Katalin udvarában feltűnő Csáky István. Ez a bizonykodó nyilatkozat jelzésértékű arra nézve, hogy mi folyhatott 1632. október 15. és 1633. szeptember 7. között Sopronban.⁴⁴ Csáky István 1633. június 20-án megígérte, hogy napi két pint bornál többet hétköznapon nem iszik: „Megtapasztaltam, hogy valamikor kellettnél többet iszom az borban, életemnek nyilván való ártalmára vagyon, azokáért felfogadtam nagy és erős szóval, hogy soha az én életemben semmi úton és módon az egyszer tölem elrendelt, ezüst palackomban lévő bornál többet nem iszom, melyben egy budai pint bor [1,697 liter] megyen, azt pedig kétszer napjában szabad leszen meginnom. Ebédkor, vagy ha akkor meg nem ihatom, ha kelletik, ebéd után is. Vacsorakor az másikat hasonlóképpen, vásárnapokon kívül. Mely fogadalmamat, ha valamiképpen csak mi kevés részében is megsérteném, tehát száz ezüst tallérral tartozom a szegényeknek, mely fogadásomnak vigyázására ez levelemet őrző, borszerelmű Nagy Mihály jámbor szolgálmat rendeltem, kötelezvéen üdvösségére, hogy kedvezés nélkül reám vigyázzon, mely dologban való szolgálatjáért huszonöte az száz talléroknak övé legyen. Költ Sopronban, 20. Junii 1633. S[tephanus] Chiaki m[anu] p[ropria]”

Katalin a fékevesztett mulatozás ellensúlyozására kegyes pózban is megmutatta magát. Pázmány Péter szelleme, a katolikus megújulás szorgalmazása még elevenen hathatott a városban. Az érsek 1632. február 16-án nagyszabású látogatást tett a városban.⁴⁵ Volt tehát indíttatása annak, hogy Katalin 1632 novemberében⁴⁶ kihelyezte udvarát Szombathelyre, ahol a

⁴¹ II. Ferdinánd a Magyar Kamarához. Bécs. 1633. november 21. ÖStA, HKA, HFU, r. Nr. 148. Konv. 1633. Nov. Fol. 60–62.

⁴² Udvari Kamara a Magyar Kamarához. Bécs. 1634. január 24. ÖStA, HKA, HFU, r. Nr. 149. Konv. 1634. Jan. Fol. 44–45.

⁴³ Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (=GyMSMSL), Sopron Város Levéltára (=SVL), Sopron város tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Rathsprotocoll) 42. köt. fol. 324–325.

⁴⁴ Idézi: *Peteki Áron*: A borivás ártalmáról. Mértékletességi fogadalom a XVII. századból. *História* (1979), 2. sz., 33.

⁴⁵ *Heimler Károly*: Payr György és Payr Mihály krónikája 1584–1700. Sopron, 1942. 24.

⁴⁶ *Fehér Máttyás* (*O. Praed.*): Bethlen Gáborné fejedelemasszony Szombathelyen. In: *Lapok Szombathely történetéből*. Szombathely, (1995) 39. sz. Újraokzlés, eredetileg megjelent: *Vasvármegye* 76 (1943) 7. sz., (1943. január 10. vasárnap) 5–6., 76. (1943), 25. sz., (1943. január 31. vasárnap) 6–7. (a továbbiakban: Fehér: Bethlen

szombathelyi ferenceseknél Sennyei István győri püspök előtt akart bérmálkozni.⁴⁷ Sennyei István győri püspök már csak kükküllővári születése révén is nagy érzékenységgel viseltetett az erdélyi ügyek iránt. A püspök és Katalin nem először találkoztak. Sennyei mint a római császár főkövete már ott volt Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin lakodalmán (Kassa, 1626. március 2.) is. A püspök táncolt is – igaz sajátos módon – a fejedelemasszonnyal. A római császár követe „mivel papi ember vala (...) egy szép keszkenőnek az egyik végit az pap úr, másikat, de nem hosszan egymástól, az menyasszony fogta.”⁴⁸ Sennyei István I. Rákóczi Györggyel is jó kapcsolatot ápolt. Neki panaszkolta fel I. Rákóczi György Brandenburgi Katalin túlzó követeléseit végkielégítését illetően.⁴⁹

A szombathelyi, a város múltját illetően nem véletlenül Szent Márton napjára (november 11.) időzített ceremónia gazdag tanulsággal szolgál. A ferences templomban lezajlott szertartás nemcsak arról szólt, hogy Katalin a bérmálás szentségével katolikus hitét nyilvánosan megvallotta. A szertartás elemei közé illesztett két török ifjú látványos áttérése a keresztény hitre globális üzenetet is sugallt. A török vazallításban élő Erdélyi Fejedelemség egykori úrnője, Brandenburgi Katalin a két török ifjú megkeresztelkedését szorgalmazva fejezte ki a mohamedán világ keresztény hitre térése iránt táplált óhaját. Az egyik török ifjú keresztatyja Csáky István, a másikkal Sennyei Sándor, a győri püspök öccse lett. Csáky keresztfia a keresztiségben István, Sennyei Sándoré pedig a nagy fejedelemre, Bethlen Gáborra emlékezve a Gábor nevet nyerte. A soproni udvar személyi állományának vezető alakjai is kiszűrhetők az egykori krónikás feljegyzéseiből. „Szent Márton patrónusunk napján jöttek a Baráthok klostromához az Fejedelemasszoni és kísérete, hogy Urunk Eő Nagságba [ti. Sennyei István püspök] miséjén megkenessen és két teörök Ifjak [is az] szent keresztiségre. Egész udvar népe kísérté az Fejedelemnöt, de vendéghek is fölös számmal kísérték. Itt voltak Keglevich [István] Uram eő Nagságba Battiány Ádám Feő Kapitány uram Eü Nagságba, Haller István és Cserényi Farkas Uram eő Nagságbaik az Fejedelemnö köteles hív férjfiái, udvarbíró uram Pornóbul, udvarbíró uram Keszeöböl és mások az udvardi Tiszthtartó uraimékkal. Nemes papi emberek is jöttek az soproni Baráthok Gárgyán [gvárdián] tisztelendősége és a vasvári káptalan papi emberei Győri István prépost uram Eő Nagságba, Pápay János, Pereszteghy Márton és Csákányi János uraimék. (...) Az Fejedelemasszony udvarnépe is jött, keresztiszeghi Csáky István urammal és

Gáborné) A cikk sok tárgyi tévedést tartalmaz, például Sopronba nem Munkácsról, hanem Tokajból ment Brandenburgi Katalin. A szombathelyi krónikás információit Takács J. Ince (OFM) szerint Fehér a Győri Püspöki Levéltárban találta meg. *Takács J. Ince: Térítések Szombathelyen és környékén.* In: *Sabaria Franciscana: A szombathelyi ferencesek története Szombathely, 1998. 137–138.* (Acta Savariensia; 14) (a továbbiakban: Takács: Sabaria Franciscana).

⁴⁷ Sennyei István (Kükküllővár, Kükküllő vm. 1580 k. – Győr, 1635. október 22.) In: *Magyar Katolikus Lexikon.* Főszerk. Diós István. XI. köt. Pöb–Seb. Budapest, 2006. 1013., Sennyei István vallási toleranciájáról, a soproni evangélikusok iránt tanúsított jóindulatáról: *Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története. I. köt.* A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 281.

⁴⁸ Kemény: Önéletírás 63.

⁴⁹ Sennyei István kancellár (1623–1635). In: *Fallenbüchl Zoltán: Magyarország föméltségai 1526–1848.* Bp., 1988. 138. I. Rákóczi György Sennyei István kancellárak. Gyulafehérvár. 1634. július 25. ÖStA, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Hungarica Miscellanea. Fasc. 423. Konv. B. 4–6.

Keglevich uram Eő Nagságha és feleségeik is jöttek és Urunk Eő Nagsághának Eöccse Senyei [Gábor] Uram.”⁵⁰

Az özvegy fejedelemasszony 1633. január 24-én ugyancsak kegyeskedő gesztust tett: az erdélyi származású Simándi István csornai prépostot egy soproni beneficium elnyerésére ajánlotta.⁵¹ Közben persze gazdasági ügyeit is intézte: a személyes „luxusra” kifizetett pénzek fedezetéről is igyekezett gondoskodni. Katalin valóságos üzleti vállalkozásba kezdett s 1632 októberében kintlevőségeit, – az I. Rákóczi Györgytől még el sem nyert javakat – tartozásai fedezeteként ígérte fent említett berlini kereskedőjének. Utasítása így szól: „Megígértük neki, hogy azon összeget a legelső pénzből, melyet nevünkben a fejedelemtől, vagy javaink után, melyeket eladhattok, bevesztek, neki megfizetek.”⁵² Ezek „ékszerek és értékes tárgyak” voltak. Strassburg Pál, a svéd király éppen Erdélyben tartózkodó követe Katalin kérésére pártfogásába vette Melkau Fülöp berlini kereskedő ügyét, akinek az özvegy fejedelemasszony adósa volt. Strassburg eszközölte ki, hogy I. Rákóczi György fizesse ki a kereskedőt azon összegekből melyekkel a fejedelem Katalinnak tartozott. Erdély lemondott úrnője 1633. június 10-én Sopronban állította ki azt az I. Rákóczi Györgynek szóló elismervényt, melyben igazolta az ügylet megtörténtét.⁵³

Sopron város tanácsa végül is megelégette a rajtuk élősködő udvar „áldásait”. A bécsi kormányzatnak a város magisztrátusa őszintén feltárta Sopron javainak méltatlan kiszípolozását. A bécsi Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz-Ungarn iratanyagában fennmaradt egy egész forráscsoport, amely segít feltárni az ügy részleteit. Az ügy felvétele minden valószínűség szerint akkor kezdődött, amikor Sopron város tanácsa egy beadvánnyal fordult az uralkodóhoz (ennek szövegét tanulmányunk végén közöljük). Ez a datálatlanul fennmaradt, feltehetően 1634 nyarának közepén született levél lehetett az elindítója Sopron város tanácsa és a kamarák – a Magyar és az Udvari Kamara – közötti Pozsonyban 1634. július 15-én elkezdett tárgyalásoknak. A levél lényege röviden így hangzik: a soproni polgárok tájékoztatják az uralkodót, hogy rendeletére az elmúlt évben szinte teljes egy évig ők tartották el a Brandenburgi hercegnőt, Bethlen özvegyét, amelynek költségei több ezer forintot meghaladnak. Az uralkodó azonban megígérte nekik, hogy az ellátás költségeit levonja a város adójából. Sopron város tanácsa kéri ezért az uralkodót, hogy tájékoztassa erről a Magyar Kamarát, és végezzék el a számadást a kiadásokról.⁵⁴ A Magyar Kamara Pozsonyban, 1634. július 15-én, e levél alapján tájékoztatta az Udvari Kamarát, hogy a soproni polgárokkal együtt elvégezte a számadást Bethlen Gábor özvegye és kísérete tartásáról. A soproniak mindent összeszámoltak: a bor, a kenyér, a gabona és effélék fogyasztását és árát, valamint a szállásadás költségeit, amelyek

⁵⁰ Képek Szombathely múltjából... i.m. eredeti közlés: 6–7., Takács: Sabaria Franciscana 137–138.

⁵¹ GyMSMSL, SVL, Rathsprotokoll. 1633. 42. köt. 38.

⁵² Brandenburgi Katalin utasítása a Melkaunak fizetendő 20 800 tallérról. Eyllenburg. [helyesen Edinburg=Sopron] 1632. október 29. Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek, 266–267.

⁵³ Brandenburgi Katalin özvegy fejedelemasszony elismervénye arról, hogy azon összeget, melyet ő Melkau Fülöpnek tartozott volna megadni, I. Rákóczi György a nevezett kereskedőnek kifizette. Sopron, 1633. június 10. Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek, 273–274.

⁵⁴ Sopron város datálatlan originális beadványa az uralkodóhoz. ÖStA, HKA, HFU, r.Nr. 150. fol. 24.

elég nagy kiadást és kellemetlenséget okoztak a polgároknak. Az összes kiadás együttesen 5301 forint 98 ½ dénár volt, ahogy ez a csatolt mellékletből részletesen kiderül. A soproniak a nemrég Sopronban összegyűjtött és válogatott borok árát is fel akarták venni a költségek közé. A Magyar Kamara azonban ezt elutasította, de kéri az Udvari Kamara véleményét ez ügyben.⁵⁵

A mellékletek tanúsága a következő: az 1632. október 15. és 1633. szeptember 7. között eltelt 327 napban Sennyei István kancellár rendeletére a soproniak kiadtak: naponta egy akó bort, összesen 327 akót, naponta 200 font kenyeret, azaz összesen 65 400 fontot, naponta 100 font marhahúst, összesen 327 mázsát, naponta két véka zabot, összesen 654 vékát, naponta két szekér szénát, összesen 654 szekérnyit, naponta két szekér tűzifát, összesen 654 szekérnyit. Pálffy Pál, a Magyar Kamara prefektusa rendeletére 1633. augusztus 3-tól minden nap hat vékával több zabot adtak 34 napon keresztül, ami összesen 204 véka, 34 napon keresztül két szekér szalmát adtak, összesen 68 szekérnyit. Zabból és gabonából 858 vékát kellett volna adni, a soproniak azonban 1532 vékát adtak, így a különbözet 674 véka, ami 40 dénárral számolva: 6 forint 90 dénár.⁵⁶ A Magyar Kamara Pozsonyban, 1634. július 14-én összesítette a soproniak költségeit, amelynek végösszege 5403 forint 68 ½ dénárt tett ki.⁵⁷

Brandenburgi Katalin Sopronba költözött udvarának méreteire nézve nem is annyira a pénzben számolt költségek, de a kiadott emberi fogyasztásra szánt élelmiszerek, elsősorban a kenyér mennyisége vethet némi fényt. A napi 200 font kenyér, – mivel a kora újkori Magyarországon a budai font volt elterjedt, amely közel fél kiló (491 g) súlyú volt⁵⁸ –, nagyjából 100 kiló (98 000 g) kenyérnek felelt meg. Fernand Braudel úgy számolta, hogy a párizsiak fejadagja kenyérből 1637-ben 540 g. volt.⁵⁹ Ha ezt az adatot a kora újkori Magyarország táplálkozási szokásaival összevetjük nagy mértékű eltérést tapasztalhatunk. Már Perjés Géza is felvetette, hogy a 17. század második felében Magyarországon a paraszti háztartások, és a Habsburgok ellen felkelő kuruc katonaság napi kenyér fejadagja 1 kg körül mozoghatott.⁶⁰ Zrínyi Miklós az 1646 után írt „Tábori kis tracta” című művében úgy határozza meg a katona fejadagját, hogy „egy emberre kell 20 nap egy véka.”⁶¹ A véka mint gabona űrmérték a 17. században elterjedt volt Erdély, a Partium, a Tiszahát és a Felvidék délkeleti részein, nem nagyon dívott viszont a

⁵⁵ Magyar Kamara az Udvari Kamarához. Pozsony. 1634. július 15. ÖStA, HKA, HFU, r.Nr. 150. Fol. 23.

⁵⁶ Computus victualium ad dies 327 serenissimae principissae Bethlenianae per d. cives Sopronienses praestitorum, id est a die 15 Octobris Anni 1632 usque ad diem 7. Septembris Anni 1633. Pozsony, 1634. július 14. ÖStA, HKA, HFU, r. Nr. 150. Konv. 1634. Aug. fol. 25.

⁵⁷ Computus victualium...Pozsony 1634. július 14. ÖStA, HKA, HFU, r.Nr. 150. Konv. 1634. Aug. fol. 26. Pálffy Pál már 1633. július 28-án (Marchegg) is Brandenburgi Katalin udvartartásának költségeivel foglalkozott. Tájékoztatta Sopron város tanácsát, hogy az uralkodó őt bízta meg azzal, hogy a számadást elkészítse. Bár tudja, hogy a városban járvány dúl, kéri a tanácsot, készítsék el a számadást. GyMSMSL SVL Oerteliana, Lad. XXXI. et FF. Fasc. 2. No. 65.

⁵⁸ Magyar Történelmi Fogalomtár. Szerk.: Bán Péter. A–K. I. köt. Budapest, 1989, 138.

⁵⁹ Braudel, Fernand: Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század. A mindennapi élet struktúrái: a lehetséges és lehetetlen. Ford. Pödör József. Bp., 1985. 130.

⁶⁰ Perjés Géza: Mezőgazdasági termelés, népesség, hadsereg élelmezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715). Bp., 1963. 66, 100. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat; 29.)

⁶¹ Zrínyi Miklós: Tábori kis tracta. In: Zrínyi Miklós prózai munkái. Sajtó alá rendezte: Kulcsár Péter. Bp., 2004. 234. (Zrínyi Miklós összes művei).

Dunántúlon és a déli területeken, éppen ott, ahol Zrínyi otthonosan mozgott. Azt azonban tudjuk, hogy a hadsereg ételmezésben általában a kassai vékát számolták, amelynek 1630 és 1715 között konstans űr-, illetve súlymértéke, 23,28 l, illetve 17,46 kg volt.⁶² A felvidéki kapcsolatokkal is rendelkező Zrínyi ezzel számolhatott s így húsz napra adott egy vékája egy napra lebontva 0,873 kg lisztet jelentett. Ebből a hozzáadott sóval és vízzel nagyjából 1 kiló kenyeret lehetett sütni.

A számítás igazolja tehát, hogy a kenyérfogyasztás napi fejadagja hozzávetőleg 1 kg. Lehetett, s így Brandenburgi Katalin naponta körülbelül 100 kg kenyeret elfogyasztó udvara hozzávetőleg száz főből állhatott. Ám meglehet, hogy az udvar személyi állománya még ezt a létszámot is meghaladta, hiszen Brandenburgi Katalin emigráns udvara nemcsak katonáskodó férfiakból állt, hanem udvarhölgyekből is, akik kevesebb kenyérral élhettek. Ha elfogadjuk a száz fő körüli létszámot, akkor a napi fejadag marhahúsból közel fél kiló lehetett. A naponta kiosztott 100 font marhahús ugyanis megközelítőleg 50 kilónak (49 100 g) felelt meg, amelyből a 100 fős udvar tagjai napi fél kilónyi fejadagban részesülhettek.

A mellékletben szereplő naponta kiadott egy akó borból (67,672 l)⁶³ az udvar létszámára következtetni bizonytalan, hiszen, mint fent láttuk az udvar személyzete a „válogatott borokból” rekvirált is és a soproniak ezek árát is felakarták venni követeléseik közé. Brandenburgi Katalin 1626 februárjában 255 személyből álló kísérettel érkezett Bethlen Gábor esküvőjére Kassára,⁶⁴ akiből ugyan sok volt a protokolláris, később Berlinbe visszatérő személy, ám az Erdélyben maradt fejedelemasszonyi udvar tagsága mégis kitehette a 200 fős létszámot. Bethlen Gábor végrendeletében, már a kialakult gyakorlat szerint határozta meg 200 főben a fejedelemasszonyi udvar személyi állományát.⁶⁵ Brandenburgi Katalin Sopronba költözött udvara ugyan fele ennyi főt számlált, ám még így is jelentős szolgálati és reprezentációs funkciót láthatott el.

Kérdés, hogy hova költözött Sopronból 1633. szeptember 7-én Brandenburgi Katalin udvara. Az bizonyos, hogy 1634. január 28-án az özvegy fejedelemasszony már Pozsonyban, a Thurzó család városi házában időzött. Pálffy Pál, a Magyar Kamara elnöke ekkor kérelmezte az Udvari Kamarától Katalin udvarának elhelyezését és szükségleteinek fedezését. Egészen pontosan azt írja, hogy kéri az udvar szükségleteire vonatkozó listák leküldését Brandenburgi Katalin elhelyezéséről, aki Pozsonyban, a Thurzó grófok házában ül mostanáig.⁶⁶ Alighanem e kérelem az Udvari Kamaránál megszívlelésre talált s Katalin Bécsbe távozható. Mint köztudott, Katalin a bécsi udvarban ismerkedett meg Ferenc Albert szász herceggel, akivel 1639-ben házasságot kötött. Az esküvő

⁶² *Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig.* Bp., 1991. 364, 367. (Magyar Országos Levéltár kiadványai; IV.).

⁶³ A soproni akó 80 iccés volt. Egy általánosan elterjedt budai icce 0,8484 l, tehát egy soproni akó 67, 872 litert jelentett. Magyar történelmi fogalomtár. Szerk. Bán Péter. I. köt. A–K. Bp., 1989. 20., 203.

⁶⁴ Bethlen Gábor fejedelmet és nejét Brandenburgi Katalint kísérő násznap 1626. Radvánszky: Udvartartás és számadáskönyvek, 223–226. (Designatio Personarum Transilvaniae proficiscensium).

⁶⁵ Bethlen Gábor végrendelete. i. m. 118.

⁶⁶ Pálffy Pál magyar kamarai elnök az Udvari Kamarához. Pozsony. 1634. január 28. ÖStA, HKA, HFU, r. Nr. 149. Konv. 1634. február. Fol. 1–2.

után Katalin férjével Pomerániába költözött s 1644. augusztus 27-én Schöningenben hunyt el. Ez azonban már egy másik történet.

Sopron város eleinte minden bizonnyal nagy szívvvel, talán az „Erdélyből száműzött” özvegy fejedelemszöveg iránti rokonszenvvel is fogadta Katalin udvarát. Csak Brandenburgi Katalin és kísérőinek anyagi – és talán erkölcsi – túlkapásai magyarázhatják, hogy a város tanácsa a bécsi pénzügyi intézményeknél végül is tovább tanácsolta ezt az Erdélyből kiköltözött, s rájuk nézve terhes udvart.

Függelék

Potentissime atque Invictissime Caesar, Rex et Domine Domine nobis Clementissime Sacratissima Caesar[ea] Regia[ue] Majesta[s] V[est]ra adhuc clementissime recor-dari dignabitur, qualiter anno proxime elapso ad Ejusdem Maj[est]at[is] V[est]rae mandatum, Serenissimam Principissam Brandenburgicam viduam Bettlényanam ejusdemque familiam per totius fere anni curriculum, tum mansionis commoditate, tum caeterorum quoque alimentor[um] et victualium subministracione, non sine maximo nostro dispendio intertenuimus, ad aliquot mille florenos hungar[icos] in eum solum finem erogantes. Quia autem Sacratissima Caes[area] Reg[ia] Maj[est]as V[est]ra, penes praememoratum mandatum in id quoque clementissime se resolvit: quod totum illud, quicquid ad sustentationem praelibatae Principissae ejusdemque familiae subministraverimus in sortem et defalcationem proxime imponen[dae] taxae ab hac Civit[ate] solvi solitae cedere debeat. Ea propter Sacratissimae Caesar[ae] Regiaeque Maj[est]at[is] V[est]rae hisce humilime supplicamus quatenus Inclytam Cameram Hungaricam super hac Maj[est]at[is] V[est]rae clementi resolutione certificare, Eidemque quo ratione praedictor[um] expensorum certum nobiscum ineant computum, eademque in futurae taxae defalcationem sine aliquali renitentia vel difficul[tat]e recipiant per solitam Commissionem benigne demandare dignetur Sacratissimae Caesar[ae] Regiae Maj[est]at[is] V[est]rae pro clementissima reso-lutione humilime nos commendantes.

Sacratissimae Caesar[ae] Regiaeque

Maj[est]at[is] V[est]rae

Humilimi et Subjectissimi

Subditi

Mag[ist]r[at]us Civium, Judex Caeterique Iurati cives Liber[ae] Reg[iae] Civitatis Soproniensis

Ad Sacratissimam Caesar[eam] Regiamque Majestatem Dominum Dominum n[ost]rum Clementissimum

Humilima Supplicatio

Mag[ist]ri Civium, Iudicis caeterorumque Iuratorum Civium Liberae Regiae Civitatis Soproniensis⁶⁷

FAZEKAS ISTVÁN | Szenttamásy Máté erdélyi

⁶⁷ A levél tartalmáról, a forrás feltalálási helyéről lásd az 54. sz. jegyzetet és a hozzá tartozó főszöveget.

püspök, csornai prépost élete és működése

A 17. században működő csornai prépostok sorában külön hely illeti meg az erdélyi származású Szenttamásy Mátét (1606/1607–1676), aki a csornai templom újjá-építőjeként, a prépostság épületének átalakítójaként, a hiteleshely újrászervező-jeként, illetve a prépostság vagyoni helyzetének rendezőjeként szerzett érdemeket. Személye azért is érdekes, mert benne a katolikus megújulás jelentős pozíciót bírt egyházi személyeinek egyik érdekes típusa jelenik meg, életpályája ily módon alkalmas néhány jelenség alaposabb szemrevételezésére.

Szenttamásy Máté egyházi pályája

Szenttamásy Máté a Csíkszeredától északra fekvő erdélyi Csíkszenttamáson született 1606/1607 körül, mint egy halálakor készült feljegyzés mondja „tisztesseges szülöktől” (*parentibus honestis*).¹ Élete tehát a történeti Magyarország keleti peremvidékéről, a Csíki-medencéből vezetett a nyugati határszélig, a Rábaközig. Az első személyére vonatkozó adat a nagyszombati jezsuita gimnázium matrikulájából származik, amely szerint az 1634/1635. tanévben a gimnázium utolsó előtti, úgynevezett *poetica* osztályának volt a tanulója. Nem egyedi jelenség ekkoriban, hogy tehetséges erdélyi katolikus fiatalok a királyi Magyarországra kerültek tanulmányaik folytatása végett. Ugyanis Erdélyben ekkor csak Kolozsmonostoron működött katolikus iskola, a gimnázium alsóbb évfolyamaival. Ha valaki nem akarta gyermekét protestáns kollégiumba járatni, a felsőbb tanulmányok elvégzésére már a fejedelemség határán kívül kellett iskolát keresni. Ehhez a kolozsmonostori iskolát működtető jezsuita rend a maga kapcsolataival nagy segítséget nyújtott főleg azoknak, akik egyházi pályára készültek.

Minden bizonnyal a jezsuita rend kapcsolatrendszerének köszönhető, hogy az 1634/1635. évi 49 fős nagyszombati *poetica* osztályban hat erdélyi származású diák is volt; Bálintffy Ferenc erdélyi nemes, Pálfalvai János – aki nem azonos a későbbi püspökkel –, László János, a későbbi erdélyi püspöki helynök, Szenttamásy Gergely, a későbbi háromszéki főesperes – aki nem kizárt, hogy rokona hősünknek –, továbbá Szenttamásy Máté.² A következő tanévben, az 1635/1636-osban már a legfelső gimnáziumi osztály, a *retorica* tanulója. A matrikula bejegyzése szerint

¹ Gallya Mihály, Szenttamásy egykori alumnusa, későbbi konventuálisa által írt „Memoria” szerint. Győr-Moson-Sopron Megye Sopron Levéltára (=GYMSMSL), Csornai Premontrei Konvent Hiteleshelyi Levéltára, Felvállási jegyzőkönyv / Protocollum VI. köt. (=Csornai hith. It. Prot. VI.) Nr. 147. (A soproni levéltárban való kutatásaimat Dominkovits Péter főlevéltáros úr kollegiális segítsége nagymértékben megkönnyítette, ezúton mondok neki köszönetet ezért.) A forrást idézi: *Horváth Antal: A csornai premontrei prépostság kommandátorai a XVI–XVII. században.* Klny. A csornai Premontrei Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának 1941–1942. tanévre kiadott évkönyvéből. S. I., s. d., 15. Szenttamásy máig legteljesebb életrajza, végrendelete publikálásával: *Temesváry János: Erdély választott püspökei 1618–1695.* I–II. köt. Szamosújvár, 1913–1914. II. köt. 17–30, 88–93.

² Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Batthány-gyűjtemény Cat. IX. Tit. I. f. „Matricula Gymnasii Tyrnaviensis (1616–1695)” 1634/1635. tanév *poetica* osztályának névsora.

ugyanakkor négy másik társával, köztük László Jánossal együtt az érsek, Pázmány Péter növendéke, azaz az esztergomi főegyházmegye Szent Istvánról nevezett szemináriumának a seminaristája.³ Ez egyben azt is jelenti, hogy Szenttamásy az egyházi pálya mellett döntött. Az erdélyiek csapata ebben az évben két új taggal egészült ki Körössy Zsigmond erdélyi nemes, illetve a román származású Gabriel Ivul, a későbbi neves jezsuita személyében.⁴

Egyetemi tanulmányok végzésére érseke Bécsbe küldte, hisz 1623 óta itt működött az akkori esztergomi egyházmegye legnagyobb szemináriuma, a Pazmaneum, amely mintegy ötven klerikust fogadott magába.⁵ Szenttamásy 1637. november 15-én iratkozott be a bécsi egyetemre, és 1638. április 25-én tette le a pazmanisták számára előírt fogadalmat.⁶ Sajnos egyetemi tanulmányairól nem sokat tudunk. Az egyik későbbi vizitációs adat szerint Szenttamásy viselte a *filozófia magiszter* címet, amely azt jelentette, hogy elvégezte a három éves filozófiai kurzust, és utána letette a kötelezően előírt nyilvános vizsgát.⁷ Ha igaz ez az állítás, illetve az a feljegyzés, hogy csepregi működése előtt (1644) rövid ideig Komjátiban volt plébános, akkor a komoly négy éves teológiai kurzusnak vagy csak az elejét végezte el, vagy a korban szokásos két éves „gyorstalpaló” kurzust, a casista vagy más néven a morális kurzust járta ki. Ez csupán a lelkipáztorkodáshoz elengedhetetlenül fontos legszükségesebb ismeretek átadást célozta meg, az elméleti alapvetés közvetítésének igénye nélkül. Ebben az időben egyébként sűrűn megesett a nagyfokú paphiány miatt, hogy csak a legkiválóbb képességű kispapoknak adatott meg a lehetőség a teljes négy éves kurzus elvégzésére, így a többség kénytelen volt a gyakorlati ismeretek elsajátításának a lehetőségével megelégedni. Felszentelésének és papi szolgálata kezdetének pontos időpontja egyelőre nem ismert, de egyéb életrajzi adatokból kifolyólag ez valószínűleg 1643-ra eshetett.

A már többször idézett rövid, nekrológszerű életrajzi vázlat szerint lelkipáztorkodási működésének első állomása az esztergomi egyházmegye nyitrai főesperes-ségében fekvő Komjátiban lett volna, de a fiatal pap itt csak rövid időt töltött, és hamarosan új plébániára, sőt új egyházmegyébe került át. 1643 novemberében Nádasdy (III.) Ferenc gróf katolikus hitre tért, és nem sokkal később megkezdte kiterjedt birtokain is a katolikus hit bevezetését. Ehhez nem volt elég a protestáns prédikátorok eltávolítása, hanem helyükbe katolikus papokat is kellett helyezni. A győri egyházmegye önerőből nem volt képes a helyzetet megoldani. Így került Szenttamásy Lippay György esztergomi érsek

³ A már idézett Memoria szerint is „in numerum clericorum seu alumnorum S. Stephani regis” került felvételre. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147.

⁴ Szenttamásy neve mellett az alábbi megjegyzés áll: „nobilis Ungarus Transylvaniensis, Eminentissimi Cardinalis Alumus” Uo. 1635/1636. tanév rhetorica osztályának névsora.

⁵ A Pazmaneum történetére: *Fazekas István: A Pázmáneum története az alapítástól a jozefinizmus koráig* (1623–1784). In: Zombori István (szerk.), *A bécsi Pázmáneum*. Bp., 2002. 9–177.

⁶ *Die Matrikel der Universität Wien*. Bd. IV. 1579/II–1658/59. Bearb. von Franz Gall und Hermine Paulhart. Wien–Köln–Graz, 1974. 150. *Fazekas István: A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918* (1951). Bp., 2003. Nr. 111. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban; 8.).

⁷ *Buzás, Josef: Kanonische Visitation der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert* Bd. I–IV. Eisenstadt, 1966–1969. (Burgenländische Forschungen; 52–55.) Bd. I. 110. A már többször idézett Memoria is úgy tudja, hogy „gradibus etiam Academicis nobilitatus est”. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147.

jóvoltából „kölcsönbe” 1643 legvégén, vagy 1644 elején Csepregre, az ún. felső templomba plébánosnak. Odakerülési körülményeire világot vet Lippay érsek 1644. január 15. keltezéssel Esterházy Miklóshoz intézett levele: „Im egy papot küldöttem Nádasdy uramnak Csepregbe, igen jámbor tudós egyházi ember, bizony dolog hogy én is igen kedveltem, de nagyobb jóért, és Nádasdy uram kedvéért odabocsátottam, kegyelmed patrocíniuma alá commendálom, és kérem legyen jó akarattal hozzá. Draskovith uramnak dispositiójára sem el vitelére máshová ötet nem hagyom, hanem fenntartom jussomat, hogy ha máshová kellek vinni, én hozzám való kötelessége fennmaradjon.”⁸ Azaz, az érsek valóban csak kölcsönbe adta papját, nem is annyira az általa különösen nem kedvelt győri püspök, ifjabb Draskovich György, mint inkább Nádasdy Ferenc és az ügy kedvéért.

Csepreg egyáltalában nem tartozott a könnyű állomáshelyek közé. A mezőváros a vidék egyik legjelentősebb települése volt, evangélikus iskolájának köszönhetően pedig messze vidéken ismertségnek örvendett. A mezővárosban az idők folyamán tehető parasztpolgárokból álló, öntudatos evangélikus közösség jött létre, amelynek katolikussá tétele nem volt könnyű feladat.⁹ Az 1647-ből fennmaradt katolikus vizitáció némi világot vet a csepregi állapotokra. A vizitátor, Csákány János locsmándi főesperes Szenttamásyt, aki ekkor már esperes, kiváló férfiúnak minősítette, aki a lelkek megtérítésén serénykedett. A mezővárosban élő mintegy 350 telkes jobbágy közül ekkor már 250 volt katolikus, 97 maradt meg evangélikus hite mellett. A katolikusok jelentős részét a vizitátor szerint a plébános térítette meg.¹⁰ Ezzel egybehangzik Gallya Mihály rövid életrajzában a csepregi évekre vonatkozó néhány sor is.¹¹ A megtérés persze nem jelenti azt, hogy minden ízükből katolikussá is lettek azonnal a tegnapi evangélikusok. A formai katolikusságtól hosszú út vezetett a katolikus szokásrendet átvevő, liturgikus gyakorlatot átélő, életét katolikus normák szerint szervező közösségig. E folyamat kibontakozásában, gyorsításában vagy éppen lelassításában nagy szerephez jutott a mindenkori lelkipásztor. Úgy tűnik, hogy Szenttamásy képes volt alkalmazkodni a vegyes felekezetű közösséghez, és elfogadható módon tudta nyílt konfliktus nélkül közvetíteni felekezete tanítását és normavilágát. Igaz, a környékben „térítő” hírébe került, de a forrásokban nem bukkan fel egyéb, őt illető negatív tartalmú jelző. Minden jel szerint a mindennapi életben is megállta a helyét. Plébániája anyagi ügyeit rendben tartotta, és kilenc

⁸ *Tusor Péter*: Lippay György esztergomi érsek levelei királyságbeli főurakhoz I–II. köt. ELTE Egyetemi Szakdolgozat. Kézirat. Bp., 1994. I. köt. 124–125.

⁹ Csepreg történetére: *Farkas Sándor*: Csepreg mezőváros története. Bp., 1887.

¹⁰ Buzás: *Kanonische Visitation*, Bd. I. 110–112. A vizitációt közölte már Farkas Sándor is. Farkas: Csepreg mezőváros, 425–429.

¹¹ „inde translatus in Csepreg, celebre oppidum, ubi quidam egerit, quantas persecutiones ab haereticis sustinuerit, quam fructuose laboraverit, novit et sentit, dictum oppidum ad eius conversationem honestam et praedicationes suavitatem maxima pars antelati loci ex aviticitate haeretica in lucem verae fidei venit”. GYSMSL Csomai hiith. lt. Prot. VI. Nr. 147. Idézi Horváth: A csornai premontrei prépostság kommandátorai, 16–17.

éves csepregi plébánossága alatt megejtett kisebb birtokvásárlásokkal megtette az első lépéseket magánvagyonra építése terén is.¹²

Minden jel azt mutatja, hogy működésével kegyura, Nádasdy Ferenc gróf is meg volt elégedve. Ennek tudható be, hogy a gróf támogatta őt a Kéry János győri kanonoki kinevezésével megürülő soproni plébánosságra benyújtott, egyébként sikertelen pályázatában, 1649-ben. Szenttamásy a sikertelenségen nem csüggedve Vasváry György halála után újból jelentkezett a városnál (1650).¹³ Igaz, ismét sikertelenül, mert az evangélikus többségű város nem kért a harcos csepregi plébánosból annak ellenére, hogy a soproni katolikusok komolyan támogatták őt.¹⁴ Egyházi karrierjének megindulására még további négy évet kellett várnia, amikor is Nádasdy Ferenc a Simándi István erdélyi püspök, csornai és leleszi prépost halálával néhány hónappal korábban megürült csornai prépostságra kinevezte (1653. október 18.).¹⁵ Ugyanezen a napon familiárisához, Bezerédy Györgyhoz intézett levelében intézkedett arról is, hogy az előző prépost halálakor inventáriumba vett prépostági javakat adja át a frissen kinevezett prépostnak, Szenttamásy uramnak.¹⁶

A csornai premontrei prépostság magánalapítás volt, amelynek kegyurasága a Kanizsai családtól került a Nádasdy család birtokába. Noha a Nádasdyak a reformáció beköszöntével evangélikussá lettek, ennek ellenére mindig katolikus prépostokat neveztek ki, és bár a szerzetesi közösség az idők során felbomlott, de a világi pap kommandátor prépostok mégis biztosítottak valamifajta folyamatosságot. A prépostság teljes mértékű szekularizációja így nem történt meg, a kegyúr nem fordította saját célra birtokait, de nem alkalmazták azt a nemetországi gyakorlatot sem, amely evangélikus prépostok kinevezésével evangélikus egyházi célokra, pl. oktatási célokra, használta volna fel a prépostság jövedelmét. Hogy ezek a lépések nem történtek meg, abban valószínűleg a Habsburg uralkodók odafigyelése is szerepet játszott.¹⁷ Így viszont az egyházi javadalom a Nádasdyak kapcsolatrendszerének szélesítését szolgálta. A csornai prépostság a kisebb egyházi javadalmak közé tartozott, az 1598-as országos házősszeírás idején birtokain 37 házat írtak össze, miközben a szintén premontrei rendhez tartozó leleszi prépostság három megyében 274 házra kiterjedő birtokkal rendelkezett. Mindenesetre a csornai préposti kinevezés azt jelentette, hogy Szenttamásy egy fokkal feljebb lépett, az egyházi középréteg tagja lett.

Sajnos a Nádasdy-levéltár széthullása és részleges pusztulása nem teszi lehetővé, hogy Szenttamásy és pártfogója viszonyáról pontos képet alkossunk. A

¹² Farkas: Csepreg mezőváros, 431–436.

¹³ GYSMSL Sopron Város Levéltára (=SVL) [Oerteliana] Lad. LI. Fasc. 4. Nr. 48/93 et 94. *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 184. (Győregyházmege múltjából 4/2.).

¹⁴ Uo. 185.

¹⁵ Magyar Országos Levéltár Magyar Kamara Archivuma E 150 Acta Ecclesiastica (=MOL E 150) Registrata Fasc. 37. Nr. 25. Orig. pergamenoklevél, amely „in alodio nostro Szent János” kelt. Nádasdy még 1653. augusztus 2-án utasította familiárisát, Bezerédy Györgyöt, hogy Simándi István halála után inventáltassa azonnal a prépostság jószágait. GYSMSL Sopron Vármegye Levéltára [SVML] Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 1. doboz., (Sárvár, 1653. aug. 2.)

¹⁶ Nádasdy Tamás levele Bezerédy Györgyhoz. „Ex Szent János”, 1653. okt. 18. Uo. 1. doboz.

¹⁷ V.ö. a pápóczi prépostság esetét. *Bedy Vince*: A pápóczi prépostság és perjelség története. Győr, 1939. (Győregyházmege múltjából; 6.) 15.

rendelkezésre álló források alapján azonban ez a támogatás a következő évtizedekben is jelen volt, ami azt mutatja, hogy Nádasdy elégedett volt védenca működésével. 1655. december 20-án királyi kinevezést kapott Szenttamásy a rajki apátságra, ezzel újabb, kisebb javadalom birtokába került.¹⁸ Ennél jelentősebb lépést tett az egyházi hierarchiában előre, amikor 1659 nyarán az uralkodó korbáviai püspökké nevezte ki. Bár a Dalmáciában fekvő püspökség (Krbava) a XV. század óta már csak címet jelentett, és sem konkrét egyházkormányzati feladattal, sem jövedelemmel nem járt, a kialakult gyakorlatnak megfelelően a korbáviai püspöki cím mellé magyar tanácsosi kinevezés is járt, amit Szenttamásy meg is kapott.¹⁹ A kinevezéssel hősünk tagja lett a magyar katolikus hierarchia felső rétegének, igaz egyelőre a hierarchia végén foglalt helyet. Bár a kinevező oklevél nem említi név szerint, csupán általánosságban beszél a hívek ajánlásáról, eddig tett szolgálatokról, és a kinevezett képességeiről, aligha kétséges, hogy a magyar püspöki karba való ismét bejutás Nádasdy Ferenc támogatásának köszönhető.

Nádasdy támogatása még egy lépés megtételére volt elegendő. 1667. május 5-én I. Lipót Szenttamásy Mátét erdélyi püspökké nevezte ki.²⁰ Bár közvetlen elődei, Fohnay Ferenc (1663–1666) és Szegedy Ferenc (1663–1666) nem erdélyi származásúak voltak, az elődök közül többen: Simándy István (1634–1653), Pálfalvay János (1653–1656), Szentgyörgyi Ferenc (1656–1660) szintén erdélyiek voltak, és hasonló pályát futottak be, mint Szenttamásy Máté. Az erdélyi püspöki cím a 17. században elsősorban cím volt, mivel a királyi kinevezést nem követte pápai megerősítés. Ez utóbbi elmaradásának politikai okai voltak, az erdélyi fejedelem nem akart a király által kinevezett főpapot a területére befogadni, sőt egyáltalán nem akart katolikus püspököt fejedelemségében megtűrni, ezért is irányította egy vikárius az erdélyi katolikus papokat, akit a fejedelem erősített meg tisztében. A pápaság azt remélte, hogy előbb-utóbb sikerül bejuttatni a püspököt a fejedelemségbe, akit a fejedelem is elfogad. Ezért is utasította el Szenttamásy Máté megerősítését, noha pártfogoltja érdekében Nádasdy Ferenc a bécsi nunciustól is közbenjárt, és Szenttamásy nevében ígéretet tett arra, hogy megerősítés esetén hajlandó lesz a püspökségébe utazni, az uralkodó pedig hosszú emlékiratot küldött Rómába az ügyben.²¹ A megerősítés elmaradása

¹⁸ Temesváry, Erdély választott püspökei II. köt. 63–64.

¹⁹ Korbáviai püspöki kinevezésének pontos dátuma nem ismert, csupán a tanácsosi cím adományozásáé. A két kinevezés azonban a kialakult gyakorlat szerint rendszerint egymás közelébe, sokszor ugyanarra a napra esett. A tanácsosi cím kelte szintén nem problémamentes, mert a királyi könyvekbeli másolat és az eredeti, a kancelláriai fogalmazványok közé elhelyezett oklevél dátuma egymástól eltér. Az előbbin 1659. július 19. áll, míg az utóbbin 1659. augusztus 24. Egyértelmű magyarázatot nehéz az eltérésre találni. Nem kizárt, hogy a döntés július 19-én történt meg, az oklevél kiállítására azonban csak augusztus 24-én került sor, és az írnok az aktuális dátumot vezette rá az oklevélre. Ez abból a szempontból is érdekes, hogy ezek a szerint a királyi könyveket nem a tisztázatok, hanem a fogalmazványok alapján vezették. MOL A 57 Libri Regii 12. kötet pag. 250–251. és MOL A 35 Conceptus expeditionum 235 ex 1659.

²⁰ MOL A 57 13. kötet pag. 482–483.

²¹ Szenttamásy kinevezése kapcsán kialakult helyzetről: Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Sajtó alá rendezte Fazekas István. Budapest–Róma, 2005. 223–228. (Collectanea Vaticana Hungariae; 2.). Az erdélyi püspöki kinevezés kérdéséről általában: Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században. Kolozsvár, 1944. (Erdélyi Tudományos Füzetek; 172.).

egyben azt is jelentette, hogy nem került sor Szenttamásy püspökké szentelésére, csak a választott erdélyi püspöki címet viselhette, illetve a frissen kinevezett erdélyi püspök továbbra is Csornán maradt, ahol jelentős tevékenységet fejtett ki.

Szenttamásy működésének egyik fontos eredménye a monostor épületének átépítése volt, amelyet kinevezésétől egészen haláláig folytatott. A másik jelentős eredmény a préposti templom újjáépítése, amely állítólag már 1658-ben készen állt. Sajnos erre vonatkozólag csak kevés információ áll rendelkezésre. A Gallya Mihály által írt életrajz szerint a püspök alapjaitól (*ex fundamento*) újjáépítette a templomot, amely a hely szűk voltahoz képest fényes, három oltárú templom volt.²² 1660-ban mindenesetre már a prépost arra ad engedélyt, hogy Fövényes György rábaközi szolgabíró egy jobbágytelek fejében a templomba temetkezzen, amelyet ő alapjaiból építtetett újjá („*ex fundamento aedificari et restaurari fecimus*”).²³ Szenttamásy a templom egyházi felszereléséről is gondoskodott, két püspöksüveget, egy pluvialét, két dalmatikát, egy kelyhet, egy monstranciát és több miseruhát adományozott neki.²⁴ Harmadik, a prépostság számára jelentős eredménye a hiteleshelyi működés újjászervezése volt 1656-ban, amelyre egy az előző évben meghozott országgyűlési határozat kötelezte őt (1655: 39. tc.). Szenttamásy az ügyek intézésére két konventuálist tartott maga mellett, jegyzőt fogadott, sőt a fennakadás nélküli ügyintézés érdekében a hiteleshelyi munkába bevonta a környékbeli plébánosokat is.²⁵ Csornai tevékenységéről igen sommásan szól a Gallya-féle *Memoria*. Ezek szerint prépostként nem hódolt sem az ivászatnak, sem az evészetnek, sem játékszenvedélynek, sem más élvezetnek, hitét nem a négy fal között élte meg, hanem kész volt azt nyilvánosan is megtenni, azaz csepregi működéséhez hasonló aktivitást fejthetett ki új állomáshelyén is.²⁶

Javadalmi sorában az utolsó egy soproni beneficium volt, amelyet a szakirodalom szerint 1668-ban szerzett meg, és amelyről halála előtt nem sokkal lemondott Matussek András győri kanonok javára.²⁷ Eddigi ismereteink szerint korábbi, 1654-ben Nyéki Vörös Mátyás halálával megürült Szentkereszt javadalomért benyújtott folyamodványa, ahol hivatkozott az előző csornai prépostok irányában megnyilvánuló városi jóakaratra, eredmény nélkül maradt.²⁸

Egyházi tisztségein túl még egy általa viselt hivatalról kell megemlékezni. A 17. század közepén a viszonylagos nyugalmat élvező Rábaköz ellen megélnékült török és különféle martalóc támadások elhárítása végett Nádasdy Ferenc gróf

²² Gallya Mihály *Memoria*-ja. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147. V.ö. Horváth: A csornai premontrai prépostság kommandátorai, 16.

²³ GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 24. V.ö. Horváth: A csornai premontrai prépostság kommandátorai, 16.

²⁴ Gallya Mihály *Memoria*-ja. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147. V.ö. Horváth: A csornai premontrai prépostság kommandátorai, 16.

²⁵ *Horváth Antal*: A csornai konvent hiteleshelyi működése. In: A csornai Premontrai Kanonokrend Keszthelyi Gimnáziumának jubileumi évkönyve az 1942–1943. tanévről, 5–33, különösen 13–14.

²⁶ Gallya Mihály *Memoria*-ja. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147. V.ö. Horváth: A csornai premontrai prépostság kommandátorai, 17.

²⁷ Bán: Sopron újkori egyháztörténete 221. Javadalomról lemondó levele: Csorna, 1676. jan. 16. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 28.

²⁸ Szenttamásy Máté levele Sopron város tanácsához: Csorna, 1654. ápr. 4. GYSMSL SVL [Oerteliana] Lad. LI. Fasc. 12. Nr. 376/103.

kezdeményezésére sor került egyfajta helyi önvédelmi szervezet létrehozására, amelynek feladata a Rába folyó mentén fekvő védelmi berendezése karbantartása, figyelőszolgálat üzemeltetése, a helyi erők mozgósítása volt. A parasztvármegyeszerű szervezet élére kapitányként Nádasdy Szenttamásy prépostot javasolta, akinek hely- és problémáismeretét mutatja a grófi javaslatra Palonyai Istvánnal közösen tett válasza.²⁹ Két adat is azt mutatja, hogy a prépost valóban betöltötte a kapitányi tisztelet. Az egyik a Gallya-féle életrajzban a prépost titulusai között szereplő *capitaneus districtus fluvii Rába* cím.³⁰ A másik bizonyíték Szenttamásy Máté Bezerédy Györgyhöz, Sopron megye alispánjához intézett levele 1660. október 5-ről, amelyben beszámolt a Rábaköz előző nap végzett mustrájáról, amely után a megmustráltak egy részét ásóval-kapával az átkelők rendbehozatalára vezényelte, és tekintettel a veszélyes helyzetre a megyei mustrán való részvétel alól felmentést kért.³¹

Szenttamásy Máté életét rövid betegség után 1676. január 23-án hetven éves korában fejezte be Csornán, földi hamvait az általa újjáépített templom kriptájában helyezték nyugalomra.³²

Szenttamásy Máté személyisége és kapcsolatai

A következőkben a rendelkezésre álló források alapján Szenttamásy Máté személyisége, illetve egyházi pályájának néhány jellegzetessége kerülne vizsgálat alá. A feladatot megnehezíti, hogy kevés személyes dokumentum áll rendelkezésre, így főleg végrendelete, ingóságainak halála után felvett leltára, továbbá a hagyaték ügyében tartott vizsgálat iratai segítségével történik erre kísérlet.

Mindenekelőtt röviden szeretnék utalni arra a már ismertetésre került tényre, hogy Szenttamásy Máté erdélyi származású volt. Mint a királyságban tanuló erdélyi előtt két lehetőség állt: a hazatérés, vagy a Magyarországon maradás. Szenttamásy a maradás mellett döntött ellentétben két évfolyamtársával, László Jánossal és Szenttamásy (Thamássy) Gergellyel, akik hazatértek. Ők mindketten szép karriert futottak be otthon. László János 1659–1669 között udvarhelyi plébánosként püspöki helynök, az erdélyi katolikusok vezetője, míg Szenttamásy Gergely háromszéki főesperes lett, amely szintén fontos posztot jelentett.³³ A magyarországi tartózkodás mellett döntő Szenttamásy Máté hasonlóan szép karriert futott be. Tulajdonképpen addig jutott el, ameddig egy társadalmi kapcsolatok nélküli egyén ekkoriban eljuthatott. Több, hasonló származású 17. századi erdélyi pap, általában az övéhez hasonló karriert futott be. Így például elődje, Simándi István, vagy Pálfalvai János (1606–1663), aki utoljára szepesi

²⁹ *Gecsényi Lajos*: Elképzelések a Rábaköz önvédelmének megszervezésére a XVII. század derekán. In: SSz. 65 (1991), 343–347.

³⁰ Gallya Mihály *Memoria*-ja. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VI. Nr. 147.

³¹ Szenttamásy Máté levele, Csorna, 1660. okt. 5. GYSMSL Sopron Vármegye Levéltára [=SVML] Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai 2. doboz.

³² Horváth: A csornai premontrei prépostság kommandátorai, 18.

³³ Mindkettejük pályájára számos adalékot közöl *Tóth István György*: *Litterae missionariorum de Hungaria et Transylvania (1572–1717)*. I–V. köt. Roma–Budapest, 2002–2008. III. köt. 1801, 2450–2451, 2487–2488. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes; 4.).

prépost és nagyváradai püspök volt, valamivel tovább jutott Szentgyörgyi Ferenc, aki 1662-ben váci püspökként halt meg a temesvári pasa tömlőcében.³⁴ A 17. századi magyar klérusban az erdélyi származásúak közül komolyabb karriert csupán Sennyey István mondhatott magáénak, aki királyi kancellár (1623–1635) és győri püspök lett (1630–1635). Az ő esetében azonban nem szabad elfelejteni, hogy mégiscsak főrendi származású volt.³⁵

Lippay érsek idézett levelében tudós emberként mutatta be fiatal papját. Ez a tudás azonban, amint már jelzésre került, semmi esetre sem jelentett magas tudományos képzettséget. Ismeretei inkább gyakorlati jellegűek lehettek, de a bécsi egyetemen eltöltött évek és a Pazmaneum közege elég alapot adott ahhoz, hogy a mindennapi életben felmerülő problémákat biztonsággal oldja meg. Hagyatékában összeírt 42 kötetes könyvtára mélyebb bepillantást enged műveltségébe.³⁶ Könyvtára átlagos nagyságú könyvtárnak tekinthető, amelynek összetétele is megfelel az egyházi középréteg átlagos könyvtárainak. A Szentírás latin és magyar változata, breviárium, imakönyvek, rituálé mellett, szentírás-magyarázatok (pl. Ludovicus Granatensis, Jacobus Tirini munkái), prédikációskötetek (pl. a Nagyszombatban meghalt jezsuita Mathias Faber korban igen elterjedt munkái), illetve olyan segédkönyvek voltak, mint a spanyol jezsuita Franciscus Toletus sok kiadást megért *Instructio sacerdotum*ja és a flamand premontrai Jacques Marchant népszerű *Hortus pastorum*a. Egyéni vonás, hogy a 42 kötet között több történeti munka is akad, így az antik Diodorus Siculus és Josephus Flavius mellett a kortörténész Laurentius Surius egyik műve, valamint Antonio Bonfini alkotása is. Az erősen protestáns környezetnek tudható be, hogy három eretnek munka is megtalálható volt a könyvtárban, köztük az egyik Bornemissza Péter *Cantiones funebres* című műve. Ezeket talán a csepregi plébánián találta.

Szenttamásy kis mértékben, a maga lehetőségeihez mérten, mecénásként is működött. Az Erdélyt is megjárta jezsuita, Ágoston Péter, egy fordítást ajánlott neki 1674-ben, míg az általa taníttatott Gallya Mihály *Incedium amoris* címmel tett közzé még a Pazmaneum növendékeként egy kis munkát.³⁷

Végrendelete és hagyatéki összeírása segítségével az a társadalmi közeg is felrajzolódik, amelyben élt és mozgott, e források alapján mindenekelőtt egyházi kapcsolatai rekonstruálhatók viszonylag jól.³⁸ Végrendelete a ferences rendhez való erős kötődését mutatja. Utolsó akaratában nem kevesebb, mint 1000 Ft-ot hagyott a mariánus provincia több kolostorára, Sümegre, Pápára, Győrrre, Galgócra, Kismartonra, Szombathelyre, Sopronra és a komáromi rendházra.

³⁴ Pálfalvai: Temesváry, Erdély választott püspökei, i.m. I. köt. 35–42., *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1000–1900. Esztergom, 1900. 243. Szentgyörgyi: Temesváry, Erdély választott püspökei I. köt. 43–48, Kollányi: Esztergomi kanonokok 257–259.

³⁵ Váci Egyházmegyei Almanach 1970. Szerk. Bánk József püspök. Vác, 1970. 157–158. (az életrajz Gallya Ferenc munkája).

³⁶ A könyvlista Szenttamásy csornai ingóságainak összeírásában található: MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 25.

³⁷ *Ágoston Péter*: Mennyei dicsőség, avagy az üdvözült szentek örökké megmaradó boldogságok és helyek. Nagyszombat, 1674. (RMK I. 1170). *Gallya Mihály*: *Incedium amoris*. Viennae, 1670. (RMK III. 788.)

³⁸ Végrendelete megjelent: Temesváry, Erdély választott püspökei II. köt. 86–93. Hagyatéka összeírásai és a körülötte kibontakozó vita iratai: MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 26, 31, 35, 38–62.

Szoros, minden jel szerint baráti kapcsolat fűzte Szenttamásyt Gencsy Egyed főapáthoz és a szentmártoni bencés kolostorhoz. A bencés főapátot végrendelete egyik végrehajtójává jelölte ki, ráhagyott továbbá egy aranyozott ezüst mosdót, egy aranyozott ezüst palackot, valamint hat lovat hintóval együtt, ugyanakkor 1000 Ft-ot hagyott a kolostorra, további 100 Ft-ot 200 mise mondására lelki üdvéért, végezetül egyik püspöki gyűrűjét. Végrendelete másik végrehajtójává a később szép karriert befutó Matussek András székesegyházi főesperest választotta, akivel mint a szomszédos Barbacs plébánosával került barátságba.³⁹ A kettejük között fennálló barátságot támasztja alá az a már említett tény, hogy Szenttamásy Matussek javára mondott le soproni javadalmáról.

Első látásra meglepő, hogy a végrendeletben nem került megemlítésre a jezsuita rend, amelynek iskoláiban nőtt fel Szenttamásy Máté. Ez csupán első látásra meglepő. A katolikus kléruson belül első pillanattól kezdve jelen volt egy olyan réteg, amely ellenszenvvel viseltetett a jezsuita renddel szemben. Ezt az ellenszenvet a rend kiterjedt oktatási tevékenysége sem volt képes enyhíteni, sőt a szigorú jezsuita nevelési elvek arra fel nem készült világi kispapokon történő alkalmazása újratermelte ezt a réteget. Úgy tűnik, hogy Szenttamásy számára gyermekkorának meghatározó élményét a Székelyföldön működő ferences rend jelentette, és noha a jezsuiták iskoláit látogatta, irányukban nem alakult ki érzelmi kötődése.

Szenttamásy gondoskodott konventuálisairól is. Így a csornai konventben élő Rosa Lukácsról, 200 Ft-ot hagyva neki, továbbá egy viselt reverendát és egy használt bélelt mentét, nem feledkezett meg a már többször említett csornai születésű Gallya Mihályról sem, akit a prépost saját költségen taníttatott a Pazmaneumban, ő 100 Ft-ot kapott.⁴⁰ Megemlékezett a csornai hiteleshelyi munkájában résztvevő csornai plébánosról, Nigri Istvánról is és a konvent jegyzőjéről, a világi Gyelli (Ieli) Tamásról is.⁴¹ A végrendeletben felbukkanó, ötven forintot kapó negyedik egyházi személy, Szárhegyi (Saarhegy) Mihály viszont Erdély felé mutat, amennyiben azonos azzal a pappal, akit Szelepcsényi György érsek küldött 1666-ban Erdélybe.⁴² Sajnos erről a kapcsolatról további adat nem maradt fent.

A halálán lévő prépost kisebb-nagyobb hagyományokat tett a csornai, illetve környékbeli templomokra. Magára Csornára két aranyozott ezüst poharat hagyott azzal, hogy belőlük kelyhet készíttessenek. A dőri és barbacsi templomban oltárkészítésre tett hagyatékot, könyveiről pedig úgy rendelkezett, hogy szegény, rászoruló plébánosok között kerüljenek szétosztásra.

Nehezebben foghatók meg a püspök világi kapcsolatai. Bár a hiteleshelyi munka lehetőséget adott a helybeli nemességgel való szorosabb kapcsolat felvételre, úgy tűnik, hogy mélyebb beágyazódás nem történt meg. Ennek talán

³⁹ Matussek személyére: *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. 440–441. (Győregyházmegye múltjából; 6.), Fazekas: Pazmaneum, 85.

⁴⁰ Rosa személyére: *Veress Endre*: A római Collegium Germanicum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest. 1917. 46., Horváth: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27. Gallya személyére: Fazekas: Pazmaneum 99., Horváth: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27.

⁴¹ Nigri pályájára: Fazekas: Pazmaneum 87., Horváth: A csornai konvent hiteleshelyi működése 27.

⁴² *Beke Antal*: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt. In: Történelmi Tár (1895), 652, 1773. sz. regeszta.

az eltérő felekezet lehetett az oka. A rábaközi közép- és kismemesek felekezetváltása hosszabb időt vett igénybe, sőt közülük sokan megőrizték evangélikus hitüket. A hagyatéka kapcsán tartott vizsgálatok, illetve végrendelete azt mutatja, hogy a prépost egyházi személyeken túl elsősorban saját alkalmazottaival, ispánjaival, inasaival, a konvent jegyzőjével érintkezett, akik közül többen a csornai és farádi kismemesek közül kerülnek ki (Farád: Kiss György és Mihály, Kados (Kádas) György, Csorna: Tóth aliter Barbely István, György István). Közülük a végrendelet tanúsága szerint a Farádon lakos Kiss Györgynek és fiának nemességét is szerzett.⁴³ Egy hiteleshelyi felvallás szerint Kádas György ifjúkorától a szolgálatában állt, és különösen a prépostsági kastély és a templom építése idején tett neki komoly szolgálatokat, amelyeket most egy jobbágytelek zálogba adásával viszonzoz.⁴⁴ A préposti háztartás egyébként nem volt nagy: a két inason, porkolábon, két lovas szolgán, szakácson, kocsison és fullajtáron kívül egy kertész tartozott még hozzá. Ugyanakkor a világi társadalmon belüli elismertségét jelzi a rábaközi kapitányi tiszte, amelyről fentebb már megemlékeztünk. E a hivatal viselőjének jó szervezői képességekkel is kellett rendelkeznie.

Az ügyesen gazdálkodó Szenttamásy a pénzhiányos magyar világban komoly kölcsönügyletbe keveredett nagy patrónusával, Nádasdy Ferencsel, aki lefogásakor 11 000 Ft-tal tartozott neki három különböző kölcsönből kifolyólag: 1662. május 18-án 4000 Ft-ért Farád falut vette a gróftól zálogba, 1665. november 3-án pedig ugyancsak 4000 Ft-ért Alsópásztorit, 1668. november 10-én pedig további 3000 Ft-ról állított ki záloglevelet.⁴⁵ Ez az összeg szolgál majd később a prépost által erdélyi papnevelésre tett alapítvány anyagi alapjául, amelyről még szó esik.

Szenttamásy rendezett gazdaságot hagyott maga után. A 17 faluból húzott különböző jobbágyi szolgáltatások mellett a prépostság számára fontos bevételt jelentett a Csornán és Lédecen (ma Sopronhorpács része) kialakított majorság. A csornai majorság, amelyet a magyar nyelvű összeírás „pajtás kertnek” nevez gabonatarólas mellett magába fogadta a prépostság állatállományát is, amely szarvasmarhákból (hat ökör, 18 tehén, 9 tulok, 2 bika, 15 tinó), illetve disznókondából állt (64 emse és ártány, továbbá 26 süldődisznó).⁴⁶ A Szenttamásy által újjáépített ledéci majorságban ezzel szemben alig volt lábasjószág, csupán két tehenet, egy borjút és némi szárnyas jószágot inventáltak, az itteni gazdálkodás inkább a gabonatermelést célozta (búza, rozs, abajdanóc).⁴⁷ Az ebben a korban a gabona mellett nélkülözhetetlen élelmiszernek, és ezáltal fontos bevételi forrásnak

⁴³ Temesváry: Erdély választott püspökei, II. köt. 92.

⁴⁴ Szenttamásy Máté prépost felvallása Kádas György javára egy farádi jobbágytelekről, aki „in restitutione castelli et ecclesiae Chornensis indefesse et constanter praestitisse, promptamque semper animam exhibuisset”, 1672. júl.12. GYSMSL Csornai hith. lt. Prot. VII. Nr. 71.

⁴⁵ A kölcsönügyletre vonatkozó iratok: Österreichisches Staatsarchiv Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv Hoffinanz-Ungarn r. Nr. 243. 1673. május fol. 167–180.

⁴⁶ Kóvér Gábor inventáriuma Csornáról, 1676. jan. 23. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 31.

⁴⁷ Gorup Sámuel és Czuppon Mihály összeírása, 1676. jan. 24.

számító bort a prépostság számára a külön intéző által igazgatott márcfalvi szőlőbirtok adta, illetve a Győr megyei Nagybaráton termelték.⁴⁸

A püspök rendezett viszonyait mutatja, hogy viszonylag nagy mennyiségű készpénzről tudott számot adni, amikor halálát közelegni érezte. Őt erszéyben 5213 Ft 50 dénár felett rendelkezett ekkor, négy közülük valószínűleg napi használatra szolgált, háromban ugyanis 500-500 Ft volt, a negyedikben pedig csupán 73 Ft 50, az ötödik vörös kamuka erszéyben lévő 1100 arany lehetett a külön kezelt tartalék. A birtokszerzések és építkezések mellett arra már nem sok pénz jutott, hogy reprezentációs céllal fényes műtárgyakat csináltasson. Halálát közelegni érezve Szenttamásy összeíratta legértékesebb ingóságait, amelyek a következők voltak: két aranyozott ezüst fedeles kanna, két aranyozott ezüst egymásba csúsztatható pohárkészlet, tizenkét darab ezüstkanál, két darab aranyozott ezüst palack, két darab aranyozott ezüst sótartó, egy aranyozott ezüst mosdótál kannával együtt, és két darab aranyozott ezüst csésze „pogány képekkel” és egy arany lánc.⁴⁹ A püspök halála után készült összeírás azt mutatja, hogy a konvent épülete, beleértve Szenttamásy lakóhelyiségeit is, meglehetősen szolidan volt berendezve. Az „úr boltjában” a negyvenkét darab könyv mellett egy almárium, kispolc, ágy, asztal volt található, a mellette összeírt „úr házában” hét darab kép, kárpit, hat darab faszék, négyszögletű asztal, egy óra, kemence, két darab pad állt még.⁵⁰

Szenttamásy kapcsolata erdélyi rokonaival nem szakadt meg. Családtagjai közül bőkezűen gondoskodott Csíki Jánosról, aki szili birtokát kapta meg 1675-ben.⁵¹ A végrendeletben, majd a tanúvallatások során többször előkerült az anyai ágon rokon 25 éves Sajghó Ferenc, aki a nagybácsi hagyatékából 2000 Ft-ot kapott, mégis számtalan holmit vett magához később annak halála után, jogellenesen. A végrendeletben rokonként került említésre még egy közelebbről meg nem jelölt Balázs deák is, aki azonban csupán hat ezüstkanalat kapott. Kérdés, hogy rokon volt-e vagy csak földi a mindössze 16 forintot öröklő Szenttamásy Ferenc.

A püspök mentalitásáról sokat elárul, hogy vagyona nagyobb részét nem rokonaira, hanem karitatív célokra, kolostorokra, szegényekre, valamint alkalmazottaira hagyta. Legnagyobb hatású lépése kétségkívül a nagyszombati generális szemináriumhoz (*collegium generale*) kötött 11 000 Ft-os alapítványa volt, amely egyszerre négy erdélyi származású kispapnak tette lehetővé, hogy Magyarországon tanulmányokat folytasson. Ezzel Szenttamásy csatlakozott elődjei, Simándi István és Szentgyörgyi Ferenc alapítványaihoz, akik közül az előbbi két növendék javára tett alapítványt, utóbbi pedig 1663-ban 1000 Ft-ot tett le kispapok képzésére.⁵²

⁴⁸ A márcfalvi intéző minden jel szerint alaposan vissza is élt a szabadság adta lehetőséggel, erre vonatkozólag több levél és egy tanúvallatás is található a püspök hagyatékára vonatkozó iratok között. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 33, 36, 39.

⁴⁹ Az összeírás 1676. január 9-én, két nappal a végrendelet elkészítése előtt készült. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 26.

⁵⁰ Uo. Fasc. 37. Nr. 31.

⁵¹ Horváth: A csornai premontrei prépostság kommandatorai 18. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 32.

⁵² Galla: Ferences misszionáriusok, 166.

Végrendelete megtétele után tíz nappal, 1676. január 21-én a halálos beteg püspök még egy kiegészítő rendelkezést hozott. Valószínűleg az 1625-ben II. Ferdinánd által főpapi végrendekezést szabályozó dekrétum lebegett a szeme előtt, amely előírta a végekre teendő hagyatékok, amikor csornai és ledéci majorságának minden lábasjóságát, a márcfalvi borokat, illetve a majorságban lévő gabonát, a végrendeletben szereplő 300 köből kivételével, a végekre hagyta.⁵³

Az, hogy Szenttamásy szépen gondoskodott rokonairól és beosztottairól, nem jelentette azt, hogy nem következett be az, amely már annyi más főpap halálakor lejátszódott. A püspök még meg sem halt, máris megkezdődött hagyatéka széthordása, az általa gazdagon jutalmazott személyek sem voltak restek, ki mit tudott, azt vett magához. A meghalt püspök ingóságairól jó képet adnak és a pillanatok alatt lejátszódó széthordás mértékét is jól mutatják a prédálás kapcsán felvett tanúvallomások. Közülük példaként álljon itt a meghalt főpap egyik inasa, a huszonnégy éves Kis Mihály által tett vallomás: „Ad primum punctum tudja, hogy néhai Szentthamasy Mathé csornai prépost uram önegységének aranya volt tizenegy száz s kilenc, mivel inassa volt közönséges pénzt nem tudja mennyi volt. Ad secundum punctum tudja, hogy [ez]üst pohara volt nyolc kicsiny, öregebb aranyos pohár volt öt egyben járó, kire járó volt öreg kettő, két [ez]üst palackja, két mosdója, egyik [ez]üstös, másik aranyos kannáival együtt, tizennyolc ezüst kalán, két aranyos csészéje, két aranyos kannája, egy ezüst nyelű kési villástul. Ad tertium punctum tudja, hogy volt három köntöse, egy nyesttel béles bársony mentéje, két selyem posztó rókamállal béles mentéje, egy bársony dolmánya, más egy világos kék tubán (!) dolmánya, két reverendája materiából való, egy palástja is volt materiából csinált, egy posztó köpenye, két nyusztal bélelt süvege... Ad quintum punctum tudja, hogy szegény megholt urnak ezüst, s aranymívít és egyéb ruházatját, akiket följebb ezen fátens megnevezett mind testamentárius uraimék, szentmártoni apátúr uram önegysége és Mattusek uraimék vittik el, tudgya azt is, hogy Kadas György öt ezüst kalanját vitte el szegény urnak, az hatodikat el lopták túle. Egy ezüst sőtartóját praefectus uram deákja János deák vitte el. Tudja azt is, hogy Sajgó Ferenc ez nyolc ezüst pohárnak egyikét elvitte. Szilsárkányi Pottyondi Ferenc a suppellatját elvitte, Szenttamassy Ferenc egy lepedőt, Balás deák is holmi aprólékos fejtér ruházatot vitt el. Ezen fátens vallja magáról, hogy két asztalkeszkenőt vitt el, megint egy ruhatisztító seprút, egy darab failandest (!), posztót is. Az kulcsár egy szekéren búzáját, árpáját, zabját vitte el, egy akó borátis vitte el. Borbély István egy üveg palackját, egy ezüst tükörit, egy tesseniey [tescheni ?] puskáját, egy viseltes szőnyeget vitt el. Az kulcsár megint két lapos vasat, egy csoroszyát, egy vasas boronáját, egy zsák borsóját, aszalt szilvát egy fél köbölre valót, egy fazék vajat vitt el. Gróf Esterhás Pál uram önegysége csornai ispánja két hordó borát, buzáját, zabját felelt vitt el.”⁵⁴

Történet mindez annak ellenére, hogy a Magyar Kamara kivételesen gyorsan reagált. Már a halál napján, 1676. január 23-én megérkezett Csornára Kövér Gábor, az egykori Nádasdy-birtokok kamara által kijelölt jószágkormányzója, aki

⁵³ MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 29.

⁵⁴ Szentmártoni Pottyondy Ferenc szolgabíró és esküdtje, Rosta György tanúvallatása Szenttamassy Máté elvitt ingóságai ügyében, Csorna, 1676. febr. 15. MOL E 150 Reg. Fasc. 37.

elvégezte a javak összeírását, január 24-én pedig Gorup Sámuel és Czuppon Mihály a léceci majorságot inventálta.⁵⁵ Néhány hét múlva Csornáról Hegyköre szállították a végekre hagyott gabonaféléket, továbbá a lábasjóság eladásából származó pénzt. A 630 Ft mellett a kincstár jelentős mennyiségű búzához, rozshoz és borhoz jutott.⁵⁶

A végrendelet végrehajtása körül egyéb problémák is akadtak. Mire a Magyar Kamara által kiküldött Ghillány György kamarai tanácsos és Mednyánszky Pál titkár megérkezett Csornára, a végrendeletben megjelölt 6558 Ft 50 dénárnyi legatumra már csak 4938 Ft 50 dénár készpénz jutott, köszönhetően a két végrendeleti végrehajtó, Gencsy Egyed főapát és Matussek András tevékenységének. A Kamara emberei és a főapát között emiatt vita is támadt, mert előbbi a vagyon többi részéből akart eleget tenni a végrendeletnek, míg Ghillány és Mednyánszky azt már a kincstár tulajdonának nyilvánította.⁵⁷ Gencsy Egyed számára még további kellemetlenséget hozott magával az ügy. Sebestyén András, az új csornai prépost ugyanis Szelepcsényi György érseknél panaszt emelt a főapát által elvitt holmik miatt. A főapát tagadta az ellene felhozott vádakot és arról írt az érseknek, hogy csupán a rárótt feladatokat teljesítette: „Az kelyhek megcsináltatásában relegálom magamat csornai plébános uramra, ő kegyelme tehet conscientiosa relatiót felőle, hogy harminczöt latnyi bec sületes kelyhet csináltattam az ott valo templomra, kinek aranyozására négy aranyat, csináltatására kilencz forintot adtam, nyomott pedig az két pohár ötvenkét latot. Ebből már megtetszik, ha defraudálni akartam-e az szentegyházat. A szőnyegeket pedig szemeimmel sem láttam, nem hogy kezemhez jutottak volna.”⁵⁸ Ilyen problémákhoz vezetett egy látszólag jól rendezett végrendelet.

Ha Szenttamásy Mátét nem is lehet a katolikus megújulás kiemelkedő képviselői közé sorolni, személyisége és pályája azt jelzi, hogy a katolikus megújulás a 17. század közepén Magyarországon már tudott olyan embereket kitermelni, akik életüket a megújulás szellemében élték le és annak legfontosabb értékeit közvetíteni is képesek voltak. Ezek közé tartozott Szenttamásy is, aki a rábaközi katolicizmus megerősítésével, a csornai prépostság anyagi alapjainak megerősítésével, a prépostsági templom és a konvent újjáépítésével egyházának jelentős szolgálatot tett.

⁵⁵ Uo. Fasc. 37. Nr. 31, 32.

⁵⁶ A kincstár által átvett gabona és más ingóságok listája, 1676. ápr. 20. Uo. Fasc. 37. Nr. 48.

⁵⁷ Horváth: A csornai premontrei prépostság kommandátorai, 19. Ghillány és Mednyánszky jelentése: Pozsony, 1676. máj. 25. MOL E 150 Reg. Fasc. 37. Nr. 48.

⁵⁸ *Molnár Szulpicz*: A pannonhalmi főapátság története. Negyedik korszak. Nagy háborúk kora, a magyar Szent-Benedek-Rend fölözlatása és föléledése, 1535–1708. In: A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története IV. (főszerk.:) Erdélyi László. Bp., 1906. 106–107.

MŰHELY

KURTA JÓZSEF

„Könyvtábla-töltelék.”

A Vizsolyi Biblia töredéke a soproni jezsuita kollégium egy könyvkötésében¹

A könyvkötők körében megszokott gyakorlat volt, hogy régebbi könyvek, könyvkötések anyagát újrahasznosították. A táblákhoz szükséges kartont gyakran hulladékpapírból, eladatlan könyvek lapjaiból, megmaradt, másra már nem használható papíryananyagokból ragasztották össze, a borításhoz, a könyvgerincek megerősítéséhez pedig előszeretettel használták a sok esetben funkcióját veszített liturgikus kódexek, kinyomtatásuk miatt feleslegessé vált, esetleg megcsonkult kéziratok művek pergamen lapjait. Ez a látszólagos veszteség néha nyereség, hiszen így legalább töredékesen fennmaradt a közép- és korai újkori írásbeliségünk és könyvkultúránk néhány olyan darabja, amelyet egyéb forrásból már nem ismerhetünk.²

A fenti kategóriába tartozik a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet könyvtárának egyik kötete, amely Giovanni Stefano Menochio (1575, Padova – 1655, Róma) olasz katolikus teológus, biblikus, jezsuita szerzetes egyik művét tartalmazza (1. kép).³

A címlapon szereplő bejegyzés szerint a könyv korábban a soproni jezsuita rezidencia, majd kollégium tulajdonában volt: *Residentiae Collegii Sopronienensis Societatis Iesu* 1638.

A későbbiekben a kötet átkerült a budapesti Egyetemi Könyvtár tulajdonába, erről tanúskodik a címlap *verso*-ján található címeres pecsét felirata: VNIVERSIT. HUNGARICAE BIBLIOTH. REG. SCIENT. Adatok hiányában nem sikerült megállapítani, hogy a könyv mikor, milyen úton jutott a Teológiai Intézet könyvtárába, hiszen az 1895-ös alapítás után a gyűjteménybe vásárlás és adományozások útján sok helyről érkeztek könyvek.

A könyv önmagában is érdekes, hiszen a jezsuita szerző a barokk kor egezetikai irodalmának jelentős alakja, a modern katolikus bibliatudomány szellemi előkészítő-je, aki ebben a művében a Bibliát egy modern, teokratikus

¹ A tanulmány egy korábbi változata megjelent a kolozsvári Református Szemle 102 (2009), 369–371. oldalain.

² <http://www.fragmenta.oszk.hu>; Czagány Zsuzsa – Muckenhaupt Erzsébet – Papp Ágnes: Liturgikus és kottás kódextöredékek a Csíksomlyói Ferences Kolostor egykori könyvtárának állományában. In: A Csíki Székely Múzeum évkönyve, 2005. Társadalom- és humántudományok. Csíkszereda, 2006, 149–231.

³ *Menochii, Stephani*: E societate Iesu hieropoliticon. Siue institutionis politicae. E s. scripturis depromptae, libri tres. Editione secunda correcti atque aucti. Cum Indice Rerum, atque locorum S. Scriptura. Coloniae Agrippinae, J. Kinckium, 1626. – VD17 23:294305N. Jelzete 5259 volt, jelenleg a bibliagyűjteményben található, B 142 szám alatt.

szemléletű politikaelmélet megalapozásának eszközéül tette meg, és kora gazdasági világának kérdéseit is igyekezett szentírási szellemben értelmezni.⁴

A tartalmán kívül azonban a kötése is különlegessé teszi ezt a nyomtatványt. Egykor ugyanis ez a kötet puha pergamenkötésben volt, amelynek alapanyagait a könyvkötő korábbi könyvek szétbontásából nyerte. A pergament egy középkori kódex lapja adta, a borító bélését pedig az 1590-es Vizsolyi Biblia néhány lapja. Erre figyelt fel Révész Imre, aki a címlap elé kötött üres lapok egyikére a következőket írta: *„Nb. E könyvnek egy felső réteg pergament kötése volt, régi, értéktelen latin írással; ennek lefejtése után előtűnt az alsó réteg, amely nem egyéb, mint a Károlyi-féle vizsolyi Biblia (1590.) egy vagy egynéhány lapja. A soproni jezsuita collegium számára tehát a compactor 1638 táján már ilyen könyvtábla-töltelékét használ vala. Kv. 1920. II/17 Révész.”*

⁴ <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/teol/menochio.htm>

1. kép. Giovanni Stefano Menochio: E societate Iesu hieropoliticon c. művének címlapja a soproni jezsuita kollégium possessor-bejegyzésével.

Sajnos Révész a könyvet borító pergamenlapot szakszerűtlenül távolította el, a kötéstartó szélénél körbevágta, kikerülve a két zöld textilszalagot, amely a kötetet összezárni hivatott. Ennél nagyobb gond az, hogy időközben a lefejtett pergamenlap elveszett. Nyomokból lehet következtetni, hogy rubrikált vagy iniciáléval díszített, és barna tintával írt szöveg volt az a bizonyos „rég, értéktelen latin írás”.

A fehér előzéklapok alá, a kódexlap béléseként a könyvkötő a Vizsolyi Biblia C és D jelzésű ívlapjait (a 13–14. és 19–20. oldal) használta fel (2. kép). Ez egyértelművé teszi, hogy az 1622-ben Kölnben kiadott könyvet Magyarországon kötötték be, a kötés típusát tekintve nem sokkal a megjelenése után.

2. kép. A Vizsolyi Biblia lapjai a könyv kötéstáblájában.

Az 1638-as soproni bejegyzés az első adat, amely magyarországi használatra utal.⁵ A hódoltsági területeken a jezsuiták kevéssel a török uralom megszűnése után fokozatosan építették ki iskolahálózatukat. A győri kollégium és főiskola megalapítása után, annak kisugárzásaként jelentek meg a jezsuiták Sopronban. Az evangélikus többségű és szervezett iskolarendszerrel bíró városban a tanács határozott elutasítása ellenére, II. Ferdinánd ellentmondást nem tűrő királyi parancsára nyílt meg 1636-ban a jezsuita gimnázium.⁶ Ha feltételezzük, hogy a könyvet az első tulajdonos köttette be, akkor a könyvkötőt Sopronban, vagy annak környékén kell keresnünk. Bár Sopronban csak 1788-ban vált önállóvá a könyvkötő céh, a város azelőtt is foglalkoztatott könyvkötőket. Az adott években

⁵ A pozsonyi jezsuita kollégium 1639-ben felvett jegyzéke is tartalmaz egy kötetet Menochius művéből: „*Joannis Step. Menochus Hieropolitus in 8 Colo[n]iae 1626 Joan[nes] Kinkius*” vö. Jezsuita könyvtárak Magyarországon 1711-ig I. kötet. Kassa, Pozsony, Sárospatak, Turóc, Ungvár. Sajtó alá rend. Farkas Gábor – Monok István – Pozsár Annamária – Varga András. Szerk. Monok István – Varga András. Szeged, 1990. JATE. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez; 17/1.)

⁶ *Horváth Kristóf*: A soproni katolikus gimnázium története. In: A Soproni Katolikus Gimnázium Értesítője (1895) 3–35., (1896) 3–86.; *Payr Sándor*: Draskovich György, győri püspök a soproni jezsuita kollégium alapítója. *Protestáns Szemle* 16 (1904), 77–92.

Lorenz Helm, illetve özvegye (1627–1637), Gregor Gelbhaar bécsi nyomdász és könyvkötő, majd 1636–1647 között Melchior Beldt dolgozott a városnak.

Lorenz Helm protestáns hite miatt menekült Bécsből Sopronba. Itt 1627–1632 között működött. Özvegye vitte tovább a vállalkozását, aki négy évvel élte túl a férjét. Gregor Gelbhaar a 17. század első felében Bécs legnevesebb nyomdászai közé tartozott. 1615-ben könyvkereskedőként jegyezték be a bécsi egyetem anyakönyvébe, 1624-ben császári udvari könyvnyomató volt, és privilégiumot kapott a *Wienerischer Calender* közreadására. 1640-ben egyetemi könyvnyomatói címet nyert (*Aulae et Universitatis typographus*).⁷ Nyomdájában több magyar mű is napvilágot látott. Ezeknek a szinte kivétel nélkül katolikus kiadványoknak a tükrében Gelbhaar katolikus elkötelezettsége nyilvánvaló, így nem lehetetlen, hogy ő használta fel a protestáns bibliakiadás lapjait „könyvtábla-töltelék” gyanánt. Melchior Beldt 1636–1647 között dolgozott a város részére. A későbbiekben már csupa soproni könyvkötőt ismer a szakirodalom, sőt a század második felében az igények növekedése folytán egymás mellett több mester is megélhetést talált a városban.⁸ Bárki is használta közülük töltelék-anyagként a Vizsolyi Biblia lapjait, ezáltal annak lebecsülését fejezte ki.

De hogyan is kerülhetett a komoly értéket jelentő bibliakiadás néhány lapja a kötésbe? Nem valószínű, hogy felhasználatlan nyomdai ívek kerültek el Vizsolyból akár Bécsbe, akár Sopronba, hogy makulatúráként töltelékanyagul szolgáljanak ötven évvel a nyomtatás után. Az elavulás sem lehet érv, hiszen azoknak a kódexeknek az esetében, amelyek szövege nyomtatásban, nagyobb példányszámban, esetleg emendálva megjelent, ez magyarázhatja az utólagos újrafelhasználást, de az első teljes magyar Biblia szövege kapcsán ezt nem feltételezhetjük. Még akkor sem, ha mindez közvetlenül a legelső, katolikus szerző által fordított teljes magyar Szentírás kiadását követően történt, hiszen kétséges, hogy Káldi György 1626-ban megjelent bibliafordítása feleslegessé tette volna alig fél évszázaddal a megjelenése után a protestáns fordítást.⁹ Analógiaként érdemes megemlíteni, hogy Sopronban, ugyancsak kötéstáblák borítóanyagaként Gutenberg 42 és 36 soros Bibliájából is kerültek elő lapok.¹⁰ Grüll Tibor feltételezi, hogy a Gutenberg által nyomtatott Vulgata felekezeti szempontok alapján vált feleslegessé az evangélikus többségű városban, és emiatt került a könyvkötőhöz újrafelhasználásra.¹¹ Talán ugyanez indokolja a Vizsolyi Biblia lapjainak újrafelhasználását a jezsuiták, ill. egy vélhetőleg katolikus elkötelezettségű könyvkötő által.

⁷ *Soltész Zoltánné*: Gregor Gelbhaar bécsi nyomdász 1638. évi magyar kalendáriuma. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1972. Bp., 1974. 205–215.

⁸ *Szende Katalin*: A könyvkötéshez felhasznált kódextörödékek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban. Magyar Könyvszemle 123 (2007), 278–310.

⁹ RMNy 1352.

¹⁰ *Grüll Tibor*: Gutenberg-törödékek a Soproni Levéltárban. Magyar Könyvszemle 110 (1994), 292–295; *Rozsondai Mariame*: A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke. Uo. 295–302.

¹¹ A törödékek ráadásul ószövetségi apokrifus szövegeket tartalmaztak. Vö. Grüll i. m. 295.

Bizonyos mértékben már a témaválasztás is pontatlannak tűnhet az olvasó számára. Kérdéses, hogy meg lehet-e határozni a két mester rajongói körét? Pedig fontos lenne, hogy ismerjük azokat a magyar egyetemi hallgatókat, akik a két weimari klasszikus, Goethe és Schiller rajongói voltak a közeli jénai egyetemről. Tudjuk, hogy főleg jénai teológusok, jövődö lutheránus lelkészek próbáltak viszonylag nagy számban megismerkedni a két jelentős íróval. De nemcsak ök! Ifjú arisztokraták is ismerkedtek Goethével, például az erdélyi Teleki Domokos gróf, akinek rövid életpályája mindössze 25 évig tartott. Németországi utazása során jutott el Jénába az ifjú főnemes, ahol Lenz professzor előadásait hallgatta.¹ Teleki így lett előbb tagja, majd később elnöke is a Jénai Ásványtani Társaságnak. Bizonyára személyesen ismerhette Goethét, aki viszont jó ismerőse volt Lenz professzornak. Ugyanakkor bizonyosnak látszik az is, hogy Goethe és Teleki levelezésben állhattak egymással.

Teleki 1796-os tanulmányútja során Jénában Johann Georg Lenz mineralógiai előadásait hallgatta. Az Ásványtani Társaság elnökévé tanára javaslatára választották meg. A jövődöbeli ásványkutató csoport 19 taggal alakult meg. Mivel az új egyesület tagjai nagy számban Magyarországról érkeztek Jénába, ezért lett a felső-magyarországi Bredetzky Sámuel a magyar nemzetiségű csoport titkára. A jénai magyar társaság tagjairól már jelent meg korábban egy összefoglaló tanulmány, azonban most újabb források kerültek elő.² Sikertült megtalálnom működésükről szóló, eddig ismeretlen okmányokat az Evangélikus Országos Levéltárban, az ott őrzött Bredetzky iratok között. A jénai teológus egyike volt azoknak, akik Goethe személyes ismerőseiként weimari házába is bejuthattak. Jól alakult, folyamatosan felfelé ívelt Bredetzky Sámuel életpályája. Felső-magyarországi *hungarus* volt: szlovák anyanyelvű diák, aki algimnáziumi tanulmányait a Gömör megyei Csetneken kezdte. A felsőbb osztályokat Sopronban végezte, ahonnan Jénába, az egyetem teológiai karára egyenes út vezetett. Kazinczy Ferenc joggal írta egyik, Kis Jánoshoz írt levelében, hogy a német nyelvű városokban (így Sopronban is) kedvezőbb az ott tanuló magyar evangélikus diákok helyzete, mert könnyebben tanultak meg németül. „Ti Lutheránusok, gyermekiségtek’ első esztendei ólta olvassátok Gellertet, Rabenert,

¹ Csíky Gábor: Magyar természetvizsgálók szerepe a jénai Ásványtani Társaság működésében. Földtani Közöny 111 (1981), 338–349.; D. Nagy Anikó: Teleki Domokos. Erdélyi Múzeum, 1994. passim, Benedek Klára: A jénai Ásványtani Társaság magyar tagjai. Bp., 1942. Teleki Domokos: Egynehány hazai utazások le-írása [...] Béts, 1796.

² Kovács József László: Tájézmlélet és emberábrázolás Bredetzky Sámuel soproni írásában. SSz. 56 (2002), 319–332.

Wielandot, Hagedornrt; érzitek, hogy nem névnapi köszöntés az igaz poézis, muzsikát és festést tanúlgattok, a' Városi lakás által kényes izlésre szorítottak izléstek, nincs más hátra, hanem hogy soloecizmus nélkül szóljatok Magyarúl. 'S ki ír tisztábban, mint Te! Mint Lakos? Barátim: ne hagyjátok félbe igyekezeteiteket!"³

A weimari klasszikus nagyok másik soproni tisztelője a kapolcsi Lakos János volt, az evangélikus senior lelkész fia. Ő drámai témákat ajánlott a másik nagynak, Friedrich Schillernek a magyar történelem múltjából. Esettanulmányunkban Bredetzky Sámuel, a felső-magyarországi szlovák diák és Lakos János, a dunántúli evangélikus lelkész fia az a két soproni diák, akik nevével Goethe és Schiller magyar tisztelői névsorát gazdagíthatjuk. Bredetzky és Lakos mindketten lutheránusok, egyben jó német nyelvi ismeretekkel is rendelkeztek. Bredetzky a Magas-Kárpátok vidékéről, Frigyes-vágásról származott, aki már szülőhelyéről hozta magával ásványtani megfigyeléseit, ismereteit. Ez is segítette abban, hogy Goethe szívesen fogadta Lenz professzor tanítványának közeledését. Lakos János, a kemenesaljai senior magyar lelkész fia pedig egy elveszett dráma szerzője, mely Hunyadi Lászlóról szólt. Ő javasolta levelében Schillernek, hogy írjon drámát Banco-ról (Bánk bánról), Rákóczi Ferenc fejedelemtől, vagy Nádasdy Ferenc országbíróról. Az irodalombarát Lakos János később katonai pályán működött, majd – talán Goethe hatására – regényt is írt olaszországi élményeiről. Témaválasztására ösztönözhetette Goethe: *Italienische Reise* című útirajza, vagy a *Wilhelm Meisters Lehrjahre* című regény is. Bredetzky, az evangélikus egyház későbbi bécsi lelkésze, majd galíciai superintendense az ásványtan alapos ismeretének birtokában és segítségével jutott Goethe közelébe. Lakos pedig már soproni diák korában olvashatott Schiller-drámákat. Ezek lehetnek az elveszett Hunyadi drámája ösztönző példái is. Ezért is kísérelt meg Schillerrel személyesen megismerkedni. A soproni diákok 1792-ben adták elő Lakos Hunyadi-drámáját, melynek színre kerülése után egy évvel küldte el Lakos Schillernek drámai témajavaslatait. Mentetetőzött is levelében amiatt, hogy Schillert ismeretlenként szólította meg: „Németország nagy fiai éppúgy kevésé ismeretlenek számunkra, mint a mi íróink saját szülőföldünkön. És éppen azért, mivel én ismerem Önt, mivel én is magyar vagyok, és szabad, mint a nemzetem, meglelelkü, mint a mi éghajlatunk, ez bátorít fel, hogy írjak Önnek [...] hogy arról biztosítam Önt, úgy tisztelem Önt, mint az én géniuszomat”⁴ „[...] ez a kívánságom úgy hangzik, mint egy ima, szeretnék Önnel csak egy rövid órácskán át beszélni, hogy saját szememmel láthassam a *Fiesco* nagy alkotóját, megölelni azt a nagy férfiút, aki mesterkéletlenül, meleg érzellemmel festette meg a csodálatos

³ Kazinczy Ferenc Levelezése, I–XXI, sajtó alá rendezte Váczy János, Budapest, 1890–1911.; XXII, sajtó alá rendezte Harsányi István, Budapest, 1927; XXIII, sajtó alá rendezte Berlász Jenő, Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza, Budapest, 1960. (a továbbiakban: Kaz. Lev.) II. 424., 297.

⁴ Schiller Magyarországon. Összeállította Albert Gábor, D. Szemző Piroska, Vizkelety András. Budapest, 1959. 25. (a továbbiakban: Schiller 1959.).

Haramiákat, megcsókolnám azt a nemes férfiút, aki emberi eszményképem marad.”⁵ A magyar témákat ajánló javaslatát, melyet Schillernek tett, ugyancsak ebből a leveléből idézzük: „Milyen gyakran felébredt bennem a vágy az Ön *Fiesco*-ját olvasva, hogy bár halhatatlanná tenné Schiller egy Rákóczit, Nádasdyt, Bancot (Bánk bánt) és életre hívná ezeket a férfiakat. Undorodom ettől a tintapacás századtól, amikor Plutarchosomat olvasom.” A soproni kadét levelének végén a költőibb hangzású Lakfalvi Eduárd nevét olvashatjuk, aki azonban Lakossal azonos. Lakos-Lakfalvi szívesen folytatott efféle költői játékot a nevekkal, Ihász nevű iskolatársának „album amicorumában” például Gróf Hunyadi László néven írja alá magát, említett regényében, pedig Székfalvy néven szerepelt.⁶

Az említett két Schiller dráma szolgálhatott számára mintaként, amikor a Hunyadi-dramáját írta. A soproni Evangélikus Gimnázium (Líceum) birtokolt egy korai *Haramiák* kiadást, az 1782-es évből (első kiadása: 1781).⁷ A *Vándor szûn-órái, emlékezet Itáliára* címû regényét már 1815-ben megírta, ennek kéziratát elküldte Kis Jánosnak.⁸ A regény azonban csaknem negyed század múlva jelent meg Kazinczy és Döbrentei Gábor hosszadalmas szövegigazításai, javítgatásai után, és a szerző neve nélkül.

Bredetzky 1796 óta tanult Jénában. Aligha juthatott volna be olyan könnyedén a weimari Frauenplanon álló Goethe-házba, ha ebben nem segítette volna a mesterrel közös érdeklődés: az ásványtan. Ez kapcsolta össze a szegény studiosust és a klasszikust. A jénai Ásványtani Társulat megalakulására 1797. december 7-én került sor. Bredetzky, aki tanulmányai kezdete óta hallgatta Johann Georg Lenz előadásait, természetesen ott volt az Ásványtani Társulat alakuló ülésén. A Társaság igazgatójának Lenz professzort választották meg, elnökül pedig Teleki Domokost, az erdélyi arisztokratát. A magyar tagozat titkára Bredetzky lett. Goethenek is tudomása lehetett a társaság működéséről, mert Goethe Lenz professzonnal folyamatosan kapcsolatot tartott. Bredetzky *album amicorum*ában pedig 1798 januárjában Christiane Wulpius bejegyzését találjuk meg: „A vidámság az én jelképem. Valahányszor ezt olvassa, emlékezzék barátnőjére, Christiane Wulpiusra. Weimar, 1798. január 15-én.”⁹

Jakob Glatz, Bredetzky barátja fontos részleteket közöl kettőjük levelezése alapján az *Einige Züge...* címû visszaemlékezésében Bredetzky weimari látogatásairól Goethénél.¹⁰ „Minden jelesebb irodalmi jelenséget figyelmesen, meleg szeretettel követett, minden jelentősebb irodalmi eseményben közelből kívánt részt venni. Mély és maradandó benyomással hatott barátom szellemére Rousseau, Sterne, Göthe(!) Schiller, Thümmel, Lessing, Klopstock és Wieland.

⁵ Schiller 1959, 26.

⁶ *Fodor Ottmár*: Sopron első magyar színészei a líceumi diákok. Sopron, 1944.

⁷ A soproni ... lyceum könyvtárának jegyzéke. Sopron, 1896. C. csoport: Szépirodalom 566.

⁸ *Kaz. Lev.* XII. 1815, 197.

⁹ Bredetzky *Album amicorum* emlékkönyve, fol. 85v oldalon. Evangélikus Országos Levéltár, Budapest (=EOL)

¹⁰ *Einige Züge aus dem Leben des Galizischen Superintendenten Samuel Bredetzky.* Wien, 1812.

Érdeklődését élénken mozgatta az Emelkedett és a Nagy, éppúgy a kellemes és a naiv.” Tehát Goethe és Schiller munkássága! „Az akadémiai szüneteket részben nagyobb utazásokra, részben weimari kirándulásokra fordította. Itt élt több alkalommal néhány héten át, Göthe Schiller, Wieland, Herder közelében.” Bredetzky barátját, Glatzot tájékoztatta különböző weimari élményeiről: „Elhiheted, – írta egyszer nekem – weimari szüneteim rendkívül termékenyek voltak számomra. [...] Drága Barátom, én itt sokkal több kapcsolatot szereztem, amit mi, te és én magam is remélhettem; érdekes helyzeteket éltem át, melyekben magamat és másokat is élesen megfigyelhettem. Már csaknem egész Weimar ismer engem. Tegnapelőtt Göthénnel beszéltem. Óh, micsoda férfiú Ő! A *Hermann és Dorotheát* kaptam meg emlékül.” Glatz még említi Bredetzky néhány akkori olvasmányát, majd visszatér Bredetzky Goethével kezdődő barátkozásra, megjegyzi, hogy a diák: „Goethe házában többször is megfordult.”¹¹ Goethe ezt jegyzi fel az epikus-romantikus vers keletkezéséről 1797-ben: „Én is magam részéről teljes tevékenységben éltem: A *Hermann és Dorothea* zsebkönyvben jelent meg, és hamarosan egy új, epikus-romantikus verset alkottam, [...] megírtam az új *Pausaniast*, és a *Növények átalakulását* elégikus formában, Schiller versenyzett velem, ő a *Búvár* versét adta. Tulajdonképpen sem éjjel sem nappal nem volt nyugalmunk, Schillert csak hajnalban látogatta meg az álom. A szenvedélyek minden formája mozgásban volt, a Xeniókkal egész Németországot megmozgattuk, ezt hangoztatta, mindenki ezen nevetett.”¹²

¹¹ „Vorgestern sprach ich unserm G ö t t e. O welch’ ein Mann ist das! Ich bekam Hermann und Dorothea zum Andenken.”

¹² *Annalen Biographische Einzelheiten; Annalesek, vagy Napi és évenkénti jegyzetek, „Pausanias”, „Metamorphose der Pflanzen”, Goethes Sämtliche Werke, Berlin: Tempel Verlag, 1963. XV. 52.*

1. kép. Goethe rajza Bredetzky Sámuel emlékkönyvében

A Goethével folytatott beszélgetéseket időben is behatárolhatjuk. Goethe a hexameteres eposzt 1796 szeptemberétől 1797. október 6-ig írta. Az eposz 1797 októberében jelent meg Vieweg 1798-ra kiadott zsebkönyvében. Az optimista, életigenlő mű azonnal lelkes fogadtatásra talált a kortársak között. Herder, Schelling, Alexander von Humboldt örömmel köszöntötte.¹³ Bredetzky *album amicorum*a viszonylag jó állapotban maradt ránk. Azonban néhány értékes bejegyzését – bizonyára ismert személyek kéziratát – kivágták a gyűjteményből. Ezek hajdani létéről csak az albumlapok papír-csonkjából tudunk következtetni. Feltehetőleg ezek lehettek az akkori weimari nagyok emléksorai. Goethe és Schiller mellett Wieland és Herder személyére gondolhatunk. A kézirat 85v lapján olvasható Christiane Wulpus személye ismeretlen lehetett az autográfok gyűjtői előtt. Az utána következő, Goethe stílusában készült rajz pedig nincs aláírva, így ez is megmaradt (1. kép). A rajz goethei eredete igazolható az Insel Verlag által közzétett Goethe rajzokkal összehasonlítva. A rajzon egy kutat látunk, melyet árnyékos fák vesznek körül. Vajon ott állt-e a Frauenplanon álló palota kertjében, vagy esetleg Weimar közelében állt a kerti háza mellett?

Bredetzky összeírta jénai naplójában az addig gyűjtött könyvei jegyzékét. A *Herman és Dorothea*ról a következőt jegyezte fel: „Ez a könyv tele van filozófiával és az erény tanításaival.” Még egy meglepő adat olvasható a könyvjegyzék-

¹³ Wilpert, Gero von: Goethe-Lexikon. Stuttgart: Kröner Verlag, 1998.

naplóban. A teológiát tanuló diák birtokában 4 kötet *Horen* is található, melyek vagy Goethe, vagy Schiller ajándékai lehettek az érdeklődő magyarországi diák számára.”¹⁴

2. kép. A Hercegi Mineralógiai Társaság oklevele Bredetzky Sámuel assessorrá választásáról, Goethe kézírásával, 1804.

A teológiát végzett Bredetzky 1798 áprilisában visszatért Magyarországra, és négy éven át a soproni evangélikus líceum alsó tagozatában, az elemi iskolában tanított. Emellett folytatta hazai mineralógiai kutatásait. Ebben a témakörben jelent meg 1801-ben Sopronban német nyelvű topográfiai zsebkönyve. Amikor Sopronban tanítani kezdett, hamarosan megkapta az „Erdő és Vadászattudományi Társaság” oklevelét, mely azt tanúsítja, hogy „kiváló természeti ismeretei alapján” taggá választották. Emelkedő pályáján ezt néhány éves bécsi lelkeszi szolgálat követte. Ezután jöttek a galíciai évei. Azonban most sem felejtették el az ifjat Weimárban. Ezt bizonyítja a Hercegi Mineralógiai Társaság 1804-es diplomája, melyet külső ülnökké (assessorrá) választása alkalmával kapott (2. kép). Ezt az okmányt Goethe saját kezűleg állította ki. Az oklevél szépen megformált, rajzos nyomtatvány, „a földalatti istenek” Vulcanus és Neptunus ábrázolásával. Goethe saját kezű kézírása tanúsítja, hogy a mester is fontosnak tartotta Bredetzky kutatásait. Bredetzky már Galíciában

¹⁴ A Bredetzky-féle hagyaték jegyzéke szerint Tag-Buch in Jena von 17. April bis März 1797. Kijegyzések olvasmányokból, Goethe, Schiller, Rousseau és mások műveiből. EOL.

tevékenykedett, amikor aggódva kérdezte Glatz barátját, vajon emlékezik-e rá Goethe, mert szívesen küldene neki az újabb zsebkönyveiből.

Kis János Superintendens' *Emlékezései életéből* című emlékiratában hiteles képet rajzolt a jénai egyetemi éveiről.¹⁵ „Reinhold, Kant' egyik legbuzgóbb 's legügyesebb követője, kellemes előadásával, mely a' legmélyebb bölcselkedési fejtegetést is érthetővé tévé, minden tanító társait felülhaladta. [...] megengedé, hogy né-mellyekkel együtt estvénkint vacsorásakor szabadon hozzá meheték, 's beszélgetésében részesülheték. Illyenkor [...] olly dolgokat is tanulhattam tőle, melyekről leczkéiben nem szólhatott.” Goethe is megbecsüléssel szólt szinte egyidejűleg írt feljegyzésében 1797-ben az egyetem professzorairól: „A jénai egyetem virágzása a csúcán állt; a tehetséges emberek együttműködése, és a szerencsés körülmények megérdemlik a leghűségesebb, a legéletrevalóbb bemutatást. Fichte a Tudománytan új ábrázolását adta a *Philosophisches Journal*ban. Woltmann érdekessé tette működését, a legszebb reményekre jogosított fel. Jelen voltak a Humboldt testvérek, és minden, ami a Természethez tartozott, filozófiai és tudományos megfogalmazást kapott.”¹⁶

A szerény Kis János teológus 1792–1793-ban meg sem próbálkozott azzal, hogy a weimari kiválóságok ismeretségét keresse. Annál inkább törekedtek erre diáktársai: „A' szomszéd weimárbeli nagy tekintetű írók pedig minden lépten nyomon genuszok gyanánt kérésérenek 's lelkesíténe; noha őket csak távolról láttam 's személyes látogatásoktól a' csaknem imádásig menő tisztelet, mellyel munkáik után irántok viseltetem, annyival is inkább visszatartóztata, mivel a' tanulók közül különben is igen sokan ostromolták látogatásaikkal házaikat.”¹⁷

Lakos János Schiller iránti lelkesedése töretlen maradt, akár csak a jénai diákoké: „Schiller' verseit minden jobb készületű ifjak bámulva olvasták, 's maga iránt tudományos tekintetben olyan hódolat érzés uralkodott közöttök, millyen jó polgárok között jeles fejedelmök iránt uralkodni szokott; csudálták érdemeit, de személyéhez bizonyos félelemmel és tartózkodással közeledtek.”¹⁸

Kis 1791-ben kezdte el németországi tanulmányait, Lakos pedig 1793-ban lépett a katonai pályára. Kis és Lakos éveken át nem találkozott. Kis először Győrben tanárként tevékenykedett, 1799-től Kővágóörsön lelkész. A szomszéd faluban Lakos édesapja, Lakos Ádám volt a senior lelkész. Az ifjú Lakos 1799-ben már hadnagyi rangban látogatott haza. A két barát újra találkozott: „Lakos [Kapolcson] szüleinél néhány heteket töltött; 's minthogy ezeknek a' kővágó-örsi hegyen egy szép szőlőjük volt' s azt gyakran meglátogatták, sokszor részesültem barátságos látogatásában [...] beszélgetésünk legtöbbször a' magyar irodalmat tárgyazta, tüzeltük egymást annak szeretetére 's reá nézve fiatal tűzünkkel sok

¹⁵ Kis János: *Emlékezései életéből*. Sopron, 1845. 114–115. (Kis 1845.).

¹⁶ Goethes *Sämtliche Werke* i.m., *Annalen, biographische Einzelheiten*. *Annalesek, vagy napi és évenkénti feljegyzések*. Bd. XV. 52.

¹⁷ Kis 1845, 115.

¹⁸ Kis 1845, 114.

szép tündér várakat építettünk [...] sőt a' velek pályázásra is egymást serkentettük.”¹⁹

Lakos már az örnagyi rangot is elérte, de még mindig irodalmi terveket ápol. 1815-ben egy regény kéziratán dolgozott, tudjuk meg Kis János egyik Kazinczynak írt leveléből: „Báró Major Lakos [...] igen reám bízta, hogy nevével köszöntselek. Ő nem sokára egy munkával akar a' Magyar Publikum eleibe lépni, melly amint mondotta, román forma köntösben de nem tulajdonképen Románban Olasz Országi emlékezeteket foglal magában. [...] tsak azt látom az imitt amott futva forгатásból, hogy Székfalvi Lajos és Biondini Marietta fognak a' Fő személyek lenni. A' kinyomtatás előtt veled is fogja közölni.”²⁰ A *vándor szün-órái* azonban 25 éves késéssel, szerzője neve nélkül, csak 1839-ben jelent meg Pesten. Nem tévedünk, ha a nagy késedelem okát Kazinczy és híve, Döbrentei Gábor javítgatásaiban sejtjük. Marietta Biondini Lakos regényében operaénekes. A főszereplők történetében Goethe: *Wilhelm Meister tanulóévei*hez hasonló vonások, jelenetek találhatók. Lakos – vagy az átdolgozók megfogalmazásában – Goethe *Iphigenia* című drámáját is Marietta vitte színre, aki olyan ruhában adta elő szerepét, amit a híres költő még híresebb drámája sugallt. A *vándor szün-órái* éppúgy színházi regény és egyben fejlődésregény, mint a *Wilhelm Meister*.

Valkó György, a magyar Goethe-kapcsolatok jeles kutatója úgy véli, hogy egyetlen személyiséget kell ezen keresésekor említeni, Franz Schedelt, közismertebb nevén Toldi Ferenc irodalomtörténészt. A Goethe- és Schiller-rajongók névsorát azonban Bredetzky és Lakos nevével feltétlenül ki kell egészíteni. Rajtuk kívül a Goethe-tisztelő soproni fiatalok névsorát még egy névvel, Leopold Petzével is gyarapíthatjuk.

A nevét Petz Gedeon germanista jegyezte fel „Goethe kapcsolatai Magyarországgal” című tanulmányában. A tudós nagyapja volt ő, ugyancsak jénai teológus. Leopold Petz evangélikus lelkész polihisztor volt, akinek kitűnő német verseiről többen is írtak emlékezetes tanulmányokat. Goethe a pedagógus személyéhez fűződő bizalmat jegyzi fel 1815-ben Jénában az ifjú teológus emlékkönyvébe fontos követelményként:

„Vertrauen verdiene der Lehrer, der Schüler hege es.”

Jena d (en) 13. Dec. Goethe²¹

„Érdemelje meg a bizalmat a tanító, a diákja ápolja ezt!”

Leopold Petz valóban tanított Győrben, lelkész is volt a Vas megyei Szalónakon, majd Sopronban. Korának jeles, német nyelven író hazai költője. A *Deutsch-Ungarische Heimatblätter* 1932-es Goethe-számában ezt a magartartási

¹⁹ Kis 1845. 197.

²⁰ Kaz. Lev. XV. 419.: Kis János Kazinczynak. Sopron, 1815. február 27.

²¹ Petz, *Gideon*: Goethes Beziehungen zu Ungarn. *Deutsch-Ungarische Heimatblätter* 4. (1932), 95–118.

szabályt sugalló goethei tanácsot az unoka tanulmányában Goethe kézírásában hasonmásban is olvashatjuk. Vajon megmaradt-e napjainkig is ez a fontos bölcsességet sugalló kézirat? Hol lehet Leopold Petz *album amicorum*?

CSISZÁR ATTILA | Ismeretlen (?) barokk szobor
Kapuváron

Csatkai Endre 1956-ban megjelent műemléki topográfiájából¹ sajnálatosan kimaradt a Rábaköz egyik legrégebbi szobrászati emléke, a kapuvári Ecce Homo-szobor² (1. kép).

¹ Csatkai Endre–Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1956². 538–540.

² Népi neve *Búsuló Isten*, *Kucorgó Isten*.

1. kép. A kapuvári Ecce Homo-szobor, 2009.

Az 1691-ben készült, méltatlanul elfeledett alkotásra a Rábaközi Múzeum akkori igazgatója, Faragó Sándor hívta fel a figyelmet.³ Cikkében közli a szobor rövid műleírását, valamint az elrontottnak vélt latin nyelvű feliratok egy rövid részletét. Megemlíti a környéken (Nagylózs, 1650; Hidegség, 1687; Fertőboz, 18. század második fele) található hasonló alkotásokat, azonban a szobor (műrészleteit tekintve) legközelebbi analógiájáról, a sárvári Krisztus-szoborról⁴ (2. kép) nem tesz

³ Faragó Sándor: Ismeretlen barokk szobor Kapuvár határában. SSz. 16. (1962), 363–364.

⁴ Draskovich Pál örököse, Draskovich Ádám 1695-ben a sárvári uradalom ráeső részét örökjogon eladta Esterházy Pálnak, aki akkorra már a másik részt is megszerezte Draskovich Pál özvegyétől. Esterházy Pál azonban nem sokáig volt Sárvár földesura. 1703-ban Draskovich Ádám és neje, Erbeville Borbála visszavásárolták az uradalmat (*Juhász Lajos*: Sárvár mezőváros viszálya a Draskovich grófokkal. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére. Budapest, 1937. 288–289; *Sinkovics István*: A mezőváros harca az uradalommal. In: Sárvár története. Sárvár, 2000. 221. [Magyar millennium 2000.] [a továbbiakban: Sárvár története 2000]). Gayer Mátyás az Esterházy család tisztartójaként

említést. Az utóbbi évek levéltári kutatásai során a szobor történetére vonatkozó adatok kerültek napvilágra, továbbá talapzatának feliratait is sikerült lefordítani,⁵ ami indokoltá teszi, hogy ismét foglalkozzunk a témával.

2. kép. A sárosvári Ecce Homo-szobor, 2009.

A német területről indult hitújítás hatása az 1520-as évektől jelentkezett hazánkban. Az ország főurai közül egyre többen kerültek kapcsolatba a főként szerzetesek és világi papok által terjesztett új tanításokkal. Sopron megye leghatalmasabb földesura, Nádasdy Tamás kevéssel az ágostai hitvallás (*Confessio Augustana*) felolvasása és az augsburgi vallásbéke (1530) után sárosvári udvarába

1691-ben Kapuváron, majd 1701-ben Sárosváron állítottott egy-egy szobrot. A két alkotás feltehetően egyazon kőfaragóműhely munkája. A sárosvári szoborról lásd: *Ernecz Ignác*: Tekintetes Sárosvár Szabad Város. Honismereti Híradó [Sárosvár], 5 (1974), 2. sz., 28; *Varga Mária*: A sárosvári Szent László-templom. Sárosvár, 1997. 70–71; *Dabóczi Dénes*: Sárosvár műemlékei és műemlék jellegű épületei. In. Sárosvár története 2000. 491–511., különösen: 497.

⁵ A latin szövegek rajza és értelmezése Kovács Zsóka munkája.

fogadta a reformáció első nagyhatású magyar terjesztőit, Sylvester Jánost és Dévai Bíró Mátyást. Birtokain a 16. század közepétől sorra tűntek fel az új tanokat hirdető prédikátorok. Nádasdy Tamás halála (1562) után protestáns szellemben nevelt fia, (II.) Ferenc támogatásával az evangélikus egyház kiépítette szervezetét, és 1576-ban megalapította a Sopron megyét is magában foglaló dunántúli egyházkerületét.⁶ Az 1570-es évek adóösszeírásai szerint a környék falvainak nagy részében katolikus plébános helyett evangélikus lelkészek látták el az isteni szolgálatot. A római katolikus egyház híveinek nagy részét elveszítette. Az 1580-as évekre Sopron vármegye lakossága jórészt protestánssá vált.

1643-ban (III.) Nádasdy Ferenc katolizált, és vele együtt a hatalmas Nádasdy domínium is visszatért a katolikus egyház kebelébe. Szinte azonnal megindult a protestáns lelkészek üldözése, a templomok, iskolák, temetők visszavétele. A lakosság áttérése azonban még évtizedekig eltartott.⁷

Az államvallássá lett katolicizmus térhódításával az egyházi építészet is virágkorát élte. Ebben a korszakban, 1680-ban került sor Kapuváron az első favázás, feltehetően tapasztott sövényfalú imaház felépítésére,⁸ a plébánia megalapítására, majd néhány évtizeddel később, 1718-ban az első „kötemplom” felszentelésére.⁹

A korra jellemző vallási türelmetlenség léghőre feltehetően sokakat arra indított, hogy anyagi erejüktől függően a katolikus egyházhoz való hűségének látható tanújelét adják. A nagyszabású egyházi épületek mellett megnőtt a szerényebb, fából vagy kőből emelt szakrális emlékek száma. A járványok, árvizek, embert és jószágot megtizedelő veszedelmek gyakran voltak inspirálói egyéni vagy közösségi fogadalmaknak, amelyeket szintén kápolnák építtetése, út menti szobrok és keresztek állíttatása követett. Ezen emlékek sorába tartozik a kapuvári Ecce Homo-szobor is, amely 1691-es felállításától a 19. század második feléig a mezőváros piacán, a vár előtti Nepomuki Szent János-szobor közelében

⁶ Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története I–II. köt. Sopron, 1924, 56; Mollay Károly: Sopron vármegye vázlatos története. In: Csatkai–Dercsényi (szerk.) 1956. 72–73; Péter Katalin: A reformáció és a művelődés a 16. században. In: Magyarország története 1526–1686 (főszerk.: Pach Zsigmond Pál), 3/1. köt. Budapest, 1985. 506–514.

⁷ 1671-ben a Wesselényi féle összesküvésben részes Nádasdy Ferencet fej- és jószágvesztésre ítélték, kapuvári uradalma előbb kamarai kezelésbe, majd 1683-ban az udvarhú és buzgó katolikus Esterházy Pál nádor birtokába került.

⁸ A forrásokban „mísemendő ház”. Magyar Országos Levéltár, P108. Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Rep.65. Fasc.9. Kapuvár mezőváros urbárium, 1680.

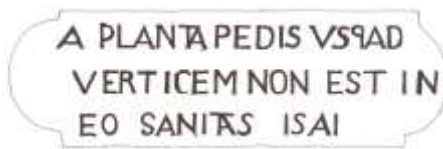
⁹ Győregyházmegyei Levéltár, Győri Püspöki Levéltár [=ELGyPL], Canonicae Visitationes, Kapuvár, 1697.

állt.¹⁰ Állíttatója, Gayer Mátyás provizor (tisztartó) és egy ismeretlen, György keresztnevű férfi.¹¹

A tagolt talapzaton álló pillér három oldalán Krisztus kízzatásának eszközei (Arma Christi), a pilléren a mezítelen, töviskoronás Krisztus ülő alakja látható. A talapzat vésett, majd feketével festett latin nyelvű feliratai sok ligatúrát tartalmaznak, a központozás hiányzik. Több esetben hiányzik a szóköz, és a helyszűke miatt előfordul a fele méretű betűvel vésett sorvég is. A betűk kvadrátbetűk, a Q sajátos, fordított P formájú. Néhány betű lekopott, nem festették át, a ligatúrák miatt több helyen hibás az átfestés. Mindegyik idézet a Vulgátából való.¹²

Előnézet:

A PLANTA PEDIS
VSQVAD
VERTICEM NON EST IN
EO SANITAS ISAI¹³

3. kép. Az előző oldal felső feliratmezeje (12x34 cm)

„A planta pedis usque ad verticem, non est in eo sanitas.”

„Tetőtől talpig sehol sem ép.” (Ézsaiás 1.6.) (3. kép)

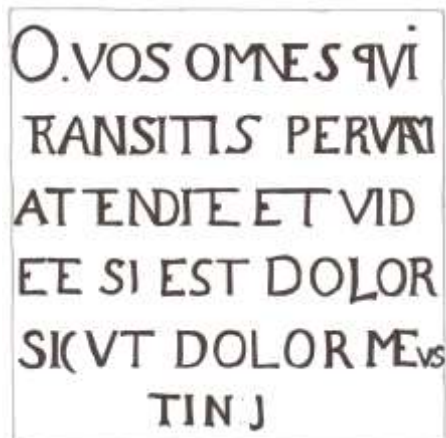
¹⁰ „Non procul a statua S. Joannis est altera lapidea Xti Salvatoris” (ELGyPL, Canonicae Visitationes, Kapuvár, 1830.) A következő, 1873. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv még e helyen említi. Későbbi helyére, az Osliba vezető mai országút mellé feltehetően a 19. század végén került. Az idők során erősen megrongálódott szobrot az 1985-ben elvégzett renoválás után a nagytemplom mellett állították fel újra.

¹¹ A néphagyomány szerint állíttatója „...ollan fillikeny vót a feleségire, hogy agyonverte. Ott meghót. És annak a tisztületire áll ott a kucorgó isten. Esz még a régi öregek mondták” (Csik Mária orsolyita apáca közlése, 1992.).

¹² A Vulgata szövegrészeket ld: [www. biblegateway.com](http://www.biblegateway.com); az idézetek fordítását a következő magyar Biblia-kiadásból vettem: Biblia. Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1976.)

¹³ VSQVAD = usque ad; A feliratban lévő ligatúrák: TA, QVA, TA.

O. VOS OMNES QVI
TRANSITIS PER VIAM
ATTENDITE ET VID
ETE SI EST DOLOR
SICVT DOLOR MEVS
TIN J¹⁴

4. kép. Az elülső oldal alsó feliratmezeje (36x37 cm)

„O vos omnes, qui transitis per viam, attendite et videte: si est dolor similis sicut dolor meus?”

„Ó, ti mindnyájan, akik erre jártok az úton, nézzetek ide és lássátok: van-e oly fájdalom, mint az én fájdalmam?” (Jeremiás siralmi 1.12.) (4. kép)

A szobor bal oldalán:

NVM QVID REDDITVR
PROBONO MALVM
IERI 18.¹⁵

5. kép. A bal oldal felső feliratmezeje (12x34 cm)

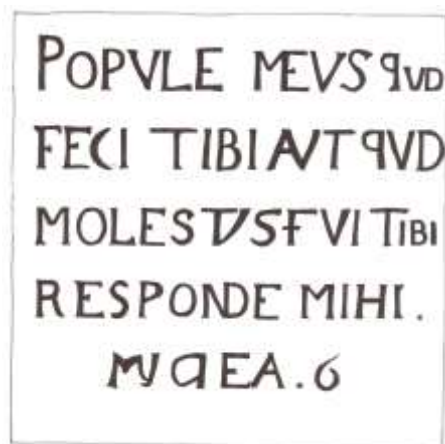
„Numquid redditur pro bono malum?”

„Vajon rosszal szokás-e fizetni a jóért?” (Jeremiás 18.20.) (5. kép)

¹⁴ Ligatúrák: MN, TR, IAM, TE, ME.

¹⁵ PROBONO = pro bono

POPULE MEUS QVD
FECI TIBI AVT QVD
MOLESTVS FVI TIBI
RESPONDE MIHI.
MYCEA. 6¹⁶

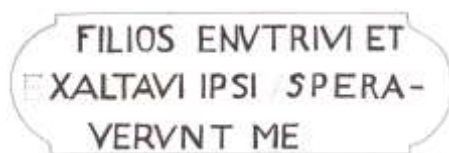
6. kép. A bal oldal alsó feliratmezeje (36x37 cm)

„Popule meus, quid feci tibi, aut quid molestus fui tibi? Responde mihi.”
„Népem! Mit vétettem neked? Mi eshetett nehezedre? Felelj nekem!” (Mikeás 6.3.)
(6. kép)

¹⁶ Ligatúrák: ME, A, QVD = quid, TV, ND; az alsó sorban az A betűnek csak a bal oldali szára látszik.

Jobb oldal:

FILIOS ENVTRIVI ET
XALTAVI IPSI SPERA-
VERVNT ME¹⁷

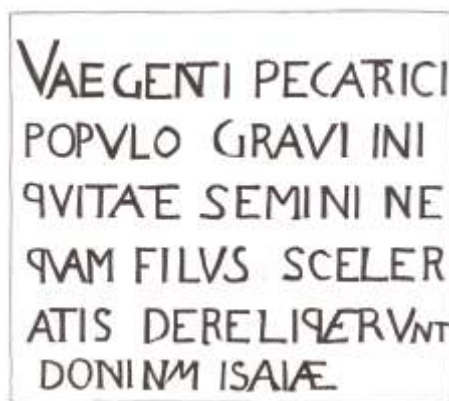

7. kép. A jobb oldal felső feliratmezeje (12x34 cm)

„Filius enutrivi, et exaltavi; ipsi autem spreverunt me.”

„Fiakat neveltem, és naggyá tettem őket, ők mégis hűtlenné váltak.” (Ézsaiás 1.2.)
(7. kép)

VAE GENTI PECCATRICI
POPVLO GRAVI INI
QVITAE SEMINI NE
QVAM FILVS SCELER
ATIS DERELIQVERVNT
DONINVM ISAIÆ¹⁸

8. kép. A jobb oldal alsó feliratmezeje (36x37 cm)

„Vae genti peccatrici, populo gravi iniquitate, semini nequam, filiis sceleratis!
Deliquerunt Dominum!”

„Lám, a bűnös nemzet, a gonoszsággal terhelt nép! Gonosztevők nemzedéke,
elvetemült fiak! Elhagyták az Urat.” (Ézsaiás 1.4.) (8. kép)

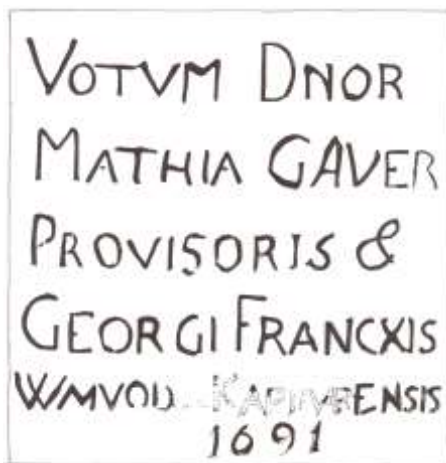
¹⁷ A 2. sor elején az E betű törlődött, de a nyomai halványan látszanak; a sor második felében szövegromlás látható, az eredeti betűk nagyon halványan látszanak: a jelenleg látható „speraverunt me”: „reménykednek bennem” helyett álltak eredetileg az „autem spreverunt me” „megvetettek engem” szavak.

¹⁸ Ligatúrák: NT, TR, TE, VA, QVE, NVM, AE. Szövegromlás a negyedik sorban: FILVS helyett FILIIS (vagy FILYS), és az utolsó sorban: DOMINVM helyett DONINVM állt.

Hátsó oldal:

A felső mezőben nincs felirat.

VOTVM DNOR
MATHIA GAVER
PROVISORIS &
GEORGI FRANXCIS
WMVOD
KAPUVARENSIS
1691

9. kép. A hátsó oldal alsó feliratmezeje (36x37 cm)

Valószínűleg:

Votum d[omi]nor[um] Mathia[e] Gayer¹⁹ provisoris et Georgi[i] Franc[...]
Kapuvarensis 1691.

Gayer Mátyás provizor és kapuvári [...] György urak fogadalmi ajándéka [...] 1691. (9. kép)

¹⁹ A sárvári szobor talapzatán ugyanazok a szövegek szerepelnek, mint a kapuvárin, ugyanolyan párosítással, kevesebb ligatúrával, és más, de hasonló jellegű átfestési betűhibákkal, az állítató neve azonban itt feltehetőleg helyesen: Matthias Gayer, tehát Gayer Mátyás és nem „Gaver”, ahogy a kapuvárin látszik. Votum domini Matthiae Gayer Provisoris Sarvariensis et consortis suae Elisabethae Szundi ...rem Salvatoris Sui Domini Jesu Christi Anno 1701 Gayer Mátyás sárvári provizor és felesége, Szundi Erzsébet fogadalmi ajándéka Megváltójuknak, az Úr Jézus Krisztusnak [tiszteletére], 1701-ben.

Több évre visszanyúló előzményeket követően egy éve Sopron városa és Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata megállapodást kötött arról, hogy a Fő tér 5. alatti ún. Megye-alsó raktárrészt, ami a volt megyeháza megépítése óta irattárként szolgált, okmányiroda céljaira átadja ingyenes használatra Sopron városának. A város ennek fejében, a kieső raktár pótlására, a Soproni Levéltár rendelkezésére bocsátja a Dorffmaister és a Jégverem utca sarkán álló egykori Szent Mihály Római Katolikus Elemi Fiúiskola épületét (1. kép).

1. kép. A Jégverem utcai iskola épülete.

A csere szakmai szempontú vizsgálata, maga a költözés nem ennek a rövid írásnak a tárgya, ez alkalommal az épülettörténeti, valamint a hozzá kapcsolódó egyház- és iskolatörténeti vonatkozások kerülnek terítékre. A kutatások elkezdésekor annyit tudtam, hogy az épület a múlt század végétől egy magánszemély, dr. Szemerédy László műgyűjtő kezén volt, tőle vásárolta meg a város, hogy német közösségi házat alakítson ki benne a német kisebbségi önkormányzattal összefogva. Miután ez a terv nem valósult meg, az épület évekig elhagyatottan állt. A hajléktalanok több alkalommal feltörték.

Fűtésrendszerét és a vizesblokkokat megrongálták, tönkretették, az elfagyás miatt vízkárt szenvedett, méltatlan állapotba került. Az egykori iskola sorsának megnyugtató rendezése mindenképpen szükséges volt, mivel a tehetséges építész, Handler Nándor egyik utolsó alkotása, Sopron szép, városképi jelentőségű épülete.

A kutatás kezdetén a következő kérdések vártak megválaszolásra: Hogyan került sor az építkezésre, meddig folyt itt tanítás? Milyen tulajdonosváltások voltak? A válaszok keresése során egyre többet tudtam meg a város katolikus iskolatörténetéről, ebben a Konvent szerepéről, az építkezés körülményeiről, a Handler építészdinasztiáról és épületeikről a városban.

Az iskola jogelődjének a története hosszú évszázadokra nyúlik vissza. A 14. századtól, a világi értelmiség iránti igény növekedésével egyre nagyobb számban jöttek létre a városi plébániai iskolák, közülük az egyik legjelentősebb éppen Sopronban. Ez az iskola néhány lépésnyire volt az általunk tárgyalt épülettől, a régi plébánia közelében. Házi Jenő a Dorffmaister utca és Halász utca sarkára, Mollay Károly a Szent Mihály utca 8. szám alá helyezte el. Az iskolához kert is tartozott, aminek a helyén ma a Steiger-féle sírköves műhely áll.¹ A kegyúri jogokat a város gyakorolta, így a reformáció térnyerésével felügyeletük a mindenkori politikai helyzettől függött. A Szent Mihály-iskola 1659-ben került végleg vissza a katolikusok kezére, akik 1707-ben nyitották meg második iskolájukat a húsboltok felett, a mai Lábasházban. A tanító fizetésére a számadások ettől az évtől kezdve évi 20 forintot különítettek el. Pár évvel később, 1716-ban kezdte meg működését harmadik iskolájuk, a „szegények iskolája”, ahol magyarul tanítottak. Fenntartója a konvent, azaz egyházközség volt, tandíjat itt nem kellett fizetni.²

Az állam elsőként Mária Terézia személyében vállalt részt az oktatásban, aki tanügyi rendeletei (*Ratio Educationis*) révén szabályozta és foglalta rendszerbe az iskolaügyet. Az első és legismertebb közülük az 1777. évi Ratio volt, amely a közoktatást állami feladattá tette, és a városokat az elemi iskolák mellett négy osztályos normáliskolák fenntartására kötelezte. Sopron a Fegyvertár utcában állította fel 1777-ben saját normáliskoláját.³ A lábasházi és a szegények iskolája megszűnt, a Szent Mihály iskolát falusi jellegű normáliskolává alakították át, két osztállyal. Itt 1855-ben az egyik osztályban már lányok is tanultak, akik mellé külön kézimunka-tanárnőt alkalmaztak.⁴ Ez érdekes adalék, mivel a lányok iskoláztatása egyébként az 1746-ban a városban letelepedett orsolyita apácák kezében volt.⁵

1857-ben, miután a Fegyvertár utcai épületet kinőtték, a város 62 000 ft költséggel új iskolaépületet emelt, a mai Széchenyi Gimnázium épületét. Itt

¹ Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete. Sopron, 1939, 235., Mollay Károly: Középkori háztörténet és várostörténet. 1. rész. SSz. 43. (1989), 23.

² Bán János – Kovács József László.: A Soproni Katolikus Konvent története 1625–2000. Szerk.: Kovács József László. Sopron, 2000. 29 (=Bán – Kovács 2000).

³ Környei Attila: Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50. (1996), 193–194. (=Környei 1996). Az iskoláról részletesebben: Csatai Endre: Amikor Sopronban a fegyvertárból iskolát csináltak. Sopronvármegye, 1925. május 1. Itt szeretném megköszönni Németh Ildikónak, hogy a cikkre felhívta a figyelmemet, továbbá azt is, hogy önzetlenül segített iskolatörténeti tájékozódásomban.

⁴ Bán – Kovács 2000. 37.

⁵ Sági Éva: A soproni Szent Orsolya Iskola története. SSz. 61. (2007), 23–39, különösen 23–25.

helyezték el a négy, majd öt osztályos népiskolát, a Simor püspök által létesített katolikus tanítóképzőt, az 1851-ben felállított négy osztályos vasárnapi iskolát, valamint a kétszintű katolikus alreáliskolát. Utóbbit 1865-ben felekezeti köznevelési nyilvántartották. A többi a város kegyurasága alatt, de jellegében katolikus iskolaként működött. Közös igazgatásukat egyházi személy, többnyire a városplébános látta el 1871-ig.⁶

A kiegyezést követően az Eötvös József nevéhez kapcsolódó 1868. évi XXXVIII. tv. határozta meg az elemi népiskolákkal szembeni legfontosabb követelményeket.⁷ A törvény állami felügyelet alá vonta a népoktatást, ugyanakkor az iskolák működtetése terén a teljes szabadság elvét érvényesítette, azaz az általa megszabott módon az állam mellett hitfelekezetek, társulatok, községek és egyének is létrehozhattak és működtethettek népiskolai tanintézeteket. Iskolakötelezettséget 6-12 éves kor között írt elő, és a tovább nem tanulók számára 15 éves korukig ismétlő iskolát.

Az iskolák irányítása Sopronban a város által kiállított, evangélikus tagokkal is bíró iskolaszék kezébe került, ami a katolikusokat érzékenyen érintette. Ugyanakkor Sopron a közben négyosztályossá fejlődő alreált főreáliskolává kívánta fejleszteni, amihez felajánlotta az 1857-ben katolikus iskolaként telekkönyvezett épületet. Egyben kötelezte magát, hogy ennek fejében a Színház téren álló kaszárnya-kaszinót 15 éven belül iskolává alakítja át. Addig a katolikus elemi a reáliskolában maradhatott, a képző pedig az Új utcai püspökházba került.⁸ A költözésre végül 34 évvel később, 1891 végén került sor.⁹

Változást jelentett az iskolák sorsában és felügyeletében, hogy 1875-ben a Katolikus Konvent a felekezeti érdekek hatékonyabb képviselőjére új vezetőséggel és alapszabályzattal átalakult. Elnöke Schwartz Miklós ügyvéd, alelnöke a rövidesen városplébánossá is megválasztott Póda Endre lett, akik a katolikus iskolák kegyúri jogának átadását kérték. Ezt a város megtagadta, de adminisztrálásukat, vagyis a tényleges vezetést mégis átengedte a konventnek, amely saját iskolaszéket alakított, és a várostól átvett Hahnenkamp József igazgatóval együttműködve hozzájárult a fejlesztésekhez. 1876-ban külön katolikus ismétlő iskola létesítését határozták el, amelyhez 1877-ben a reáliskola igazgatója biztosított vasárnaponként tantermetet. Az elemi iskolák számára Zalka János püspök katolikus iskolai rendtartást küldött, 1877-től ez határozta meg a működtetés alapelveit. A várostól átvett tanítók a püspöktől kaptak új kinevezést, az iskolák egyházi tanfelügyelője az újonnan megválasztott városplébános lett. A belvárosi hatosztályos normáliskola, a három osztályos Szent Mihály iskola és az ismétlő egyaránt Hahnenkamp József igazgatása alatt állt. A lányok elemi és ismétlő iskoláját az orsolyiták vezették. Mivel a városi segély nem fedezte a fenntartás költségeit, 1879-ben a Konvent úgynevezett kultuszadó bevezetését határozta el, aminek a mértékét a városi egyenes adó 5 %-

⁶ Bán – Kovács 2000. 37–38.

⁷ *Németh Ildikó – Pátyi Gábor*: Sopron iskolaváros? Gondolatok a Sopron Monográfia számára készítendő iskolatörténeti áttekintés kapcsán. SSz. 61. (2007), 3–22, itt: 4–6.

⁸ Bán – Kovács 2000. 38.

⁹ Bán – Kovács 2000. 42–43.

ában határozta meg, a beszédére pedig 10 %-os részesedés fejében a városi adóhivatalt kérte fel. Erre a miniszteri jóváhagyás 1884-ben érkezett meg.

A lakosság növekedésével a tantermek zsúfoltsága nőtt. A belvárosban a reáliskola nem tudott több tantermet biztosítani, a Szent Mihály iskola is egyre szűkebbé vált. Mivel a minisztérium és a tanfelügyelőség mind jobban szorgalmazta a német mellett a magyar tannyelvűség bevezetését, a Konvent 1880 szeptemberében a négy alsó osztályban magyar nyelvű párhuzamos osztályokat állított fel, három új tanító és egy kiegészítő tanító alkalmazásával. Így amellet, hogy eleget tettek a felügyeleti szervek elvárásainak, a zsúfoltságot is csökkentették. A tantermek hiánya miatt azonban kétműszakos (délelőtti-délutáni) munkarendre kényszerültek, ami a tanórák megrövidítésével járt.

2. kép. A lépcsőház kovácsoltvas korlátja

Mivel a külvárosi iskola épületének állapota egyre romlott, Rózsa Károly tanfelügyelő sürgetésére egy új iskola építését határozták el. Többféle megoldás merült fel, a Rózsa utcai konventház, ahol egy ideig a gyűlésteremben tanítás is folyt, valamint az iskola mellett lévő ház megvétele. Végül arról döntöttek, hogy a városplébánia felett lévő cselédházat vásárolják meg, és annak a helyére építik fel az új iskolát. A vételre 1885-ben került sor. A kiírt tervpályázatot Handler Nándor építőmester nyerte el. A költségvetés 15 408 forintot tett ki. Az új épület 1887 tavaszára már elkészült, a tényleges építési költség 22 785 forint lett.¹⁰ A négy tágas tanteremhez tanítói szoba és szolgálati lakás tartozott. Érdekes momentum, hogy az egyik tantermet a fiúiskolában lányoknak szánták, annak bejáratát pedig külön, a mai Dorffmaister utca felől tervezték. (A nemek szerinti elkülönítés tehát olyannyira szigorú volt, hogy a lányoknak külön bejáratot terveztek, és a tantermet a közös terektől elkülönítették egy kis előtérrel. A lányok a tervrajz

¹⁰ Bán – Kovács 2000. 44–45.

alapján az alagsori mellékhelységeket használhatták.¹¹ Hogy valóban jártak-e lányok az iskolába, sajnos nem tudhatjuk, de valószínűsíti az a tény, hogy már 1855-ben is tudunk lány tanulókról a Szent Mihály iskolában.

A mai olvasó némi hitetlenkedéssel olvashatja, hogy az építési tervek engedélyezését 1886. április 7-én kérte Póda városplébános azzal, hogy a kivitelezést szeptember elsejére ígérték. A terveket Handler április 13-ával dátumozta, a város tisztviselőjének engedélyező aláírása ugyanott április 15-én kelt. A Városépítési és Szépészeti Bizottság elnöke, Printz Ferenc engedélyező aláírásának dátuma a csatolt jegyzőkönyvben április 17. Az építkezés befejezése az ígért őszi tavaszra csúszhatott, így a használatba vételi engedély megadása 1887. május 14-én kelt.¹²

Ejtsünk néhány szót magáról az épületről és annak tervezőjéről, a Handler építész-dinasztiáról: az édesapa, Handler József gyermekként költözött a nagyapával, Jakabbal Sopronba a 19. század elején, mellette sajátította el a mesterséget. Idővel a historizmus második soproni generációjának legtöbbet foglalkoztatott építőmestere lett. Az 1840-es évektől több jelentős megbízást kapott a belvárosban, elsősorban bérházak építésére. (Színház u. 23., Templom u. 16., Várkerület 104., 106.) Az 1850-es években készült el egyik legjelentősebb épülete, a Színház u. 8., az Ógabona térre néző homlokzattal.¹³ Fia, Nándor (1836–1888) 1857-től kapcsolódott be bizonyíthatóan a családi vállalkozásba, először rajzolóként, majd fokozatosan a tervezési munkákba is. A felelős kivitelező haláláig (1881) Handler József maradt. A tervek az 50-es évek közepétől jól látható kettősséget mutatnak. A konzervatívabb, klasszicista szerkesztés erőteljes, gotizáló-romantikus formálással párosult, ami már a fiú tervezői jelenlétére utal. Az épületek magas színvonalúak, harmonikusak. E korszak jellegzetes épülete a Széchenyi téri Horváth-ház (Széchenyi tér 19.), amelyen már megjelennek Handler Nándor későbbi építészetének egyes sajátosságai: a távolabbi építészeti kultúrák, az iszlám és a bizánci bizonyos stílusjegyei, valamint az angol késő gótika egyes elemei. A romantikus neogótika rugalmasan felhasználta a gyorsan terjedő új építőanyagokat és szerkezeteket, az öntöttvasat, acélt és fémlemezeket, a téglát és a sokszorosított homlokzati kerámiát, olykor az élénk színezést. Az építészek szakítottak a közép-rizalit kizárólagos alkalmazásával, helyette igen keskeny oldalrizalitokat terveztek.¹⁴

Handler Nándor tehát, aki valószínűleg külföldön szerzett diplomát, a romantikus historizmus jeles képviselője. Sok és szép építészeti feladatot kapott, amelyek megvalósításával túllépve a helyi léptéket a 19. századi magyar építészet élvonalában kaphat helyet. Egyházi épületei és lakóházai közül kiemelkedik az orsolyita templom és zárdaegyüttes, a Várkerület 72. és 74., 56., 77. lakóházai, a Templom u. 3. az evangélikus templommal szemben, a Russ-villa, a Szent György u. 20., a Deák tér 25. Az ő munkája a nagylócsi kastély. Katolikus körökkel jó kapcsolata volt, ezt bizonyítja, hogy jelentős számú egyházi épületet tervezett. A már említett Orsolya téri együttesen túl a Pozsonyi, ma Szent Mihály úti

¹¹ GYMSM SL IV.B.1403. Sopron Városi Tanács iratai 1872–1929. Acta politica et Oec. Fasc. XXIV. No. 8687.

¹² Uo.

¹³ *Winkler Gábor*: Sopron építésze a 19. században. Budapest, 1988. 69–78. (=Winkler 1988).

¹⁴ Uo. 79–85.

plébániaépületet, amely mellé háromlakásos zsellérház is épült, a Balfi út 1-3. alatti téglaborítású hatalmas konventépületet, a Jégverem utcai iskolát, végül a Táncsics utcai templomot, ami korai halálakor¹⁵ még nem készült el. Végigtekintve az utolsó évek termésén, szembeötlő a stílusazonosság és a díszítőelemek hasonlósága. Mindegyiknél látható a homlokzati téglá, a többszínű téglaburkolat és a mázas kerámia által nyújtott újfajta kifejezési lehetőségek kihasználása, a német téglagótika formajegyei, a félköríves és csúcsíves nyílások. A részben színes téglából kirakott középkori motívumok használata mértéktartó és harmonikus.

A konventépület egész homlokzatát téglaborítás fedi. Az épületek architektúrája célszerű és anyagszerű, következetes továbbfejlesztése Handler korábbi elképzeléseinek.¹⁶ Az iskola belső terei tágasak és rendkívül világosak, a déli fényben úszó, nagyvonalúan megtervezett lépcsőház az épület igazi díszé, egyben a gyermeksereg közlekedését tekintve praktikus, semmiképpen sem öncélú (2. kép). Szemet gyönyörködtető a Dorffmaister utcára néző „lányos kapu” feletti színes üvegablak, az oldalbejáratot díszítő kedves téglá és kerámia motívumok. Máig kibetűzhető a felirat: „Szt. Mihályról címz. rom. kath. Népiskola” (3. kép).

¹⁵ 52 évesen hunyt el.

¹⁶ Winkler 1988. 86–109.

3. kép. A Dorffmaister utcai bejárat

A tanfelügyelőség anyagában maradt fent 1935. október 4-i dátummal egy felmérés a konventiskolák épületeiről és ellátottságáról. Eszerint az iskola tanítási nyelve magyar-német, a tantermek száma négy. Nagyságuk 89,2, 76, 89,2 és 81, összesen 335,4 m². Az iskola vízvezetékekkel ellátott, kertje 570 m². Az osztályok létszáma háromszor 40, illetve 44, összesen 164 fő, ami azonban a ceruzás felülírás alapján 4-5 fővel változhatott. Az egyetlen tanítónő, Pekovits Leopoldina egyben a napközi otthon vezetője. A tanítók vitéz Tamásy Imre, Láng Mihály és Skerlán Gyula igazgató, akit – valószínűleg nyugdíjba vonulását követően – Radó Ferenc segédtanító váltott fel. Valamennyien kétnyelvűek voltak, Skerlán Gyula a horvát nyelvet is bírta.¹⁷

4. kép. A Petőfi téri egykori Szent Imre Iskola épülete

Visszatérve a katolikus egyházközség iskolaügyeire, a Színház, később Petőfi téri kaszárnya iskolává alakítására a várossal való megegyezést követően, 1889 februárjában írták ki a pályázatot, amit Wälder József, a város műszaki osztályának vezetője nyert el. Kilenc tanterem, egy tornaterem és egy díszterem került kialakításra Schármár János építőmester kivitelezésében. Az épület, a későbbi Szent Imre iskola 1891 őszére készült el, neoreneszánsz stílusban (4. kép). A teljes bekerülési költség 56.000 forintot tett ki. Így a katolikus elemi iskolák újonnan kialakított, jól felszerelt, korszerű iskolákban, jól fizetett, felkészült tanítókkal látták el feladataikat.¹⁸ 1886-ban egyébként a város 13 elemi iskolájában 64 tanteremben 68 tanító tanított 2771 gyermeket, az egy teremre eső létszám 48 fő, az egy tanítóra eső

¹⁷ GYMSM SL VI.501. Sopron Megyei Tanfelügyelőség iratai, limbus. A forrásra úgyszintén Németh Ildikó hívta fel a figyelmet, amit ezúton köszönök.

¹⁸ Bán – Kovács 2000. 42–47.

40 volt. Ezekkel a mutatókkal akkoriban Sopron országosan a legjobbak között szerepelt, ahogy az írni-olvasni tudásban és az iskolázottságban is.¹⁹ Ebben az eredményben még nem szerepelhetett a két hamarosan átadott katolikus iskolaépület, ami a mutatókat tovább javította. A 90-es évek közepére a Konvent óvodát is létesített a Voss-féle árvaház közelében.

További katolikus iskolaépítésre a 20. században került sor a Kurucdomb lábánál, a Szent Lénárd kereszt helyén. Az új, Szent Istvánról elnevezett öt tantermes iskolát 1931-ben nyitották meg. A Hárs György tervei alapján Balogh-Kováts Sándor városi főmérnök jóváhagyásával felépített iskola teljes bekerülési költsége 138 967 pengő volt (5. kép). A három fiúiskola a 20. században is közös irányítás alatt, a Konvent felügyelete alatt működött. Komoly változást a II. világháború hozott. A három intézmény 1945 őszén összevontan, a Szent Imre iskolában kezdte meg működését, 1946 szeptemberétől 1948 augusztusáig, az államosításig, katolikus általános iskolaként.²⁰

A Szent Mihály iskola 1945. október elsejétől az 1904-ben alapított Halász utcai polgári fiúiskola osztályainak adott otthont, mivel annak épületét az orosz katonaság foglalta el. A vidéki (A) osztályok délelőtt, a helybeli (B) osztályok délután látogatták. Miután az orosz mosoda kiköltözött, október végén a polgári iskola visszafoglalhatta saját épületét. Az államosítást követően Sopronban kilenc önálló általános iskola létesült. Az egykori Szent Mihály épületét a polgári utódjához, a Soproni II. sz. Petőfi Sándor Állami Általános Fiúiskolához csatolták, benne négy alsó tagozatos osztály működött.²¹

5. kép. Az egykori Szent István Iskola épülete

¹⁹ Környei 1996. 196–198.

²⁰ Bán – Kovács 2000. 69–70., Sopron város és vármegye tanintézeteinek iratai Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában 1707–1945 (1950). Repertórium. Szerk.: Németh Ildikó. Sopron, 2007. 180.

²¹ 100 éves az iskola. A soproni Petőfi Sándor Általános iskola jubileumi kiadványa 1904–2004. Szerk.: Kovacsics Miklósné. Sopron, 2004. 14–15. (= 100 éves 2004.).

A rendszerváltást követően a Konvent kísérletet tett az egykori katolikus iskolák újbóli átvételére. Horváth István konventelnök 1990. november 16-án kelt levelében kérte az akkori polgármestertől, Hirschler Rezsőtől átadásukat. Az 1991/1992. tanévre a kurucdombit és a Jégverem utcait, a Petőfi térit pedig egy későbbi, lehetséges időpontban. A decemberi válaszlevélben a polgármester jó szándékáról és a megoldandó kérdésekről tudósította az elnököt.²² Végül a katolikus oktatás a Szent Orsolya rendi és a kurucdombi iskolákban valósult meg. Utóbbi önálló működése néhány év elteltével megszűnt,²³ a Jégverem utca továbbra is a Halász utcai Petőfi Sándor Általános Iskolánál maradt. 1996-ban a Halász utcai iskolában komoly átalakításokra, felújításra, fűtés-korszerűsítésre került sor, a tetőteret is beépítették.²⁴ Valószínűleg ennek, és a gyaníthatóan csökkenő gyermeklétszámnak köszönhetően ebben az évben szűnt meg a tanítás 109 év után a Jégverem utcában. Elhalt a gyermekzsivaj a Pflasteren, véget ért egy fejezet, ami a plébániai iskolától a Szent Mihályhoz címzett r. kat. elemi fiúiskoláig vezetett.

SZÉKELY ZOLTÁN

A soproni Katolikus
Egyházművészeti Gyűjtemény

Sopron középkori egyházművészetének monumentális emlékei Magyarországon ritka szerencsével vészelték át a történelem viharait: a 13–15. század között emelt templomok, kápolnák és út menti keresztek többsége – még ha átalakítva – ma is áll. A bőséges írott forrásoknak köszönhetően jól ismerjük a vallásos élet gazdagságát is, amelynek e szakrális építmények adták térbeli keretét. Am tárgyi emlékei szinte alig maradtak: az oltárok festményeikkel és szobraikkal, a liturgia méltóságát emelő drága ötvösművek és ruhák áldozatul estek a folyamatos háborúk és a reformáció pusztításainak. A katolikus újjászületés a 17. század második felében érte el a várost: a jezsuiták (1635), a domonkosok (1674) és az orsolyiták (1746) letelepedése nyomán új templomok épültek és a régieket is immáron a barokk jegyében korszerűsítették. Sopron ezzel a Dunántúl barokk művészetének egyik meghatározó központjává vált: az idegenből jött művészek mellett hamarosan megjelentek a helyi mesterek is, akik közül Dorffmaister István (1729–1797) és Schaller István (1708–1779) a 18. századi festészet fontos alakjaivá lettek.

A barokk kor egyházművészeti hagyatéka sem maradt ránk azonban sértetlenül. Először az 1780-as években a II. József-féle egyházpolitikai intézkedések tizedelték meg a műtárgyállományt: a feloszlott rendek ingóságait elérverezték, miként a betiltott kegyképkultuszhoz kapcsolódó votívtárgyakat is. Majd a 19. század második felében az ún. „stílszerű” felújítások okoztak nehezen

²² Bán – Kovács 2000, 142.

²³ Épülete azóta üresen áll.

²⁴ 100 éves 2004. 21.

felbecsülhető károkat, amelyek során az évszázados barokk berendezés alkotásait középkori minták nyomán készült vagy gyártott darabokkal váltották fel. A kommunista rezsim 1950-ben újólag feloszlatta a szerzetesrendeket: a kolostorok és zárdák műkincseinek megmentésében *Csatkai Endre* múzeumigazgató, Sopron művészetének kiváló kutatója szerzett elévülhetetlen érdemeket.

1970-ben merült fel az ötlet, hogy a múzeumi raktárakba került alkotásokból, kiegészítve azokat soproni és Sopron környéki templomok műkincseivel állandó egyházművészeti kiállítást lehetne létrehozni. A korra jellemző bürokratikus lassúság miatt a gyűjtemény csak több mint egy évtized múltán, 1983. november 4-én nyílt meg az orsolyiták egykori épületében. A kiállítást a soproni művészet kiváló kutatója, *Askercz Éva* művészettörténész rendezte, aki ekként fogalmazta meg koncepcióját: „Az emlékanyag természetéből következik az elrendezés alapelve is. A történeti rend helyett tematikus elrendezésre kellett törekednünk, hogy az időben és térben nagy szóródású, műfajban is nagyon megosztott tárgyegyüttest minél kedvezőbbben állíthassuk ki.” Eredetileg egyetlen termet töltöttek meg a műtárgyakkal, amely boltozatos lefedése, figurális zárókövei, csúcsíves vakárkádjai révén már az építészet eszközeivel is megidézte a szakrális tereket. A falakon döntően 17–18. századi képeket helyeztek el, amelyek a gyűjtemény legkvalitásosabb darabjait vonultatták fel, egyben bemutatva a korszak szentkultuszának sajátosságait is. A festmények egyaránt reprezentálták a barokk lelkiiséget meghatározó Mária-tiszteletet; a középkori eredetű szentek (Szent Katalin, Borbála) kultuszának továbbélését és az újabb, a katolikus megújuláshoz köthető szentek (Szalézi Szent Ferenc, a több képpel is szereplő Nepomuki Szent János) megjelenését. A képek sokrétű használatát, eltérő funkcióját a különböző műfajok – oltárkép, kegykép, halotti portré – jelzik. A látogató bepillantást nyerhetett a korszak stílárís sokszínűségébe is, a névtelen és nevesíthető mesterek (Leicher Félix, Martino Altomonte, Schaller István) változatos festői világába. Szent István és Imre falpillérek elé állított szobrai a szenttisztelet újabb, ezúttal nemzeti réteget villantották fel: kecsesen meghajló alakjaik Ev. Szent János és egy püspökszent monumentális és patetikus figuráit ellenpontoszták, felvillantva a szobrászi formanyelv változását az érett barokktól a rokokóig. A műfaji változatosságot a Szent György templomból származó pompás húsvéti gyertyatartó és a Széchenyi-családhoz köthető Fekete Mária kegyzobor biztosította. A felvonultatott festmények és szobrok egykoron – többnyire – templomi oltárok részei voltak: ezeket a nagyszabású összművészeti alkotásokat a Szentháromság templomból származó szerényebb méretű oltár idézte meg.

A tematikus rend következő egységét a liturgikus felszerelések alkották. A szabadon álló vitrinek egyik csoportjába liturgikus öltözetek, míg a másik vitrinsorba ötvöstárgyak kerültek. Ez utóbbiak pazar pompájú, 36 darabból álló sora nemcsak a szertartások során használt tárgyak funkcionális sokféleségét

mutatta be – kehely, monstrancia, ereklyetartó, cibórium, pacifikálé, misekancsók és más hasonló tárgyak – hanem a későközépkortól a 19. századi historizmusig terjedő időszak stílus-fejlődésébe is bepillantást engedett. A kiállítási koncepció logikájából következően egy újabb vitrincsoportban a liturgia során használt szerkönyvek kerültek: a Soproni Levéltárból származó misekönyv-töredékek és barokk liturgikus könyvek, amelyeket a Katolikus Konvent működését reprezentáló iratokkal egészítettek ki.

A kiállításhoz többnyelvű vezető készült, kezdetben a látogatók kezébe adható gépelt változatban, majd 1985-ben a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtár 221. köteteként nyomtatott füzet formában is megjelent.

A látogatók a Gyűjteménynek csupán egy részét láthatták a kiállításon: a bemutatott többszörösét meghaladó nagyságú anyag raktáron maradt. A helyhiány mellett ebben szerepet játszott a műtárgyak állapota, valamint gyakorta gyengébb kvalitása is.

A rendszerváltás után visszatért orsolyiták rendi életének és oktatói munkájának helyigénye miatt a Gyűjtemény 2009-ben új helyre, az egykori Katolikus Konvent épületébe költözött. A Várkerület 25. sz. alatti ház szintén a belvárosban található, így a kiállítóhely továbbra is könnyen elérhető a Sopronba látogató turisták számára. A helycsere után a Gyűjtemény – elhagyva a neogótikus zárdát – most már egy igazi barokk épületben lelt otthonra, amelyet mai formájában 1733–1735 között emeltek: a munkálatok emlékét két, az udvaron látható, kartusba foglalt felirat örökíti meg. A Várkerületre néző főhomlokzat a barokk polgári építészet elemeiből merít: az emeletet ión félpillérek tagolják, az ablakok kökereteit hullámos szemöldökpárkány illetve kagyló- és indadisz gazdagítja. Udvari homlokzatát a földszinten pillérekre, az emeleten oszlopokra lefutó árkádívek nyitják meg: a reneszánsz loggiák nyomán megszületett toszkán oszlopos tornác a Dunántúl – így Sopron – építészetében is hosszan továbbélő forma volt. Az emeletre vezető szűk külső lépcső fordulójában a Győztes Immaculátát – a Gonoszon diadalmaskodó Máriát a gyermek Jézussal – ábrázoló falképet láthatunk, amely 1752/1753-ban készülhetett. A festmény a barokk lelkiséget meghatározó erős Mária-kultusz emléke, amely nemcsak a Konvent hitét s jámborságát hirdette, hanem egyben a Szűzanyába vetett bizalom megnyilvánulása is: Tőle reméltek a ház lakói oltalmat s védelmet a legkülönbözőbb veszedelmek közepette.

A soproni Katolikus Konvent az országban egyedülálló intézmény, amelyet 1625-ben hozott létre Káldy Mihály plébános, akkor még Katholikus Status néven. Feladata az evangélikus többségű városban a katolikus hívek egybefogása, érdekeik képviselése s védelme volt, amelyhez a háttérrel a késő középkori eredetű Krisztus Testéről nevezett egyházi céh javadalmainak átvétele biztosította. A többi hat egyházi céh vagyonának – melyet addig az evangélikusok használtak –

visszaszámra 1700-ban került sor: ennek kapcsán átszervezték a Status működését is, amelyet ettől kezdve Katolikus Konventnek neveztek.

Az elkövetkező századokban a Konvent az egyháznak juttatott vagyon kezelése mellett védelmezte a soproni katolikusok jogait, valamint részt vett a hitélet szervezésében, iskolákat alapított s tartott fenn, a szegények javára jótékonykodott, illetve szerepet vállalt a templomok felszerelésében és díszítésében, nemkülönben a temetők működtetésében is. Sopron hitéletében betöltött kiemelkedő szerepét a kommunista hatalomátvétel után elveszítette – iskoláit, földjeit államosították –, és bár a rendszerváltást (1990) követően új lendületet kapott a Konvent tevékenysége, a megváltozott viszonyok közepette működése 2004-ben véglegesen megszűnt. Jogutódja a Szentlélekről és Szent Mihály főangyalról nevezett Várospalánia lett.

A Konvent épületének emeletén található két helyiségben került megrendezésre az új kiállítás, amely koncepciójában igyekezett megtartani az Askercz Éva által kialakított elveket. Am az új helyen a termek száma ugyan megduplázódott, a kiállítás alapterülete azonban jelentős mértékben csökkent. Ez sajnos nem tette lehetővé új művek bevonását a kiállított tárgyak közé. Kivételt csupán a magánáhitatot szolgáló kisméretű apácamunkák és nyomtatott szentképek jelentenek, amelyek révén ez a korábban elhanyagolt terület is helyet kapott a kiállításban.

A soproni templomokból és kolostorokból összegyűjtött műkincsek elsősorban a barokk egyházművészet sokszínű világát és pompáját mutatják be. A kiállított monumentális festmények és szobrok Krisztus és Mária evangéliumi történetét, a szenteket és az angyalokat idézik meg. Valószínű, eleven alakjaik hajdan nagyszabású oltárokon álltak, így hozva le a templom terébe a mennyek világát s teremtve meg az égi és a földi egyház egységét. Az élénk gesztusok és mozgalmas jelenetek mindenki számára könnyen átélhető módon, az érzelmi azonosulás lehetőségét felkínálva beszélték el a szent történeteket. E festmények és szobrok egykor a közösségi vallásgyakorlást szolgálták, ugyanúgy, mint a szertartások alkalmával használt liturgikus öltözetek és ötvöstárgyak. A nemes anyagok – arany, ezüst, drágakövek, mélytűzű zománcok, fémfonalakkal hímzett tompa fényű bársonyok – nemcsak a mise méltóságát emelték, nemcsak az oltáriszentség iránti tiszteletet fejezték ki, hanem csillogásuk révén minden fény forrásához, Istenhez vezették a szemlélő lelkét.

Az első terem falain két 17. századi stációképet, és két 1766-ból való festményt láthatunk, amelyek Alexandriai Szent Katalint és Szent Borbálát ábrázolják. Témájánál fogva különleges alkotás az Ítélet napját bemutató 17. századi festmény: a haldokló lelkéért angyalok és ördögök küzdenek, mialatt egyszerre láthatjuk a Pokolban szenvedő bűnösöket illetve az ítélő Krisztusnál közbenjáró szenteket.

A terem közepén felállított tárlókban a Szent György templomban megőrződött miseruhákat láthatjuk, amelyek a 18. század második felében készültek. A selyembrokát és bársony alapra fémszállal gazdag virágmustrát hímeztek és arany paszománnyal szegélyezték. A második terembe vezető ajtó két oldalán a magyar barokk lelkiségben oly népszerű Szent István király és Szent Imre herceg szobrai állnak őrt. Kecses rokokó alakjuk éles ellentétben áll az ajtó tulsó felét keretező szentek monumentális hatású alakjaival a barokk művészet többszólamúságának szép példájaként.

A nagyterem falain elhelyezett festmények részben külföldi – az olaszos neve ellenére osztrák Martino Altomonte, F. I. Leicher –, részben hazai mesterek – Dorffmaister István – alkotásai. A közép-európai barokk festészet mozgalmas, erőteljes színvilágú hangját használják, amellyel nem csupán a hagyományos témákat (Golgota, Szent Család) szólaltatják meg, hanem az új barokk szenteket (Nepomuki Szent János, Xavéri Szent Ferenc) is bemutatják. A kor máriás lelkületét a lorettoi Mária kegyszobra és a Segítő Mária passauai kegyképének másolata idézi meg.

A templomok egykor volt gazdag berendezését villantják fel a Szent György templom remekbe faragott húsvéti gyertyatartója, az oltárok díszéül szolgáló lángoló urnák és az Esterházy-család címere, amely a hercegek mecénási szerepvállalásának állít emléket. Az ereklyékkel és fémszálas ékítményekből álló oltárdísz már a barokk egyházművészet egy újabb, kevésbé ismert dimenziójába vezet át. A kisméretű apácamunkák és szekrénykébe helyezett öltöztethető szobrok a barokk kor lelki életének másik oldalát tárva fel, az egyéni áhítat személyesebb s meghittebb világába kalauzolja el a látogatót.

Az árkádok alatt az egykori Konvent két hatalmas, neogótikus ízlésű, minden bizonnyal a Storno-család készítette szekrénye áll, amely iratok helyett immár a Gyűjtemény ötvöstárgyait őrzi. Ennek derékhada is a barokk fénykorából, a 18. századból való, de a Szent Mihály templom pompás késő gótikus pacifikáléja (1492) és néhány, a rákövetkező századból való kelyhe felvillantja a megelőző középkor világát is. Az aranyozott ezüstből készült, domborított, vésett, esetleg zománcképekkel ékesített kelyhek a barokk ötvösség magas színvonalának és változatos technikai tudásának példái. A legreprezentatívabb darabok azonban a már méretükkel is tekintélyt parancsoló úrmutatók (monstranciák). Az ötvösművek nagyobb részt bécsi mesterek munkái, de a soproniak is képviseltetik magukat: különösen Gottlieb Kuhn pompás, későbarokk úrmutatója (1789) érdemli meg a kiemelés.

Az új kiállítás rendezésére *Horváth Imre* ker. esperes, városplébános mint a Gyűjtemény új gazdája a Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága illetve a Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár munkatársait – *Kiss Tamást, Mészáros Vilmost, Perger Gyulát, Székely Zoltánt* – kérte fel. Az ünnepélyes

megnyitóra 2009. augusztus 28-án került sor, amelynek keretében a Gyűjteményt Pápai Lajos megyéspüspök áldotta meg.

SOPRONI ARCOK

MÓZESSY GERGELY | Vajk Gyula (1908–1994)

A veszprémi egyházmegye területéből 1777-ben kihaló önálló fehérvári püspökség története során gyakorta volt kénytelen megküzdeni a paphiányból fakadó nehézségekkel. A 20. század elején például Prohászka Ottokár püspök (1905–1927) a Dunántúl valamennyi katolikus gimnáziumába küldetett a kispap-felvételekről hirdetményt – ezt tekintette ugyanis az egyházmegye határainál tágabb, ám egységes közegnek, ahonnan az utánpótlást toborozni érdemes. De az országos terjesztésű katolikus lapokban is elhelyeztetett felvételi hirdetéseket.¹

Az egyházmegye történeti névtárának összeállítása csak távlati terv még, de már az előmunkálatok során feltűnt, hogy milyen sok fehéregyházmegyes pap származik a Fertő vidékéről, Sopron környékéről. A Fehérvárra hívó szót – úgy tűnik – a Dunántúl e szegletében hallották meg a legtöbben. Ennek okai nyilvánvalóan összetettek, de vélhetően nagy szerepet játszott benne a győri szeminárium szigorú felvételi szempontrendszere. Aki papi pályára vágyott, de nem felelt meg a helyi kritériumoknak, Fehérváron inkább nyerhetett a szemináriumba felvételt.² Az egyházmegyében a Sopron-környékről származó papság megbecsültnek számított. A fehérvári kanonokok több mint 10 %-a itt szocializálódott;³ a peresztegi születésű Kisberk Imre pedig 1951-ben az egyházmegye segédpüspöke lett, majd –1969-től apostoli kormányzóként, 1974-től megyéspüspökként – tényleges főpásztor volt.⁴

Bár pályája ilyen magaslatokba nem ívelt, de nyilvánvalóan Shvoy Lajos püspök (1927–1968) bizalmasának tekinthetjük a közmegebecsülésnek örvendő Vajk Gyulát is. Személye nemcsak pályaképe és különleges megbízatásai miatt kerülhet a történész érdeklődésének homlokterébe, hanem a rá vonatkozó források kivételes gazdagsága okán is. Az egyházmegyei levéltárban rendelkezésre álló hagyományos források mellett ugyanis bőséges anyagot találhatunk róla az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában: 1948-ban az állomáshelyén történt primási látogatás miatt került a hatalom látókörébe, később püspöke iránta tanúsított bizalma értékelte fel személyét a titkosszolgálatok számára. Így 1960-tól operatív ellenőrzés alá vonták. De a narratív emlékezet is rendelkezésünkre áll. Vajk Gyula magas kort ért meg szellemi frissességét megőrizve. A rendszerváltás után készített

¹ Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Egyházkormányzati iratok (= SzfvPL) No. 1587 – 923/1906, 960/1908. Tanintézetek: Székesfehérvár, Veszprém, Győr, Sopron, Nagykanizsa, Budapest (piarista), Baja, Pécs. Lapok: Alkotmány, Magyar Állam, Religio, Fejér Megyei Napló, 1908-ban Egyházi Közlöny is.

² Bóna László győri nagyprepost, általános helynök vélekedése 2006-ban, a IX. Győri Levéltári Napon.

³ *Forimos Attila*: A székesfehérvári székeskáptalan. Adattár 1777–2004. Székesfehérvár. 2005. A soproni Nagy Boldizsár, a gátai Limbek János, a szentmártoni Miehl Jakab, a magyaróvári Vadkerty József, a peresztegi Kisberk Imre, a nagylózi Kelényi Ottó, a pórládonyi Németh Gyula, az agyagosszergényi Barbély Pál, a petőházi Horváth László és a vicai Horváth Imre.

⁴ *Mózessy Gergely*: Az 1956-ot követő megtorlás hatása Kisberk Imre püspök életútjára. In: Magyar Katolikus Egyház 1956. Szerk.: Szabó Csaba. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2007. Budapest, 2007, 123–141.

két írásos visszaemlékezése⁵ bőséges adalékokkal szolgál az állambiztonsági források által homályban hagyott kérdések megértésére.

A pálya kezdetei

Vajk (1939-ig Vinkovits)⁶ Gyula Hegykön született 1908. június 20-án, paraszti családban. Elemi iskolai osztályait itt végezte, majd 1920-ban a soproni bencésekhez került gimnáziumba. 1926-tól Pannonhalmán folytatta középiskolai tanulmányait, mint bencés növendékjelölt. Magántanulóként tett érettségi vizsgát Győrben, a Czuczor Gergely Gimnáziumban 1929-ben.⁷ A bencés konvent tagjaként kezdett teológiai tanulmányokba Budapesten 1929-ben, majd szülei – Vinkovits Ferenc és Biacsics Erzsébet – halála után, 1931-ben a fehérvári egyházmegye papnövendékei közé jelentkezett át. A székesfehérvári szemináriumban – az „egyházi közigazgatás” tantárgyat leszámítva – színjeles eredményeket ért el. 1931 decemberében lektorra avatták; 1932 áprilisában felvette a kisebb rendeket,⁸ majd 1932 decemberében diákonussá, 1933. június 18-án pappá szentelték.⁹

Az újmisést Shvoy Lajos püspök Albertfalvára, 1935-től Budafokra vezényelte hitoktatónak. Kapott azonban olyan kisebb megbízatásokat is – bérmálások előtti lelkigyakorlatok, illetve pusztai missziók tartása –, amelyekkel vélhetően képességeit tesztelte főpásztor.¹⁰

Bodajkon

1942-ben „adminisztrátor *in spiritualibus*” minőségben került Bodajkra, az egyházmegye egyik legjelentősebb kegyhelyére. Igen kényes helyzetben volt: elődje, az elaggott Puli György címzetes kanonok – aki a plébánia vezetését a Vajk Gyula születése utáni évben, 1909-ben vette át (!) – a plébánián élt. Tekintélyt parancsoló életútja miatt címétől nem lehetett megfosztani, de érdemi munkára, a plébánosi alapfeladatok ellátására ekkor már nem volt képes. Arra a nagyarányú fejlesztésre, amelyet Shvoy Lajos a kegyhelyen el kívánt végeztetni, pedig semmiképpen nem volt alkalmas. Puli György a javadalmat 1943 hivatalosan októberéig élvezte, majd továbbra is a plébánián maradt, 1944 októberében bekövetkezett haláláig. Vajk Gyula plébánosi címet csak 1945-ben nyert Bodajkon.¹¹

⁵ *Vajk Gyula: Meghurcolásom története 1942–1962.* Kézirat, Hegykő, 1990. illetve *Uő: Visszaemlékezéseim Shvoy Lajos püspök atyámra 1933–1968.* Kézirat, Hegykő, 1991. Mindkét mű megtalálható a Bodajki Plébánia Irattárában (továbbiakban BPI), valamint a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban (SzfvPL – Kézirattár – No.1751/1-2). Utóbbinak részletei publikálásra kerültek azonos címen a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban (1993/3–4. 95–124.) Munkám során a teljesebb, levéltárban őrzött szövegverziók oldalszámaira utalok Vajk 1990., illetve Vajk 1991. formában.

⁶ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – Litt. Enc. 1939/VI. 31.

⁷ Vajk 1990, 1.

⁸ SzfvPL, Szemináriumi Levéltár – Protocollum Lycei Episcopalis, 1926–1942.

⁹ Vajk 1990, 1., Vajk 1991, 1.

¹⁰ Vajk 1991, 10–15.

¹¹ A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben, alapításának 200. esztendejében. Székesfehérvár, 1977. 277.

A hagyomány szerint középkori eredetű kegyhelyet már a világháború évei alatt – annak nehézségei dacára – nagymértékben modernizálta és fejlesztette. Bodajk így a legnehezebb időkben is lelki bázisul szolgálhatott az egyházmegyének. Urbányi Vilmos tervei szerint, Tusnady Ferenc főmérnök kivitelezésében szabadtéri oltár és rendezett zárandokudvar készült (1. kép). A jó gazdasági érzékkel megáldott Vajk Gyula tökéletes választás volt a püspök részéről a munkálatok levezénylésére: mind az építkezéssel kapcsolatos kilincselésre, mind a kegyhely társadalmi presztízsének növelése érdekében a magasabb körökkel való érintkezésre alkalmasnak bizonyult. A plébánia *historia domus*ának tanúsága szerint 1943-ban megtekintette a bodajki építkezéseket Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter; Beresztóczy Miklós, a VKM I. ügyosztályának vezetője; Hertelendy István miniszteri osztályfőnök; Jankovich Miklós főispán; Thaisz Andor alispán; Farkas Sándor, Székesfehérvár polgármestere; de megfordult itt több miniszteri tanácsos, három főhercegnő és József Árpád főherceg; Horthy Istvánné, a kormányzóhelyettes özvegye; és gróf Apor Gyula szentszéki követ is.¹² A felsorolás még hosszan folytatható lenne, de elégedjünk meg csak egy névvel: 1944 júniusában a hivatalát alig 3 hónapja elfoglaló új veszprémi püspök, Mindszenty József is tiszteletét tette Bodajkon.¹³

¹² BPI, *Historia Domus* 70–74. Ezúton is köszönöm Molnár Károly plébánosnak, hogy 2007-ben lehetőséget adott a kötet kutatására.

¹³ BPI, *Historia Domus* 80.

1. kép. Urbányi Vilmos építész látványterve a bodajki kegyhely korszerűsítéséről, 1942.
(SzfvPL - Kuthy István plébániatörténeti adatgyűjtése, Bodajk)

A következő évben már kevésbé kellemes vendégek tűnnek fel a plébánián: „1945. január 10-től 25-ig a dunántúli magyar csapatettek hadiszállása is Bodajkon volt, mégpedig a plebánia épületben, melyet teljes egészében igénybe vettek [...]. Ezen idő alatt lakója volt a plebániának Beregfi honvédelmi miniszter¹⁴ is több alkalommal. A főparancsnokság távozása után annak c.) osztálya, vagyis az egész dunántúli magyar arcvonal anyagi ellátásának osztálya vette igénybe a plebániát” – jelentette püspökének a plébános.¹⁵ Márciusban pedig maga Tolbuchin marsall is megfordult a plébánián – de ezek már nyilvánvalóan nem a kegyhelynek címzett tisztelgő látogatások voltak...¹⁶ A templomban és a zarándokudvar friss fejlesztéseiben a front átvonulása komoly károkat okozott. Helyreállításukról Vajk Gyulának kellett gondoskodnia; mi több: helyettes esperessé és kerületi tanfelügyelővé előlépve már nem csak Bodajkra, hanem a környező plébániák helyzetének felmérésére és segítésére is gondot kellett fordítania.

Miután 1946-ban váratlanul letartóztatták Bejczy Gyula irodaigazgatót, a székesfehérvári püspöki iroda komoly nehézségeket élt át. A viszonylag fiatal és tapasztalatlan udvari papok tehermentesítése céljával Shvoy Lajos püspök az adonyi espereskerületben a bérmálás előtti vizitatori feladatokat aulistái helyett Vajk Gyulára bízta. Természetesen saját espereskerületében is kísérelnie kellett a bérmakörúton főpásztorát. Precizitását és diplomáciai érzékét a püspök ekkor ismerte meg testközelből, amelynek következtében a későbbiekben maradéktalanul megbízott papjának ítéletében és más, kényes feladatokat is ráhárított.¹⁷

A Boldogasszony Éve

1947 augusztusában Mindszenty József prímás az ország lelki megújulása, újra-evangelizálása érdekében a magyar lelkiségi hagyományokból táplálkozó lelkipásztori programot hirdetett meg. „Vissza! Nem a természethez, hanem a történelmi materializmus lobogója alatt száműzött természetfelettséghez, annak Isten után következő tündöklő ormához, Máriához” – hirdette a nyitórendezvény prédikációjában.¹⁸ A Boldogasszony Éveként emlegetett 16 hónap alatt nagyszabású, népes látogatottságú Mária-kongresszusok és zarándoklatok zajlottak országsszerte. A balra tolódó politikai élet tiltakozást látott a hitélet ilyen megnyilvánulásaiban, a kommunista politikai tömegrendezvények ellenpólusát és versenytársát. 1948 tavaszától gyakorta adminisztratív eszközökkel –

¹⁴ Beregfy [Berger] Károly vezérkari főnök, a Szálasi-kormány honvédelmi minisztere.

¹⁵ Mózessy Gergely: *Inter Arma 1944–45. Fegyverek közt. Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból.* Székesfehérvár, 2004. 113. (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből, 2.)

¹⁶ Vajk 1991. 25.

¹⁷ Vajk 1991. 29–30.

¹⁸ Mészáros István: *Boldogasszony Éve 1947/48.* Budapest, 1994. 7–21.

elsősorban a szükséges technikai apparátus használatának megtiltásával és közlekedési nehézségek támasztásával – akadályozta a rendezvényeket, egyre brutálisabb módon. A legkirívóbb inzultus 1948. szeptember 12-én, Celldömölkön történt. Az előzetesen engedélyezett búcsút járványveszély címén betiltották, útzáratat állítottak, a zarándokokat megszegyenítették, a miséről távozó primásnak pedig testi épségét is veszélyeztette, ahogy egy rárontó teherautó tőle csak 2-3 lépésnyire fékezett le.¹⁹

Két héttel később tartották a bodajki zarándoklatot, melyet Shvoy Lajos püspök meghívására szintén Mindszenty József primás vezetett. Vajk Gyulára mint házigazdára hárult a politikai-rendészeti előkészítés feladata. A helyi és a megyei tanácsnál, valamint a belügyminisztériumnál is igyekezett előzetesen egyeztetni, hogy a hasonló inzultusokat lehetőség szerint elkerülje. Tárgyalt többek között dr. Szebenyi Endre belügyminisztériumi államtitkárral is, egy neki be sem mutató ÁVÓ-s tiszt jelenlétében. Bár minden szinten együttműködési készségről biztosították a hivatalos szervek, Vajk Gyula nem bízott a hatalomban. Mivel atrocitásokra számított, azt javasolta püspökének, hogy az esztergomi érsek lehetőség szerint inkognitóban, egy nappal a meghirdetett búcsú előtt érkezzen meg a kegyhelyre.²⁰ Így is történt, amivel roppant kényelmetlen helyzet elé állította és meglepte a hatóságokat.

Maga a bodajki búcsú végül komolyabb rendzavarás nélkül zajlott le, amely nagymértékben Vajk Gyula gondos szervezésnek tudható be. Fényes külsőségek között, Szent István koponyaereklyéjének jelenlétében lezajlott nagyszabású esemény volt, de a korabeli médiahelyzetből következően csak az egyházi lapok számoltak be róla.²¹ Mindszenty József emlékirataiban 28 000-re, Vajk Gyula 30 000-re becsülte a jelenlévő hívek számát. A pártforrások, pl. a MDP járási titkáranak, Kőszegi Ferencnek beszámolóí csak 10-15 000 résztvevőt említenek. A tömeget legalább 500 elvegyülő pártfunkcionárius és „népnevelő” kontrollálta; volt, aki jegyzetelte az elhangzó beszédeket. Vajk később úgy értesült, hogy még a helyi postahivatalt is megszállták a titkosrendőrök ezekben a napokban, s még a postamester sem tehette be a lábát az épületbe.²²

Következmények

A sikeres rendezvény Vajk Gyula személyét is reflektorfénybe emelte. 1949-ben esperessé nevezte ki főpásztora. Hivatali elődje az esperességben Vibirál Lajos csókakői plébános volt, akivel a püspök konfliktusba került.

Ezzel párhuzamosan a pártállami szervek is ezernyi eszközt találtak arra, hogy kellemetlenségeket okozzanak számára. A helyi párttitkár rendszeresen érdeklődött a kegyhelyen megforduló magas rangú személyekről, összeesküvés

¹⁹ Mészáros 1994. 203–206. *Mindszenty József: Emlékirataim*. Budapest, 1989. 201., *Shvoy Lajos: Önéletrajz*. Szerk.: Mózesy Gergely. Székesfehérvár, 2002. 91. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből, 1.)

²⁰ Vajk 1990. 4–6., Vajk 1991. 34–37.

²¹ BPI, Historia Domus 118. Itt az Új Ember és a Szív kivágatát találjuk meg; ezen túl a Magyar Kurír hasábjain jelentek meg a beszédközlések.

²² Mindszenty 1989, 201.; *Csetz Balázs: Mindszenty Bodajkon*. In: *Egyháztörténelmi Szemle* 9. (2008), 1. sz. 48–59.

után szimatolva. Mindszenty József letartóztatása után pedig a primást elítélő prédikáció tartására akarták rávenni a plébánost, amelyet elutasított. A következő évi búcsú idejére a közigazgatás motorversenyt, térzenét és utcai mulatságot szervezett Bodajkon, egykorú információik szerint mintegy 30 000 forintos költséggel, hogy az ünnep egyházi eseményeit zavarja, jelentőségét pedig csökkentse.

1950. június 1-jén a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége határozatot hozott a „klerikális reakció aknamunkája” elleni keményebb fellépésről.²³ Révai József kijelentette: „*Felszámoljuk hazánkban az imperialisták ötödik hadoszlopát!*”²⁴ A propagandasajtó tudta a dolgát, így országszerte állandósultak a papok ellen intézett hisztérikus támadások.

Vajk Gyula személyét először egy országos orgánium, a Magyar Szabadságharcos Szövetség központi hetilapja, a Szabadságharcos 1950. július 11-i száma támadta. A cikk szerzőjének forrása a bodajki párttitkár és a bíró volt. Utóbbi elmondta, hogy a plébános „*egyik kedvence Shrooy Lajosnak, a hírhedt püspöknek*” továbbá, hogy „*az sem véletlen, hogy alig 30 esztendő korában már esperes.*” (Vajk valójában 40 esztendő elmúlt, amikor a megbízatást kapta, ráadásul az egyházmegye belső igazgatásának átszervezése ekkor megnövelte az espereskerületek számát – így jelentősen csökkent az esperesek illetékességi területe.) A párttitkár pedig még a Vajk Gyula által korábban megszervezett, ekkor már rég nem működő egykori Kalász népfőiskola működését is ódiumpént állította be: „*jól fizető kuláklányok tanulták ott a házimunkát*”. A cikk a plébánián élő négy apáca és a helyi kulákok közti kapcsolatot taglalja, összeesküvést sejtetve. A papot a termelés elleni folyamatos aknamunkával vádolja, de konkrétumként csak a túl sok vasárnapi, és a „*legnagyobb dologidőre*” (este 6 órára) időzített hétköznapi szentmisét hozza fel. De a pap befolyásának tekinti azt, hogy a párt korábbi ifjúsági szervezete nem volt kellően hatékony. Ennek leváltott vezetőjét, Zombori Jánost; valamint a körorvost és a cséplőgéptulajdonos-csapot, mint a pap bizalmasait is támadja. A cikk zárása a kor sematikus irodalmát idézi: „*kint az utcán már az új fiatalok menetelnek az úton. Énekelnek. Kinyílnak az ablakok a fiatalok énekére. Mosolygós arcú asszonyok meg férfiak nézik a jövő reménységeit. Kinyílik egy pillanatra a plébánia egyik ablaka is. Apáca néz ki rajta, aztán becsapja az ablakot. Csak úgy csörren az üvegtábla. Egy másik mozdulattal meg behúzza a zsalugátereket. Bent a plébánián még nagyobb lett a sötétség... De kint a dolgozó parasztok között, Bodajkon is győzedelmeskedik a világosság...*”²⁵

Az év őszén a megyei napilap, a Fehérvári Napló intézett támadásokat Vajk Gyula ellen. Először azért pellengéreztek ki, mert nem jegyzett békekölcsönt. Fett Mihályné népnevelő számolt be e skandalumról, idézve három templomba járó, bodajki asszony plébánost elítélő szavait, akik viszont jegyeztek. A cikk alapvetően hiteltelennek mutatja a papot, aki „*mindig a békéről beszélt a templomban, de [...] régi magyar mondás szerint „vizet prédikál és bort iszik”*”; és azt is

²³ Tomka Ferenc: Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés és az ügynökkérdés 1945–1990. Budapest, 2005. 80.

²⁴ Fehérvári Napló, 5. évf. 130. sz. (1950. június 7.), 5.

²⁵ Bodajki jelentés Vajk esperes „úr,” az apácák és kulákok aknamunkájáról. In: Szabadságharcos, 6. évf. 28. sz. (1950. július 11.), 7.

kimondja, hogy elutasító magatartásával megzavarja a helyi békét.²⁶ Néhány héttel később már áruhalmozással is megvádolták a plébánost: „Mikor felkérték arra, hogy vegyen részt a helyi békebizottság munkájában, kijelentette: „Úgysem tudnék elmenni a gyűlésekre, mert lukas a cipőm és nincs rá talp.” Most Kergel József kuláknál, aki Vajk bizalmasa, s az egyházközség egyik vezetőjénél a következő dolgokat találták: 60 pár zokni, 36 méter köpper, 1 vég siffon, 50 darab zsebkendő, ingek, pizsamák, két pár teljesen új cipő, több pár cipő talpalására elégséges bőr. Az elrejtett textil és bőrneműekről kiderült, hogy Vajk Gyula tulajdona. Ő kérte meg a kulákot, hogy ezeket a holmikát rejtse el számára. Vajk Gyula közönséges áruhalmozó, aki összevásárolta a dolgozó parasztok elől a ruhaneműt, a cipőt és a cipőtalpat, ugyanakkor pedig kijelentette, hogy nem tud részt venni a békebizottságban, mert „lukas a cipője”. Lukas ám – a becsülete!”²⁷

Az utóbbi írás már a hatalom új technikáját, a *divide et impera* elv alkalmazását is mutatja. A békepapi mozgalom életre hívása után a sajtó bőven talált eszközt arra, hogy a behódolókra is rámutasson. Idézett cikkünkkel megegyező méretű felületen Húsvét József balinkai lelkész szájába adnak egy meglehetősen propaganda ízű szöveget a tanácsválasztások fontosságáról. Elnézve a kor hasonló – papok személyét támadó – írásait, azt mondhatjuk, hogy volt, akit Vajk Gyulánál jóval keményebben támadtak. A cikkek nyomán azonban kisebb vizsgálatok és vezetékek következtek, így az érintett az internálástól tartott. A hatalom azonban inkább megfélemlíteni akarta csak, és közben kísérletezett a béketáborba való bevonásával. 1951 nyarán – a megyés püspök háziőrizetének idején – egy ávóssal megtámogatott kisebb papi küldöttség megpróbálta rávenni, hogy vegye át a megyei békemozgalom vezetését. Mivel ezt elhárította, az ÁVH utasítására az ÁEH június 1-jétől megvonta kongruáját... Ugyanebben az évben kuláklistára is került.²⁹

Vajk Gyula visszaemlékezéseiből kitűnik, hogy a kommunista sajtó nemtelen támadásainál is jobban bántotta és felháborította egy a kegyhelyet kifigurázó kegyetlen könyvecske, Dobozy Imre *A szentkút* című kisregényének a megjelenése. A Művelt Nép Könyvkiadó gondozásában 1952-ben kiadott – egyébiránt jó stílusban megírt – és széles körben terjesztett propagandisztikus szatíra egy fiktív kegyhelyen, Bodokházán játszódik, amelynek nevezetessége egy gyógyító vizű kút. A történetben rengeteg olyan apró mozzanat van, ami miatt az olvasó Bodajkkal azonosítja a Bodokházát. Hiszen a regény színtere a Bakony és a Vértes között, gyönyörű tájon, a Gaja patak mentén, Mór közelében fekszik; van Kálvária-dombja, kegyhelyét a kapucinusok alapítják a 18. században, de a jelenben zajló elbeszélés idején az emeletes plébánia-épületben lakó egyházmegyesi pap vezeti. Ismerősnek hat a kegyhely infrastruktúrájának, zarándokudvarának leírása is. De ha szemernyi kétségünk maradna is a megfeleltetésben, azt eloszlatja az, hogy a regény nem egy

²⁶ Bodajk vallásos asszonyainak is legszentebb a béke – ezért jegyezzék Békekölcsönt. In: Fehérvári Napló, 5. évf. 233. sz. (1950. október. 6.), 2.

²⁷ Kinek a béke, kinek a háború. [sic!] Egy néphez hű pap és egy népellenes pap. In: Fehérvári Napló, 5. évf. 246. sz. (1950. október. 21.), 6.

²⁸ Vajk 1990. 9.

²⁹ BPI, Historia Domus 140–141.

fordulata – immár Bodajk helyszínnel és a valós személynevekkel – feltűnt a Szabad Föld és a Fejérmegyei Néplap hasábjain 1952 nyarán.³⁰

Azon meg sem kell lepődnünk, hogy a könyv szerzője kifiguráz mindenkit, aki a kegyhellyel kapcsolatba kerül. A regényben a kegyhelyet alapító kapucinus és a jelenben vezető pap egyaránt haszonleső és számító figura, a kapucinus kispapja buta, a jelenlegi plébános káplánja titkon erkölcsstelen életet él, a harangozó saját zsebre perselyez, a velük kapcsolatban álló egykori nagygazdák irigyek, az ide látogató hívek hiszékenyek és együgyűek... A történet bonyodalmai abból adódnak, hogy a népszerűségéből lassan veszítő kegyhely placebo-hatású szentkút vize apadni kezd. A vizet az egyébként is ivásra alkalmatlan patakából akarják titokban pótolni, amiből tömeges egészségügyi problémák alakulnak ki a történet végére. A kisregény célja egyértelmű: a humor eszközeivel lejáratni mindent, ami a búcsújáráshoz kötődik. Zárómondatai már a kor sematikus stílusában, leegyszerűsítve hordozzák a politikai üzenetet:

„- Itt vagyok, tisztelendő úr – nyöszörgi a harangozó, aki a perselynyélre támaszkodva botorkál össze-vissza, mintha teleitta volna magát szilvóriummal – itt vagyok. De hogy meddig?

Sírva fakad ő is.

- Hiszen mi keresnivalónk van most már nekünk ebben a faluban?

A zarándokudvar kapujánál Kádár András [a felvilágosult gazda figurája] áll. Fekete kalapját szemére húzza, napégette arcán egy csipetnyi sajnálkozás sem látszik, amikor megszólal:

- Semmi!”³¹

A kisregénnyel párhuzamba állítható hírlapi cikk végkicsengése is hasonló. „Egyre kevesebben hiszik el, hogy a közönséges kútvíz csodát tesz, ha Mária képet akasztanak fölé és pénzbe kerül. A „szent kút” homályba vész. Új, korszerű bányászváros épül, a hajdani nagy papi üzlet színhelyén: emeletes bányászlakások, iskolák, sportpályák, orvosi rendelők, parkok. És Bodajk harcol a jövőért. A bodajki bányászok versenyben dolgoznak, a falu már 101 százalékra teljesítette a félévi barombeadást, 145 százalékra a vágómarhabeadási: az erdőkoszorúta dombok tövében háromemeletes új épületek fehérlelenek, a Kálvária-dombról úttörők repülőmodelljeit repíti a szél. Nem a kút vizével van baj, Vajk plébános úr: a hazug csodák, kegyes csalások forrása dugul el Bodajkon is!”³²

Bodajk kegyhelyének kialakulásában valóban nagy szerepe volt a gyógyvíznek és a hatására történt gyógyulásoknak – de messze nem kizárólagos. Már a plébánia 1818-as *canonica visitatio*ja leírja, hogy a kút ciklikusan, mintegy 7 évente el-elapadt, majd újra erősödött a hozama. A hely kultuszának fókuszába a 18. század közepétől már a kegykép került, mely a passauai Mariahilf-ábrázolás másolata. Csodaként elsősorban egy olyan imameghallgatást tartottak számon, mely nem gyógyulással, hanem egy elhunyt kárhózatból való menekülésével volt kapcsolatban. A plébánia *historia domusa* arról tanúskodik, hogy a 20. században elsősorban a kultusz eucharisztikus jellegének erősítése volt a célja a kegyhely

³⁰ Apad a bodajki csodakút. In: Fejérmegyei Néplap, 7. évf. 127. sz. (1952. június 1.), 4.

³¹ *Dobozó Imre*: A szentkút. Budapest, 1952. 134.

³² Apad a bodajki csodakút. In: Fejérmegyei Néplap, 7. évf. 127. sz. (1952. június 1.), 4.

vezetőinek. A népi vallásosság paraliturgikus cselekedeteiben azonban kétségtelenül továbbra is nagy szerepe maradt a kútnak, melynek tetejére egy herendi majolika Mária-szobrot helyeztek. A víz végleges elapadása sajnálatos ténykérdés: háttérben bizonyítottan a balinkai bánya 1951-es megnyitása áll, mely tönkretette a vízhozamot.³³

Vajk Gyulát annyira felbosszantotta a kötet, hogy utána járt a szerző kilétének. Úgy értesült, hogy az író az ÁEH megyei előadójával és a megye békepapjaival is konzultált „előtanulmányai” során. Az egyházi vezetés felháborodása kapcsán ezt az érintettek kerek-perec letagadták.³⁴ A mai olvasót történelmi párhuzamai miatt a történetnek inkább az a momentuma gondolkodtatja el, hogy a lajtoskocsit, mellyel a patak vizét titokban a kútra vitték, gazdája korábban trágyahordásra használta. Egykorú beszámolók szerint ugyanis a korábban már említett celldömölki Mária-napon fordult elő, hogy a karhatalmisták alázták úgy meg a zarándokokat, hogy „fertőtlenítést” emlegetve kocsikból trágyalével locsolták őket.³⁵

A kötet szerzője, Dobozy Imre (1917, Vál – 1982, Budapest) 1945-től járási párttitkár, és még csak szárnyait próbálgató író volt. Néhány, már címében is propagandisztikus elemeket hordozó kötete jelent meg korábban (pl. *A parasztság jelene és jövője*, 1948), és több baloldali újságban publikált. Karrierje később magasra ívelt: 1961–1963 között az Élet és Irodalom főszerkesztője, 1959–1973 között az Írószövetség főtítkára, 1975–1981 között elnöke volt. Egyáltalán nem volt tehetségtelen ember, amit legsikeresebb műve, az 1965-ben megjelent *A tizedes meg a többiek* mutat. A belőle készült legendás film forgatókönyvét is ő jegyezte.³⁶

Címzetes préposti kinevezés

1951 augusztusában országszerte a rendszerhez hű békepapokkal töltötte fel a frissen létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal az irodaigazgatói és helynöki állásokat. Huszonegy ilyen oktrojált kinevezésről tudunk, amelyből 12 esetben még csak nem is saját egyházmegyéjében emeltetett igazgatási kulcspozícióba embereket a hatalom. A helyi szinten gyökértelesen számító – gyakorta emberi alkalmatlanságuk miatt le is nézett – békepapok ázsióját hamarosan a püspököktől kierősakolt kitüntetésekkel igyekezett a hatalom emelni. A fehérvári egyházmegyéjében 1952 decemberében fordult az ÁEH figyelme a kitüntetések világa felé. A hatalom akarata szerint lett Pajtényi László címzetes kanonokká és Tökölyi István irodaigazgató címzetes préposttá.

Megürült azonban ekkor még egy címzetes kanonoki és préposti cím is, utóbbit pedig Shvoy Lajos kedvelt papjának, Vajk Gyulának juttatta.³⁷ A püspök

³³ SzfvPL – Egyházkormányzati iratok – Can. Vis. Bodajk 1818.; Ipolyvölgyi Németh J. Krizosztom: Búcsújárók könyve. Balassagyarmat, 1991. 41–42.; BPI, Historia Domus 139.; Szaszinek Viktor: Bodaik. In: Magyar Sion, 2. (1864), 111–120. és 183–203. Ezúton köszönöm Ujfaluassy G. Ottó O. Cist. atyának, Vajk Gyula 1950–1952 közötti káplánjának készséges szóbeli tájékoztatását is.

³⁴ Vajk 1990. 9–10.

³⁵ Mészáros 1994. 206.

³⁶ Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Szerk.: Kenyeres Ágnes, Budapest. 2001.

Web: mek.niif.hu/00300/00355/html/ABC03014/03394.htm – letöltés: 2010. szeptember.

³⁷ Forintos 2005. 174.; SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.7231 – 2042/1952.

arra is módot talált, hogy burkolt formában kinyilvánítsa vélekedését a kitüntetésekről. A kinevezések szövege ugyanis árulkodó. Vajk Gyula kitüntetése december 25-én, Karácsony bensőséges napján kelt; Tökölyi irodaigazgatóé a póriasabb Szilveszter este. Vajk kinevezése a megfogalmazás szerint „*az Állami Egyháziügyi Hivatal hozzájárulásával*”, Tökölyié szókimondóan „*az Állami Egyháziügyi Hivatal előterjesztésére és hozzájárulásával*” történik.³⁸ Vajk Gyula okirata – a szokásoknak megfelelően – tartalmaz egy rövid laudációt („*példás papi élete és buzgó lelkipásztori munkájának elismeréséül*”), Tökölyi Istváné viszont mindenféle méltatást nélkülöz.³⁹

Tökölyi István irodaigazgatóként biztosan szembesült mindkét szöveggel. Úgy tüntették ki, hogy közben megalázták. Tehetetlen dühe paptársa, a békepapoktól következetesen és élesen elhatárolódó Vajk Gyula ellen fordult, aki meg sem hívta saját beiktatására. Azt egyébiránt – ismét kitüntetésképpen – 1953. április 6-án személyesen a püspök végezte, az egyes préposti méltóságjelvényeket külön-külön megáldva adta át neki Bodajkon.⁴⁰ A bensőséges szertartásról az ÁEH berkeiben elterjedt az a nézet, hogy voltaképp Vajk Gyula titkos püspökszentelés részese lett. Ennek gyanúját állambiztonsági források is megőrizték a „kriptokommunista” kifejezés mintájára – ám azt eltorzítva – „kripton püspök”-séget emlegetve.⁴¹

Zaklatások, ígérek

Vajk Gyulát pontosan nem ismert időpontban Shvoy Lajos püspök egyházmegyei vagyónőrré is kinevezte. Azon problémás esetek kivizsgálását bízta rá – és egy társára –, melyekben az egyházközségek vagyongazdálkodásával, könyvelésével kapcsolatban merültek fel kétségek vagy nehézségek. A vizsgálatok eredményeiről csak szóban, közvetlenül a főpásztornak kellett jelentést tennie.⁴² Püspökével való közvetlen és jó kapcsolata közismert volt, így Vajk Gyula továbbra is a hatalom célkeresztjében maradt.

1954-ben Bujdosó Imre, a Fejér Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke személyesen akarta rábírní a Hazafias Népfront mozgalmához való csatlakozásra, melytől mereven elzárkózott. 1955 tavaszán mondvacsinált okokból az Állami Egyháziügyi Hivatal arra kényszerítette Shvoy Lajos püspököt, hogy fossa meg esperesi címétől. A püspök tapintatosan járt el: előbb csak felfüggesztette az esperesi teendők gyakorlása alól, majd rábízta azokat a szomszédos kerület vezetőjére – címét azonban nem vette el.⁴³

³⁸ Hasonló különbségtétel figyelhető meg Pajtényi László és Babics György ugyanekkor kelt címzetes kanonoki kitüntetésénél. Babics a „*az Állami Egyháziügyi Hivatal hozzájárulása után*”; a veszprémi egyházmegye Pajtényi „*az Állami Egyháziügyi Hivatal kérelme és előterjesztése [...] után*” kapta címét.

³⁹ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.7231 – 2005, 2042/1952., Vajk 1991. 49–50.

⁴⁰ Vajk 1990, 10–11.

⁴¹ BPI, Historia Domus 151–152.; Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban ÁBTL) – 3.1.5. O–11969: 47., 76.; Vajk 1991, 50.

⁴² Vajk 1991. 50. Vagyonőri megbízatásának datálása problematikus, Shvoy 2002, 141. alapján 1958 feltételezhető.

⁴³ Vajk 1990. 15–16.

Vajk Gyulát sokan hiúnak és karrieristának írták le későbbi ügynökjelentésekben. Jellemének e feltételezett árnyoldalaira építve az állambiztonság ügynöki beszervezését tervezte, miként arról Storcz László főhadnagy tudósít: „1955-ben beszerzési céllal foglalkoztak vele és egy alkalommal meg is kísérelték beszerzését, de mivel nagyfokú fanatizmust láttak nála, a beszerzésre nem tértek rá.”⁴⁴ Valószínűleg ez az alkalom volt, amelyre Vajk Gyula így emlékezett vissza: „Szeptember 11-én vacsora közben csengetnek. [...] Juhász Sándor BM főhadnagy igazolta magát és szeptember 12-én délután 2 órára szóló idézést nyújtott át a székesfehérvári BM központba. A nevezett főhadnagy az idézési időben a jelzett kapunál és ajtóban várt. Megkezdődött a lélektani előkészület... Emeletre föl, emeletről le, alagsor... Közben segélykérés, nyöszörgés, zokogás, a folyosón itt-ott véres tócsa. Végül is bevezet egy nagyon elegáns szobába. Ott várt Szikra [György] őrnagy, Tamás Győző (?) társaságában. Előbbi a székesfehérvári ÁVÓ főnöke. Megkezdődött a „beszélgetés”, kihallgatás... Volt itt kimondhatatlan durvaság, ocsmány, trágár káromló szavakkal fűszerezve, a Püspök atya legyalázása, kicsúfolása, hízélgés, hogy engem annyira értékelnek... A püspökségtől kezdve a legkülönbözőbb ígéretek. Tettek elem egyházmegyes papjaink „saját kezűleg írt” önvallomásaiból írást, szörnnyűbbnél szörnnyűbb beismerésekkel. Meggyőződése: ezek mind hamisítványok [...]”⁴⁵

1956 októberének lázas napjaiban Vajk Gyula kifejezetten tartózkodóan viselkedett, mi több: másokat is erre intett. Visszaemlékezése szerint ő beszélt le Shvoy püspököt arról, hogy az egyik fehérvári tüntetésen szónokoljon. Mégis 1957. március 11-én preventív őrizetbe vették, és csak három hét raboskodás után szabadult. Memoárjai roppant szűkszavúak a fogság heteire vonatkozóan. „Olvastam Szolz[s]enyicin: a Gulag szigetcsoport kétkötetes írását. Amit a letartóztatottak kihallgatásáról, megkínzásáról ír, az itt mind megtörtént.” – jegyzi meg lakonikusan, de kiemeli: egyénileg durva gorombaságban nem volt része. Sőt, hangsúlyozza egy-egy ör emberségességét, udvariasságát.⁴⁶

Szabadulása után képes volt kellemetlenségeket okozni a karhatalmistáknak. „Páthy [Antal] gondnok úr bizalmasan közölte: Juhász Sándor bizalmasan, a szeminárium könyvtárában megkérte ám tőle a „váltságdíjat”. [...] Ekkor kapott vérszemet egy társuk, nevét elfelejtettem, de tudom, hogy leányfalui születésű volt. [...] Meg akart zsarolni: ha nem adok bizonyos összeget neki, ismét börtönbe juttat. Bírósági ügy lett belőle följelentésem alapján. Elítélték. A tárgyalás Budapesten, a Fő utcában, a katonai bíróságon volt. [...] Az ÁVÓ mindezt nagyon megnehezelt rám.” – írja Vajk Gyula memoárjában.⁴⁷

A rendőrt is feljelenteni képes Vajkot valóban nem kedvelte a hatalom. Miután az egyházi állások betöltését szabályzó törvényerejű rendelet megjelent 1957-ben, az AEH őt és két paptársát el kívánta távolíttatni beosztásából. A püspök óvást emelt a döntés ellen, melyre választ nem kapott, de mindhármukat hagyták tovább működni.

⁴⁴ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 19.

⁴⁵ Vajk 1991. 56.; Vajk 1990. 18.

⁴⁶ Vajk 1990. 21–25.

⁴⁷ Vajk 1991. 60–61.; Vajk 1990. 25–26.

Vajk Gyula epés humorral úgy írta le a helyzetet, hogy ettől kezdve „önmagát helyettesítette”.⁴⁸

A következő három évben viszonylagos nyugalomban teltek napjai. Még az 1959/1960-as tanévre is kapott hitoktatási engedélyt. 1958-ban ünnepelte kurzustársaival, főpásztora vezetésével ezüstmiséjét Máriaremetén. Sárközy Pál pannonhalmi főapát temetésén is képviselte betegeskedő püspökét. Ugyanakkor, mint írta: „*új dologra kezdek fölfigyelni... Elöttem eleddig ismeretlen BM-es egyének, bizonyos Karaszi [Márton] őrnagy és Buczkó [Imre] alezredes kezdenek hozzám többször „bekukkantani”.*” Jól érzékelt a történeteket: az állambiztonság 1960-ban személyét operatív ellenőrzés alá vonta.⁴⁹

Bonyodalmak a *historia domus* körül?

1961. február 6-ról 7-re virradó éjszaka nagyarányú offenzívát hajtott végre az államgépezet az Egyház ellen. Egyszerre történt országszerte körül-belül 800 lakásban házkutatás; mintegy 100 papot és szerzetest tartóztattak le.⁵⁰ A székesfehérvári egyház-megye 13 papja ellen foganatosított ekkor a hatalom valamiféle intézkedést,⁵¹ közülük tartozott Vajk Gyula is, aki – paradox módon – erről csak később értesült. A kérdéses éjszakát ugyanis a székesfehérvári püspökségen töltötte, csak másnap délelőtt, káplánja telefonhívása révén kapott hírt a történetekről.⁵²

Távollétében otthonában éjjel 11 órától reggel 4-ig tartott a házkutatás, amit Kovács Zoltán főhadnagy vezetett. A plébánost csak tapasztalatlan káplánja, az újmisécs Réczés András képviselhette az eljárás során. A hivatalos tanúk valamennyien párttagok voltak.⁵³ A hosszú és alapos házkutatás során lefoglaltak 46 gyanúsítandót: egy táskairógépet, hitbuzgalmi könyveket, képeslapokat, leveleket, levelezőlapokat, táviratokat, fényképeket, újságkivágatokat, kéziratokat, névsorokat; továbbá hitéleti jelentéseket, melyeket egyházmegyei vagyoni feladata miatt vett magához tanulmányozásra Vajk Gyula. Elkobozták az egyházközség *historia domus*át is. Utóbbiról, mint különlegesen értékes fogásról Storcz László főhadnagy így jelentett feletteseinek: „*A házkutatás során megtaláltuk az általa vezetett évkönyvet, mely 1909-től van vezetve és Vajk 1942-től írta bele megjegyzéseit. A felszabadulás után élesen bírálta a párt és kormány intézkedéseit, melyek az egyház ellen irányultak. Igen fájó pontként hatott rá az iskolák államosítása, a hitoktatás korlátozása és általában a hitélet csökkenése. Izgató és rendszerellenes kijelentéseket írt az alkotmányról, a választásokról és más fontosabb politikai eseményekről. Vajknak ezek a megjegyzései kimerítik az izgatás büntetést és a könyv dokumentumot is képez, mert azt saját kezűleg írta.*”⁵⁴

⁴⁸ Vajk 1990. 3–10., 15–16., 21–27.; Vajk 1991. 38–59. Vö.: SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.7450 – 4508, és 1847/1954.

⁴⁹ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 72.

⁵⁰ Tomka 2005. 174.

⁵¹ Shvoy 2002. 146.

⁵² Vajk 1991. 67.

⁵³ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 36–38.; Vajk 1990. 28–29.; Vajk 1991. 67–68.

⁵⁴ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 18–19.

A *historia domus* műfaja szerint napló, melyet a plébános magának és utódainak ír, ellenőrzésére pedig csak a főesperesnek és a püspöknek volt jogosultsága. Az „izgatás” vádja tehát gyenge lábakon állt, amit az állambiztonság is érzékelt. Az eljárás során keletkezett egy 11 gépelt oldalas kivonat a napló rendszerellenesnek minősíthető kitételeiből, de egy – sajnálatosan kiolvashatatlan kézjegyű – felettes a lapszélére firkantotta az ezzel kapcsolatos kulcskérdést: „*kinek mutatta meg?*”.⁵⁵

A februári házkutatás után hivatalos lépés csak sokára történt. A háttérben persze megkezdődött a lefoglalt írásokból a terhelő adatok kigyűjtése. Mindössze 4 tétel maradt fenn a rostán, melyet továbbra is kompromittálónak tartottak, köztük a napló.⁵⁶ Karaszi Márton és Buczkó Imre állambiztonsági tisztek továbbra is „tisztelegő látogatásokat” tettek a bodajki plébánián, ami az információszerzésen túl Vajk Gyula idegeinek fárasztására is jó eszköznek látszott.⁵⁷ A plébános azonban ügynökjelentések szerint még 1961 májusában is úgy vélekedett, hogy különösebb baja nem származhat a házkutatásból.⁵⁸ Hivatalos kihallgatására csak 1961. július 7-én került sor. Három nappal később Storcz és Karaszi intézkedési tervet készített Vajk Gyula további ellenőrzésére. Foglalkoztatták a rá korábban is jelentő hálózati személyeket, és levéllenőrzést vezettek be.⁵⁹

Az egymást érő kihallgatások téje az állambiztonság számára nem az „izgatási ügy” a felgöngyölítendő volt, hanem annak feltérképezése, hogy Vajk Gyula beszervezhető-e; egyszersmind megfélemlítése és megtörése, hogy erre hajlandóságot mutasson. Egy 1961. július 12-én kelt belső összegzés is Vajk őszinteségét, műveltségét, püspökségre való bejáratos voltát és jó papi kapcsolatait hangsúlyozza, e konklúzióval: „*A fentiek alapján nevezettet alkalmasnak tartom arra, hogy személyével beszerzési céllal foglalkozzunk.*”⁶⁰ Két nappal később már egy elbizonytalanodó gépezetet mutat a belső elemzés: „*[...] Vajk dokumentumaink szerint, összes anyagaink szerint reakciós, a Vatikánnak hű embere. Reakcióssága mellett nagy szerepet játszik a karrierista, törtető magatartása. Hosszú időt töltött az egyházmegyében. Egyik legjobb ismerője az összes papoknak. Az mellet [sic!], hogy a püspöknek hű szolgája, sokkal nagyobb benne a karrierizmus és saját maga szeretete. Ezt is figyelembe kell venni személye megítélésénél. Most tervezzük ügynöki beszerzését. Kora még nem akadály, hogy ügynöki munkát végezzen. Lehetőségei és ismeretei is alkalmassá teszik az ügynöki munkára. Beszerzését abban az esetben lehet végrehajtani, ha saját személyére, paptársaira, különösen vezető egyházi személyekre őszinte terhelő vallomást tesz. Rendszerünknek ellensége, de olyan adatokkal, melyek azt bizonyítanák, hogy hírszerzést folytat, vagy komolyabb illegációban [sic!] venne részt, nem rendelkezünk. A Historia Domusba leírt izgatásaiért is csak nehezen tudnánk esetleg bíróság elé állítani. Amennyiben nem lesz őszinte, a vele kapcsolatos anyagokat a II/5 osztályon keresztül az ÁEH. vezetőjének eljuttatjuk, és javaslatot teszünk a papi pályáról való elbocsátására.*”⁶¹

⁵⁵ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 72–91.

⁵⁶ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 79.

⁵⁷ Vajk 1991. 69.

⁵⁸ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 44.

⁵⁹ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 58–59., 149.

⁶⁰ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 68.

⁶¹ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 91.

Vajk Gyula e háttérről mit sem tudott. Visszaemlékezései azonban olyan részleteket őriztek meg, amelyek csak e mögöttes tervek fényében nyernek értelmet, és amelyekről az állambiztonsági források mélyen hallgatnak. Például arról a pszichológiai előkészítésről, mely az augusztus 1-jei – augusztus 2-án is folytatódó – kihallgatását megelőzte. Váratlanul megjelent Karaszi Márton és Buczkó Imre Bodajkon, és – hangsúlyozva, hogy ez nem letartóztatás – Budapestre invitálták. A kocsí azonban más irányba ment, az ezt firtató kérdéseire választ nem kapott az elhurcolt pap. Dunaújvárosba vitték, ahol az éjszakát fogdában töltötte egy facipiccsen. A kihallgatás nem a jegyzőkönyv által tükrözött szűkszavú kérdés-felelet ütemben zajlott, hanem Karaszi Márton üvöltözésével és fenyegetőzésével kezdődött.⁶² A beszerzés előkészítését szolgálta az is, hogy a kihallgatás keretében megíraták vele több egyházmegyes pap jellemrajzát.⁶³ A tortúra augusztus 14-én egy fehérvári kihallgatással folytatódott. Ekkor a kérdések csak a *historia domus*ban foglalt „államellenes kirohanásaira” koncentráltak.⁶⁴

Ügye 1961. augusztus 19-én a Fejérmegyei Rendőrfőkapitányság Politikai Nyomozó Osztályától átkerült a Vizsgálati Alosztályhoz. Korecz Tibor százados, alosztályvezető terheltként való felelősségre vonásáról hozott határozatot „*izgatás bűntett elkövetése*” miatt, kizárólag a *historia domus* „népi demokratikus államrend, annak intézményei ellen gyűlöletre keltő” bejegyzései miatt. Vajk Gyula elismerte bűnösségét, és kérte védő kirendelését.⁶⁵ Nem tagadta a kijelentéseit, de ismét megjegyezte: „*ahogy az egyházzal az államközi kapcsolatok kezdtek normalizálódni, úgy az én kirohanásaim is tompultak*”, és hangsúlyozta azt is, hogy a kötetről nem beszélt senkinek.⁶⁶

Az ügy őszi fejleményeiről ismét csak Vajk Gyula visszaemlékezésiből értesülhetünk. Szeptember végén Juhász Sándor főhadnagy fehérvári Szabó-palotába kísérte, ahol Karaszi Márton egyértelmű helyzetet teremtve arról beszélt, hogy ez a találkozásuk lesz az utolsó. Ha eredménytelenül zárul, bűnvádi eljárást indítanak ellene és súlyos ítéletet várhat. A százados stílusa sem volt épp úri:

„- Prépost úr, vegye tudomásul, kurvapeccér papokból éppen elégünk van!” – mondta. A továbbiakra így emlékezett a plébános: „Ígért nekem rangos lehetőségeket, alkalomadtán hivatalos gépkocsit is. Írjam alá az őket szolgáló hivatalos nyilatkozatot.

- Erről a kérdésről nem tárgyalok, semmit alá nem írok.”

Karaszi Márton számára teljes kudarc volt Vajk Gyula beszervezhetetlensége. Indulatain nem tudott úrrá lenni: ordított, káromkodott, rátámadott Vajkra:

„- Vegye tudomásul, vádat emelünk ellene, mégpedig olyat, amilyent mi akarunk. Nekünk két tanúnk mindenkor, mindenre van. Aláírja, vagy nem?”

A tárgyalóteremben döbbenetes csend, meghökkentek, szinte kétségbeesett figyelem... Érezték, hogy Karaszi „borzalmasan” elszólta magát. Ezt maga is érezhette, mert vérvörös lett. [...]

⁶² Vajk 1990. 29–30.; Vajk 1991. 69–71.

⁶³ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 97–106., 128–135.; Vajk 1990. 30.

⁶⁴ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 92–94.

⁶⁵ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 137–138.

⁶⁶ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 139–144.

- Uraim! - mondtam - [...] Ennek az országnak mintegy 80%-a teljesen tisztában van azzal, hogy minden politikai ítélet hamis tanúvallomásokon alapszik. Én azonban azt hittem, hogy az urak ezt a végletekig tagadják. Íme, most Karaszi úr hivatalosan is elismerte.

Karaszi ekkor ismét elkapta az orromat, csak ezt ordította:

- Bámulatos, az esze mindezek után még úgy vág, mint a borotva!

Még ennyit mondtam:

- Az egykori magas rangú kivégzettek jelen rehabilitálása is engem igazol.

[...] Valaki felugrott:

- A kihallgatás befejeződött, Vajk urat vezessék el." ⁶⁷

Este szabadon engedték.

Az őszi találkozó kényelmetlen emlékét más forrás is igazolja. 1961 decemberében az „Aspiráns” fedőnevű pap-ügynök arról tett jelentést, hogy Shvoy Lajos püspök miként mesélte tovább Vajk Gyula beszámolója alapján megkönyékezésének széles eszköztárát. A jelentést épp Karaszi Márton értékelte, és szinte mosakodva próbálta tartalmát cáfolni, csak az első kihallgatásról említést téve: „Vajk Gyulát Dunaújvárosba vittük és ott hallgattuk ki. Célunk az volt, hogy beszervezzük. A kihallgatás során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy Vajk megátalkodott ellensége rendszerünknek és szó sem lehet arról, hogy beszervezzük. A beszervezés gondolatát, tényét fel sem vetettük. Kihallgattuk őt, majd szabadon bocsátottuk.” ⁶⁸

Vajk Gyula 1961. október 12-ére idézést kapott a Katonapolitikai Ügyészségre. A szokott pszichológiai előkészítés után az utolsó kihallgatásáról faggatták, majd közölték vele: a BM megszünteti ellene az eljárást. Öt példányban kellett erről az előre elkészített jegyzőkönyvet aláírnia, de egyet sem kapott kézhez. Mivel az egyik példány címzettje az Állami Egyházügyi Hivatal volt, sejtette, hogy a rendszer adminisztratív eszközökkel bosszút fog állni még rajta. ⁶⁹ Így is történt.

Egy retrospektív állambiztonsági forrás lakonikus tömörséggel így fogalmaz: „1961. október 24-én az eljárást ellene megszüntették, egyúttal fegyelmet kezdeményeztek ellene.” ⁷⁰ Korecz Tibor százados, a Fejér megyei Rendőr-főkapitányság Vizsgálati Alosztályának vezetője 1961. november 20-án a házkutatásnál lefoglalt írógép visszaszolgáltatásáról adott ki határozatot, a többi 45 tétel megsemmisítését rendelte el. ⁷¹ Vajk Gyula is megerősíti: csak az írógépet kapta vissza – megviselt állapotban, de új szalaggal – csaknem három évvel később, 1964 februárjában Juhász Sándor századostól. ⁷²

Shvoy Lajos megyés püspökkel Prantner József, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke személyes megbeszélésen tárgyalt a további teendőkről. Írásos utasítás vagy határozat ekkor sem született. A püspöki levéltárban fennmaradt az a cédula, melyre a püspök leróta az elhangzottak lényegét: „Vajk Gyula. 1945 – az oroszok megszállták az országot és az egyházat, a papokat 2-3 éven belül kiirtják.

⁶⁷ Vajk 1991. 73–74.; Vajk 1990. 31–32.

⁶⁸ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 153–154.

⁶⁹ Vajk 1990. 33–34.; Vajk 1991. 75–76.

⁷⁰ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 139/a.

⁷¹ ÁBTL – 3.1.5. O–11969: 151.

⁷² Vajk 1990. 39.; Vajk 1991. 68.

Bántó, durva hangon írt az állami vezetőkről és a mai rendszerről. 1948-ban az iskolák államosításakor újabb kirohanást tett. A helyi állami és pártvezetőket hiénáknak nevezte. 1949-ben az alkotmánnyal szemben kirohant, minden paragrafusa árulás és hazugság, mint a népi demokrácia maga. A Historia Domus mind az ő kézírata. Az elnök szerint 3 évi felfüggesztés, plébánia kijelölendő, ahol tartózkodhat. Préposti cím visszavonandó. 3 évi viselkedése dönti el a további sorsát.”⁷³

A püspök 1962. február 3-án távirattal kérte magához megtámadott papját és a kerület esperesét.⁷⁴ Az ÁEH szándékainak csak töredékét igyekezett valóra váltani. A Bodajkról való kitiltás ellen nem tudott fellépni, de a plébániától nem fosztotta hivatalosan meg papját, hogy fizetését élvezhesse. (Erre Vajk Gyulának szüksége is volt, hiszen polgári állás betöltésétől is eltiltották – szóban.) Préposti címét sem vette el, és kényszertartózkodási helyet sem jelölt meg számára. Vajk Gyula szülőfalujába, Hegyköre kívánt visszavonulni, melyhez szükséges határsávedengélyt az ÁEH révén villámgyorsan megszerezte az aula. Korábban évekig nem, vagy csak nagy nehézségek árán kapott beutazás engedélyt a területre.⁷⁵ 1962. február 14-én hajnalban kellett elhagynia plébániáját. Még a megelőző este is felkereste Karaszi és Buczkó, ismét felkínálva az együttműködést, hogy megtarthassa hivatalát. Kidobta őket, vállalta a számkivetést. Nővéréhez költözött.⁷⁶

A meghurcolás után

Vajk Gyula sejtette, hogy a hivataltól való eltiltása nem fog három esztendeig tartani. Helyzetén először Páthy Antal egyházmegyei gondnok próbált könnyíteni. Már 1962 májusában kitalpalta az ÁEH elvi engedélyét, hogy a püspökség szülőinek gondnokává tehesse meg. A saját megfogalmazása szerint „juhszéli perifériára” szorult pap azonban nem kívánt visszatérni Fehérvárra. Hivatkozott egészségi állapotára – reumás térde gyötörte –, de nagyobb súllyal esett latba, hogy nem kívánt a központ közelében élni.⁷⁷

1963 októberében – félévnyi huzavona, elhúzódó tárgyalások és hitegetések után – az ÁEH visszaengedte papi szolgálatra a székesfehérvári egyházmegyébe: a 900 lelkes Úrhida plébánosa lett.⁷⁸ Azonnal plébánia- és templomrekonstrukcióba kellett fognia, melyhez az anyagi fedezetet teljes egészében a hívek biztosították. Engedélyt semmilyen munkálathoz nem kért az ÁEH előadójától, Lovrek Károlytól, csak a templom-belső renovációjához. Kérvényét még csak válaszra sem méltatták.

1968. január 21-én elhunyt a megyéspüspök, Shvoy Lajos. Noha ekkor már csaknem 17 éve volt segédpüspöke is az egyházmegyének Kisberk Imre személyében, és kézenfekvő lépés lett volna kezébe adni a kormányzást, az ÁEH

⁷³ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.7470 – Sz.N/1962.

⁷⁴ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.4508 – Sz.N/1962. február 3.

⁷⁵ Vajk 1991. 76.

⁷⁶ Vajk 1991. 76–77.

⁷⁷ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.6315 – Sz.N/1962. Levélváltás Páthy Antallal 1962. május 26. és 29.

⁷⁸ Vajk 1990. 36–37.; Vajk 1991. 84–86.

ezt nem engedte. Helyette a békepap Potyondy Imre lett a káptalani helynök, aki rektorként asszisztált a Központi Szeminárium 1959-es „szétverésekor” az állami vágyakhoz. Vajk Gyula úgy élte meg, hogy a püspöki aula végképp a békepapok kezére került. Sejtette, hogy elüldözik. Így is lett. Az engedély nélküli templomfelújításra való hivatkozással az ÁEH felmentette, és egy romos Buda-környéki plébániára helyeztette volna át. Vajk Gyula ezt nem fogadta el, megromlott egészségi állapotára való tekintettel 60 évesen nyugdíjazását kérte (2. kép).⁷⁹

2. kép. Vajk Gyula 1964-ben (SzfvPL - Ph. 3.)

Nyugállományban

1968. szeptember 1-jén elköltözött Úrhidárról. Hamarosan Lékai László és Rosta Ferenc munkatársa lett Zalaszentivánon, majd Badacsonytomajban. Jó gazdasági érzékét a leányfalui lelkigyakorlatos ház és a békásmegyeri templom felépítésében való segédkezése is mutatja. Lelkipásztorként pedig gyakorta segített ki a fehérvári egyházmegye pilisi részein.

Élete alkonyán, a rendszerváltás hajnalán Vajk Gyulát egyre inkább foglalkoztatta a múlt. 1989-ben levélben fordult a Fejér Megyei Rendőrfőkapitánysághoz és a Belügyminisztériumhoz érdeklődve a lefoglalt *historia domus* sorsáról. Szerette volna vizontlátni, hisz – mint mondta – „*én valóságos történelmet írtam ezekben a nehéz időkben*”. Mindkét helyről elutasító választ kapott.

A kötet azonban – noha megsemmisítésére állambiztonsági parancs volt – fennmaradt. Az Állami Egyházügyi Hivatal megyei előadója, Lovrek Károly vette magához. 1988-ban történt nyugdíjazása után hivatali utóda, Pál István eljuttatta Fellegi Imre bodajki helytörténészhez, s később a plébániára, ahol ma is őrzik. (Fellegi több ízben idézi is szövegét 1995-ben megjelent helytörténeti kötetében – következetesen elhallgatva a plébános kommunista rendszert kritizáló

⁷⁹ Vajk 1990. 38–39.; Vajk 1991. 91–92.

megjegyzéseit.⁸⁰⁾ Így végül az egykori szerző is használhatta a kötetet, mikor memoárjait papírra vetette. (Nagymértékben támaszkodik is rá.) Vajk Gyula örömmel és csodálkozva állapította meg, hogy a kötetet visszaszármaztatása előtt restaurálták, új félbőr kötésbe helyezték. Nyom nélkül eltüntették belőle azokat a lapszéli jelöléseket és firkalásokat, melyet a vizsgálat során szeme láttára behelűztak. Csaknem harminc év távlatából azonban úgy érezte, hogy a szöveget manipulálták. „*Kiherélték*” – összegezte tömören véleményét hiányérzetéről.⁸¹

Feltételezését megerősíteni nem tudjuk. Az eredeti szöveg és az 1961. évi vizsgálat során a hatalom által problematikusnak tekintett és kijegyzetelt szakaszok egybevetése azt mutatja, hogy a szerzőt megcsalta emlékezete. Minden megtalálható a kötetben jelen állapotában is. Pszichológiailag azonban mélyen megérthető, hogy azt a dokumentumot, mely a hivatalos megnyilatkozások szerint meghurcolásának alapja lett, emlékezete felnagyította, személyes kálváriájának mértékéhez igazította. A szövegek összehasonlítása azonban megvilágítja azokat a szövegromlásokat, amelyek az állambiztonsági másolat készítése során keletkeztek. Ezek érdekes adalékot szolgáltatnak a jegyzetelő állambiztonsági alkalmazott képzettségéről és gondolkodásáról. A másoló egyrészt érzéketlen volt az írásjelek által hordozott hangulati elemek felfogására. Vajk Gyula szövegében az indulatok kifakadásokat felkiáltó- és kérdőjelek kísérik, ezek többsége elveszett a gépelés során, így tompult a szöveg éle. Másrészt jellemzőek a helyesírási hibái is: főleg a plébános által helyesen írt személyneveket rontotta le a másoló. A szövegromlások harmadik csoportja az átíró értelmezési nehézségeire utal. Így lesz az eredeti „élvhajhászás”-ból „elvhajhászás”; „feltámadási” körmenetből „felszabadulási” körmenet; Szent István király „nemsorvadó kezű” jelzőjéből pedig a már-már mosolyra fakasztóan érthetetlen „szenvadó félkezű”.⁸²

Vajk Gyula emlékiratait 1990-ben és 1991-ben készítette el. A gépelt szövegeket eljuttatta a püspökségre, esperesi hivatalban utódjához, és az egykori plébániára is. 1993-ban még nyomtatásban is olvashatta a *Visszaemlékezéseim Shvoy Lajos püspök atyámra 1933–1968* egyes részleteit a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok hasábjain. (A békepapokra történő személyes megjegyzéseinek, valamint az esperesként vagy vagyonörként szerzett, egyes egyházközségek belső életét taglaló kritikus megállapításainak közlését mellőzték a szerkesztők.) Ez év decemberében leromló egészségi állapota miatt a székesfehérvári Országos Papi Otthon ágyhoz kötött lakója lett. 1994 tavaszán kórházba került, ahol április 18-án érte a halál.⁸³ Végakarata szerint szülőfalujában temették el, április 22-én.

Gyászjelentésének közzétételekor az egyházmegyei körlevélben Takács Nándor megyés püspök – pályaképének felidézése után – így emlékezett Vajk Gyulára papjai elé példaképként állítva: „*Gyula bácsi áldozatos papi életével, az Egyházhoz való hűségével kiérdemelte Főpásztorai bizalmát. Segítségünkre volt*

⁸⁰ Fellegi Imre: Fejezetek Bodajk múltjából. Bodajk, 1995. 5., 128–132., 138–140., 144–145.; Vö. web: www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Bodajk/pages/fejezetek_bodajk/019_ujraeledes_a_front_uta_n.htm – hozzáférés: 2010. szeptember.

⁸¹ Vajk 1991. 68., 70.

⁸² BPI, Historia Domus 93–188.; ÁBTL 3.1.5. O–11969: 79–90.

⁸³ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – No.7370 – 698/1994.

mindenkor nemcsak készséges szolgálatával, hanem hosszú papi életével megszerzett bölcs tapasztalataival és tanácsaival [is]. Hosszú éveken keresztül segítő szolgálatát nyújtotta Pilisvörösvár és Pilisszentiván egyházközségeiben. De szívesen kereste fel egykori bodajki káplánjait [is], akik mindig szeretettel emlékeztek vissza arra az atyai segítségre, amit egykori princípálisuktól kaptak.⁸⁴ [...] Ajánlva érte két szentmisét, kérjük, legyen közbenjárónk az Úrnál, hogy az általa is hűségben vállalt utat mi magunk is végig tudjuk járni a Keresztnek, hitűnknek fényében.”⁸⁵

Manapság emlékét leggyakrabban unokaöccse, Eperjes Károly színművész eleveníti fel személyes hangvétellő fel hitbuzgalmi előadásaiiban, tanúságtételeiben.

⁸⁴ Egykori káplánjai közül Ujfalussy G. Ottó O.Cist. is megerősítette ezt. Mint mondta, Vajk Gyula – különösen Shvoy püspöknél – rendszeresen közbenjárt azért, hogy egykori káplánjai önálló lelkipásztori életüket „jobb helyeken” kezdhessék meg.

⁸⁵ SzfvPL, Egyházkormányzati iratok – Litt. Enc. 1994/III. 23. (698/1994.)

SOPRONI KÖNYVESPOLC

ÖTVÖS PÉTER

Kovács József László (összeáll.
és ford.): A céltáblákat szőlő
díszítse! Szőlő- és
lövészünnepek
Magyarországon a 16–19.
században. Budapest, 2009.

A céltáblákat szőlő díszítse! Szőlő- és lövészünnepek Magyarországon a 16–19. században. Trauben sollen Scheiben zieren! Traubenfeste und Freyschiessen vom 16. bis 19. Jahrhundert in Ungarn. Összeállította, a német szövegeket fordította Kovács József László, szerkesztette Horváth Róbert, Bibliotheca Nationalis Hungariae, Budapest, 2009.

Szép könyv. Negyedréte alakú, keménytáblás, a borító (*Fábián György* munkája) a metszetekkel (köztük egy *scientia* emblémával) izgalmas keretbe foglalja a kétnyelvű címet. A cím kétnyelvű, mert a könyv is kétnyelvű. A német szövegeket, ahol lehetett, jó minőségű fotómásolatban is bemutatja a kötet, újabb nyomtatványok esetén pedig latin betűs modern átírást olvashatunk. Két latin nyelvű embléma-értelmezés részleteit is beválogatta az összeállító, *Kovács József László*, ezek eredetijét azonban nem szerepelteti a kötetben. A fordítók, nagyszerű szegedi latinisták, *Dalloul Zaynab*, *Fülöp Réka* és *Kasza Péter*, terjedelmes és fontos 18. század eleji szövegeket ültettek át magyarra, a szépen lefordított fejezetek szervesen illeszkednek a könyv kompozíciójába. A borítón és a belső címlapon olvasható címek azonban némileg zavarba hoztak, nem egyeznek ugyanis. A *Trauben sollen Scheiben zieren* valójában egy idézet Ferdinand Dobner 1698-ban kinyomtatott beszédéből (ennek fordítása a kiemelt magyar cím), és a belső címlapon helyesen került megadásra. Jelentése az, hogy a *céltáblákat szőlő díszítse*. A borítón viszont ez szerepel: *Trauben sollen Schreiben zieren*. Ennek jelentése pedig: *Az írást szőlő díszítse*. Nem tudom, hogyan alakult ez a változtatás, lehet tévedés is (a textológia számos példát ismer a szándéktalan változtatások lélektani okairól), de lehet szándékos is, akkor pedig szellemes. Tetszene nekem ez az utóbbi lehetőség, mégis azt hiszem, inkább tévedésről lehet szó: nem anyanyelvi környezetben a *schreiben* ugyanis sokkal ismertebb, mint a *Scheiben*, így jó szándékú, de értelemmódosító javítás történhetett. A kötet címeit itt most tehát nem a borító alapján adtam meg.

A könyvet jó olvasni. A lövészünnepek és szőlőművelés kultúráját középpontba állító szövegek két nagyobb, arányos fejezetbe kerültek. Az elsőben Sopron, a másodikban Budaörs kap főszerepet. Tudjuk, mutatják ezt a Szerző más írásai is, ezzel legfontosabb személyes kötődéseit jelölte meg a helytörténeti kutatások iránt évtizedek óta rendkívüli ambícióval elkötelezett Kovács József László. Az I. rész (Sopron, 16–18. század) tizenegy írást tartalmaz, ebből kilenc eredetileg német nyelvű (közülük egy kézirat). Ezek magyar fordításait, illetve az ún. gótbetűs hasonmások esetében a szövegrészlet latin betűs átírását is olvashatjuk. A két latin részlet eredetije, mint mondtam, nem szerepel a kötetben. A II. részbe (Budaörs és környéke, 19. század) tizenhárom, értelemszerűen újabb kori írást vett fel a válogató (két szépirodalmi szöveget is), ezek közül öt kétnyelvű, a német eredetiket itt is olvashatjuk. A jól strukturált kötetet Kovács József László viszonylag rövid előszava vezeti be (Polgárok és parasztpolgárok lövészünnepei), az egész kötetet viszont egy sokkal terjedelmesebb, 23 oldalas Utószó zárja, amelyben Kovács József László minden beválogatott szövegrészt jellemez, összefoglal, történelmi összefüggésbe helyez és (ahogyan szokása) további kutatási programot is kijelöl.

Bár az előszóban kirajzolódik a könyv két egysége, történik kísérlet az átvezetésre és az együttes tárgyalásra, itt mégis a soproni, időben sokkal régebbi források hangsúlyozódnak erőteljesebben. Igen, mert a kötet alapötletét jelentő ritka, mindössze két példányban ismert nyomtatvány, a soproni városbíró és polgármester Ferdinand Dobner emblémás füzeté (*Frey- und Trauben-Schiessen*, Regensburg, 1698) és az ehhez összegyűjtött Dobner versek egy „korszak egybetartozó emlékeiként olvashatók” (240. o.). Úgy látom, az első rész többi szövege ezek köré rendeződik, illusztrálja, illetve értelmezi azokat. Dobner hat lapos füzeté tényleg érdekes. A beszéd (és maga a nyomtatvány) igen jól szerkesztett, a beszéd a korabeli retorikai előírások legjobb ismeretét mutatja, míg a nyomtatvány (az emblémákkal együtt) komoly nyomdászati teljesítmény. A magyarul, majd hasonmásban, végül latin betűs átírásban közölt Dobner-beszéd után következnek – amiképp a kötet összeállítója írja: „különböző források alapján” – Dobner emblemikus versei *Sarkady Sándor* értő fordításában. A többi német szöveg magyar fordításának némely helyéhez a saját példányomban tettem ugyan bizonytalan kiegészítéseket, de ehelyütt erre nem térek ki, hiszen Kovács József László nyelvi és paleográfiai ismeretei rendkívül impozánsak, észrevételeim valószínűleg lényegtelenek. Azt is láthatjuk, milyen biztonsággal olvas (és egészíti ki) sérült kéziratot is: a soproni céllövészet rendjének (*Schützen Ordnung*) recto/verso oldalát közli fotómásolatban is (54. ill. 58. o.), az erősen szakadozott papír ellenére hibátlan átíratot ad. Ez a legrégebbi szöveg a kötetben, de nem a kronológia a rendező elv, hanem, mint mondtam, Dobner ritka becsü emblémás könyve. Ismét több forrásból összeállított feljegyzések következnek (Fegyverfogó polgárok; Bewaffnete Bürger), majd krónikarészletek

(Csányi János magyar krónikájának, illetve Johann Georg Ritter soproni krónikájának 19. századi kiadásai alapján), napló és levélkivonat, mind a város kuruc megtámadása idejéből. Ezután rövid kitérőt olvasunk, visszatekintést mintegy negyedszázaddal korábbra, Kovács József László ide helyezi ugyanis Csányi Jánosnak az 1681-es soproni országgyűlésről és I. Lipót látogatásáról írott száraz, krónikaszerű beszámolóját. Decemberben történt a császár feleségének megkoronázása, az országgyűlés 30-án délelőtt véget ért, de az éves beszámolóknak ezzel nem lehetett vége: „Ihn disen 81igsten Jahr, ist gar wenig weyn gewachxen aber sehr gut” (107. o.), jegyzi még fel a krónikás. És ez mintha a kötet kompozíciójának is összefoglalása lehetne: lövészek, harc, ünnepek és végül a szőlő s a bor. Két nagyobb fejezet zárja az első részt, az 1714-ben ugyancsak Regensburgban megjelent *Cristophori Lackneri vitae curriculum*ból, Artner Lipót és Pamer Mihály értelmezi Lackner (Dobner legendás polgármester elődjének) emblémáit.

A II. rész időben már közelebb álló személyekről és eseményekről közöl szövegeket, a legtöbb olvasó számára talán érdekesebbeket is, hiszen a Budaörs környéki, elsősorban német hagyományú szokásokról, lövészünnepokről és a szőlőművelésről három olyan tanulmány is szól, amelyek alig húsz éve, a kilencvenes években íródtak. Ez a rész is meg van komponálva. Olvashatunk a környék topográfiai leírásáról, miképpen Krúdy Gyula két szomorú-édes helyi érdekű írása is bekerült a válogatásba. De olyan szerzőtől is közöl Kovács József László megható (eredetileg német nyelven írt) visszaemlékezést, aki Budaörsön volt gyermek, emlékei vannak az ottani szüreti munkákról is, ám családjával, mint a legtöbb németnek, el kellett hagynia szülőföldjét és így emlékei inkább keserűek, mint jókedvűek lettek (*Nikolaus Seiler: Bei der Weinlese*, 1952). A szőlőművelés története és néprajza több írás témája is, ezek bizonyosan a II. rész legerősebb fejezetei. *Luntz Ottokár* (Budaörs szőlőtermesztése egykor) szakszerű felmérése, de még inkább *Kovácsné Paulovits Teréz* szorgalommal és szeretettel gyűjtött anyaga (*A szőlőművelés néprajza Budaörsön*) okozott számomra különleges szellemi élményt. Kovács József László természetesen itt is megkereste a lövészegyletek dokumentumait. Három írás is szól a helyi (vagy környékbeli) egyletekről, közülük kettő még német nyelvű.

A kötetben korabeli metszetek és fényképek is találhatók. Hasznos segítség a soproni utcák, a környékbeli falvak és városok régi és mai neveinek közlése a mellékletben. Budaörs környékéről szintén a mellékletben kapunk német-magyar konkordanciát, s a budaörsi helytörténeti kutatás számára elengedhetetlen a budaörsi határnevek itt közölt listája.

Szép és hasznos kötet, fontos értékeket közvetít és közöl egy olyan emblémás könyvet is, amelynek a szerzője, Dobner Ferninánd, sem az Új Magyar Irodalmi, sem a gondosan szerkesztett Magyar Művelődéstörténeti Lexikonban nem szerepel. Ha lesz pótkötet, ezek után oda már biztosan bekerül.

BORBÉLY TAMÁS

Nádasi Alfonz (OSB):
Hadinaplók. Szerk. és közr.
Lukácsi Zoltán.
Győr, 2009.

A *Nádasi Alfonz* bencés szerzetes, tábori lelkész feljegyzéseit, gondolatait tartalmazó Hadinaplót *Lukácsi Zoltán* adta közre. A kötet Alfonz atya születésének 100. évfordulójára jelent meg a Győri Egyházmegyei Levéltár gondozásában, A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások sorozat 9. köteteként, 418 oldal terjedelemben. Nádasi Alfonz atya 1944. február 11-én kapta meg SAS behívóját, pár nap múlva már a fronton szolgált. A napló ezt követően döntően napi részletességgel számol be az eseményekről, a szerző gondolatairól, meglátásairól. Engedtessek meg, hogy a forrás alapján egy-két tartalmi súlypontot mutassak be, ezen keresztül is utalva a nagyon erős erkölcsi tartású, szolgálatát a legnagyobb gonddal, alázattal végző szerzetes személyére.

Nádasi Alfonz bevonulását követően egy új és számára idegen környezetbe került, ám nagyon hamar alkalmazkodott a küldetéséhez. Korábbi tanári hivatását a harcokban részt vevő magyar katonák lelki gondozásával, valamint szervezésével, egészségügyi ellátásával és más hasonló feladatokkal váltotta fel. A mindenkor következetesen szigorú, az igazságért szókimondó szerzetest igen hamar megismerték a csapatoknál. Míg emiatt már az első napokban konfliktusai támadtak a tiszteknél, a katonák, ápolók, valamint a zsidó munkaszolgálatosok számára hamar olyan lelki támasszá vált, akire mindig számíthattak. A naplóból részletesen kiderül, hogy önmaga miképpen viszonyult ehhez a szerephez. Minden körülmények között igyekezett szentmisét tartani, a katonákat lelkiismeretesen áldoztatni. A legembertelenebb viszonyok között is hosszan és elmélyülten készült szentbeszédeire, felkereste az egymástól nagy távolságokra került csapatokat, Nemzetiségre, felekezetre való tekintet nélkül mindenkin igyekezett segíteni. Emiatt többször protestáns honvédek is tisztelettel hallgatták lelkigyakorlat közben. A zsidó munkaszolgálatosok pedig még döntőbírájuknak is felkérték vitás belső ügyeikben. Szolgálatától vezetettve olykor a feljebbvalói parancsokkal is dacolt.

Nádasi Alfonz hivatástudatát jól jellemzi: az első napokban szigorúan szoktatta magát a legsúlyosabb sérülések, sebesülések látványához, hogy azokat minél hamarabb megszokja, és segíteni tudjon a sebesültek ellátásában. Ezután amikor csak tehetett, asszisztált az orvosoknak, ápolóknak, akik idővel egyre komolyabb esetek ellátásával bízták meg. A holtaknak a végső tisztességet minden körülmények között igyekezett megadni.

Amikor ideje engedte, e körülmények közepette Alfonz atya lengyelül és/vagy oroszul tanult, esetleg görög egyházatyákat olvasott. Még a teljesen elpusztított városokban sem tett le arról, hogy jó barátja, Kodály Zoltán számára könyveket szerezzen be. Őszintén érdeklődött a megszállt területek kultúrája, nyelve iránt. Nem csoda, hogy igen hamar megbízott benne a helyi civil lakosság, de még a partizánok is. Az előbbi egyik jeleként a pusztuló Varsó közvetlen közelében sok lengyel vett részt augusztus 20-i szentmiséjén.

A Hadinapló egyedülálló betekintést nyújt a különböző partizán csoportok tevékenységébe, valamint a civil lakosság mindennapjaiba. Így képet kaphatunk a lengyel partizánokról, akik a német-orosz háború közepette mindkét diktatórikus hatalom ellen elszántan harcoltak, valamint olyan ukrán szabadcsapatokról, akik a szovjet kommunista rendszer ellen küzdenek a németek oldalán. Mindezek kapcsán a szerző saját látószögéből mutatja be a civil lakosság és a partizánok összefonódásait.

Miként a fenti sorok is jelezték, Nádasi Alfonz Hadinaplója kitűnő szubjektív forrás az 1944–1945-ös hadi eseményekben részt vevő, lengyel-ukrán területeken megszállt feladatokat ellátó magyar csapatok helyzetéről, állapotáról, folyamatos visszavonulásukról. Ez utóbbi folyamatosan rontotta az amúgy is meggyengült harci morált: a csapatok fellazultak, felbomlottak, a parancsok pedig korántsem voltak egyértelműek. E helyzetben Nádasi Alfonz határozott, következetes helytállása szélesebb körben is példa értékű volt. Egyaránt határozottan elutasította a visszavonuló csapatok között terjedő zűrzavaros kommunista és nyilas eszméket, de a hitetlenek felé is szeretettel fordult, mindenkiben az embert tisztelte.

Nádasi Hadinaplójának speciális értéke Varsó teljes pusztulásának szemtanúként történő bemutatása. Alfonz atya leírásai nem csak bepillantást engednek az embertelen, kaotikus viszonyokba, de példát adnak a szolgálatot vállaló tábori pap helytállásából is. Többször merészkedett be a pusztuló fővárosba, a szenvedő, pincékbe szorult lakosoknak élelmet, a hozzátartozók üzeneteit próbálta eljuttatni. A Varsóban rekedtek szenvedéseinek enyhítése még katonai tervezgetésre is sarkallta (akcióterv a német repülőgép-irányító főhadiszállás ellen), a német hadsereg kegyetlenkedéseit folyamatosan erős szavakkal ostorozta.

Alfonz atya karizmatikus, példaadó személyisége jól megismerhető hadinaplójának lapjairól. Az igazi tanáregyéniség szellemisége vélhetően nemcsak egykori diákjai, hanem a környezetében szolgáló katonák és a civilek számára is örök emlékezetbe vésődött. A Hadinapló nagyon jó nyelvezetű, olvasmányos, csupán néhol érzékelhető a harci cselekmények – légitámadások – közvetlen hatása a fogalmazásra.

A szöveget lelkiismeretesen, nagy hozzáértéssel Lukácsi Zoltán gondozta, és értelmező, magyarázó jegyzetekkel látta el. Több mint négyszáz lábjegyzet, illetve

a napló végén található térképgyűjtemény segíti az olvasót a földrajzi, hadászati tájékozódásban, a napló értelmezésében. A könyv elején *Nagy Róbert*, a Győr Megyei Levéltár levéltárosa hadtörténeti bevezetőjével segíti a hadi események pontos megértését.

| Közlemények

Tisztelt Olvasó! Tisztelt Egyesületi Tagunk!

A Soproni Városszépítő Egyesület aktív tagjainak száma 410 fő felett van, akiknek ezúton is köszönetet mondunk támogatásukért, a befizetett tagdíjakért, a sokszor a családtól megvont, kis nyugdíjából összekuporgatott forintokból megtett adományokért. Az Egyesület munkáját a tagdíjából, az adományokból, szponzori befizetések-ből, valamint a SZJA 1%-ának az Egyesület javára történő felajánlásából származó bevételekből fedezi.

Az SZJA 1 %-ának felajánlása, mely a 2009 adóév számain alapul, 2010. évben

100.667.- Ft
összeget tett ki.

Ezért az adományért köszönetet mondunk mindazoknak, akik ezt az adózásuk alkalmával, a Rendelkező nyilatkozattal az Egyesületnek ajánlották fel. Az összeget részben a Sopron, Széchenyi téri óra újbóli felállításához, részben a Winkler Oszkár díj adományozásával kapcsolatos költségek fedezésére használtuk fel.

A 2011. év első hónapjai ismételten az adózás jegyében telnek el. Ekkor újra lehetőség adódik arra, hogy Ön is mérlegelje, mely szervezetnek ajánlja fel az SZJA

1 %-át. Ismerve céljainkat és feladatainkat, ezúton kérjük Önt is, hogy Egyesületünket nemes céljainak elérésében ilyen módon is segítse. Amennyiben Egyesületünk javára dönt, úgy kérjük, hogy a

Rendelkező nyilatkozat megfelelő rovatában a Soproni Városszépítő Egyesület

19884581-1-08

adószámát,

és amennyiben az a kedvezményezett nevét is kéri, akkor a Soproni Városszépítő Egyesület nevet beírni szíveskedjék. Adományát előre is köszönjük.

A Soproni Városszépítő Egyesület
elnöksége

E SZÁMUNK SZERZŐI

- Borbély Tamás, egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK,
2087 Piliscsaba, Egyetem u. 1.
- Csiszár Attila, néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.
- Fazekas István, főlevéltáros, bécsi magyar levéltári delegátus, Österreichisches
Staatsarchiv, Haus-Hof- und Staatsarchiv, Wien, Minoritenplatz 1.,
A-1010, Ausztria
- Kovács József László, ny. egyetemi tanár, irodalomtörténész-germanista,
2040 Budaörs, Szivárvány u. 8. II. 12.
- Kurta József, lelkész-könyvtáros, Protestáns Teológiai Intézet,
Kolozsvár – Cluj Napoca, Piata Avram Iancu, RO-400124 Románia
- Mózesy Gergely, gyűjteményigazgató, Székesfehérvári Püspöki és
Székeskáptalani Levéltár, H-8000 Székesfehérvár, Városház tér 5.
- Nemes Gábor, levéltáros, PhD hallgató, Győri Egyházmegyei Levéltár, 9021 Győr,
Káptalandomb 5/A.,
- Ötvös Péter, irodalomtörténész, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem,
BTK, Régi Magyar Irodalom Tanszék, 6722 Szeged, Egyetem u. 2.
- Szabó Péter, történész, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, BTK,
Közép- és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszék,
1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.
- Székely Zoltán, művészettörténész, Xantus János Múzeum, 9022 Győr, Széchenyi tér
5.
- Turbuly Éva, levéltár-igazgató, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Fő tér 1.